UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

BOWELAKALANA: PADINYANA YA RAFAPA

MOKHONOANA R. A

2012

© University of Pretoria

Bowelakana: Padinyana ya Rafapa

ka

Mokhonoana Raisibe Adelaide

E neelwa go ya ka dinyakwa tša dikrii

ya

Magister Artium

ka

Kgorong ya Maleme a Babaso

mo

YUNIBESITHI YA PRETORIA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

Moranang 2012

DITEBOGO

Ke rata go leboga Yogodimodimo go ditšhireletšo ka moka go fihla ke phetha lengwalo le.

Ramasedi, ke leboga ge o ile wa šegofatša setšhaba sa Afrika Borwa ka Senatla, Rabadia, Profesa M.J. Mojalefa. Le ge ke bile leobu mo lengwalonyakišišong le efela ka thekgo, tlhahlo ya maleba, tšhušumetšo le go se mphelele pelo ga gago ke tšona di ntlhohleleditšego go fetša mošomo wo. Tau, gola o fete tlou, tšhukudu go wena e be mošemane. A nke Modimo a go okeletše matšatši a bophelo o tle o thuše thari ye ntsho ka tsebo ya Maleme yeo o nago le yona.

Ditebogo ke di lebiša go bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria ka thušo le thekgo yeo le mphilego yona, gagolo Morena Frans Mokoena, yoo a ithobaletšego boroko bjo bogolo. Ke re moya wa gago a nke o robale ka khutšo.

Ke leboga Morena B. Lepota, Ngaka S.S. Thembekwayo le Mohumagadi M.N. James ka phetolelo ya bona lelemeng la Seisimane. Ke sa lebale le Profesa P.S. Groenewald ka kakaretšo ya gagwe ya SeAfrikanse. Boikgafo bja lena le matsapa a lena ke tšona di mphihlišitšego mo ke lego gona.

Go batlanyi ba lengwalonyakišišo le, e lego Trevor Lekalakala, Obakeng Modisa, le Mohumagadi C. Lepota, ke leboga ge le ntlanyeditše mošomo wo ka bothakga. Ditšhegofatšo di le atlele!

Banyakišišikanna ka moka ke re kodumelang le se lape tseleng ka gore ga go lehumo le le tšwago kgauswi.

Ga ke rate go leboga bašumikanna ba sekolo sa Jakamene le Hlogo ya sekolo Mdi. R.R. Sebola ka thekgo yeo le mphilego yona. Le be le šala le bana le sa ngongoregi,

ka gona ke re bešo, medupi ya ditebogo e tšhologele go lena. Go batswadi ba bana le bana ka mokaba Jakamene ke leboga tšhomišano le lerato.

Malome Malesela Mocks, ke rata go go leboga ge o ile wa re ruta gore re hlokomele thuto, ka gore lehono re batho ka wena. Go wena mma Raisibe Elizabeth, ke re le ge o ithobaletše boroko bjo bogolo, robala ka khutšo ka gore tema yela o e tlogetšego e se ya wela, lehono e wetše. Tlou!

Nka lebala bjang go leboga bomogolle bo Mdi. M.J. Lekalakala, M.J. Mokebe, R.L.M. Mokhonoana, H. Bokaba, R.Y. Modisa le R.J. Moloto go tlhohleletšo yeo le mphilego yona ge ke katane le mošomo wo.

Go ngwanake, Matsibe Jenny ke re lengwalonyakišišo le kgonne go fela ka thušo le lerato la gago. Setlogolo sa ka Shibe Lethabo o tla dula o thabile ka ge koko a tlo dula le wena ka dinako tšohle. Ke a leboga.

Go bohle bao ba bego ba nthekgile, ba mpea pelwana tšhwaana ke re Malebo.

DITENG **LETLAKALA**

1. KGAOLO YA MATHOMO……1
1.1 MATSENO……1
1.2 MAIKEMISETŠO……1
1.2.1 Mphokeng, K.M. Language and style in JRL Rafapa's novel: Bohwa bja madimabe (1983)……2
1.2.2 Boshego, P.L, JRL Rafapa: An exploration on his novels (1998)……3
1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO……3
1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša……6
1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla……6
1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO……7
1.4.1 Diteng……8
1.4.1.1 Sererwa……9
1.4.2 Thulaganyo……11
1.4.2.1 Moko wa ditaba……14
1.4.3 Mongwalelo……16
1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA……17

2. KGAOLO YA BOBEDI……20
2.1 MATSENO……20
2.2 KAKARETŠO YA DITENG TŠA BOWELAKALANA……20
2.3 SERERWA SA BOWELAKALANA……22
2.4 TLHALOŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG……23
2.4.1 Baanegwa……23
2.4.2 Kamano ya moanegwamogolo le baanegwanyane……26
2.4.2.1 Tebanyo……26
2.4.2.2 Bokgontšhi……28
2.4.2.3 Bothuši……28
2.4.2.4 Boganetši……32

2.4.2.5 Bothušegi……..……...34
2.4.2.6 Kakaretšo ya kamano ya moanegwamogolo le baanegwanyane……...35
2.4.2.7 Kakaretšomoka……..…36

3. KGAOLO YA BORARO……37
3.1 DITENG II……..…37
3.2 MATSENO……..…37
3.3 DITIRAGALO……..…37
3.4 TIKOLOGO……..…47
3.4.1 Nako..……..…47
3.4.2 Lefelo……..…57
3.5 KAKARETŠO……..61

4. KGAOLO YA BONE……63
4.1 THULAGANYO I……..…63
4.1.1 Matseno……..…63
4.1.2 Moko wa ditaba……..…63
4.1.3 Moakanyetšo……..…67
4.1.4 Thaetlele……..…69
4.1.5 Baanegwathwadi……..…75
4.1.6 Baanegwathuši..……..…80
4.1.7 Kakaretšo……..……..…81

5 KGAOLO YA BOHLANO……..83
5.1 THULAGANYO II……..83
5.1.1 Semelo sa baanegwa……..…83
5.1.1.1 Matseno……..…83
5.1.1.2 Diphapantšhotshwanelo……..83
5.1.1.3 Diphapantšhotlaleletšo……..…84
5.1.2 Semelo sa moanegwa……..…84
5.1.3 Moko wa ditaba……..…87

5.1.4 Moakanyetšo……87
5.1.4.1 Diphapantšhotshwanelo……88
5.1.4.2 Diphapantšhotlaleletšo……94
5.1.5 KAKARETŠO……106

6 KGAOLO YA BOSELELA……107
6.1 THULAGANYO III……107
6.1.1 Matseno……107
6.1.2 Ditiragalo ……107
6.1.3 Thulano ……108
6.1.4 Tšwetšopele……110
6.1.5 Sehloa……137
6.1.6 Tlemollahuto……140
6.1.7 Kakaretšo ……143

7 KGAOLO YA BOŠUPA……145
7.1 THUMO……145
7.1.1 Matseno……145
7.2 KGAOLO YA PELE……145
7.3 KGAOLO YA BOBEDI……147
7.4 KGAOLO YE BORARO……147
7.5 KGAOLO YA BONE……149
7.6 KGAOLO YA BOHLANO……150
7.7 KGAOLO YA BOSELELA……151

8 METHOPO……153
8.1 SENGWALO SA MATHOMO……153
8.2 DINGWALO TŠA TLALELETŠO……153

9 SUMMARY……161

9.1 KEY WORD……164

10 SAMEVATTING……165

10.1 SLEUTELWOORDE……168

1 KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Boshego (1998:11) o re Rafapa ke yo mongwe wa bangwadi ba Sepedi bao ba šetšego ba ngwadile dipuku tše di fapafapanego, e lego dipadi tše tlhano: *Leratosello* (1979), *Mogwane o a lla* (1981) tša go lebana le lerato, *Bohwa bja madimabe* (1983) yona ke padi ya masetlapelo, *Bowelakalana* (1987) le *Diphiri tša Soweto tše di gagolago* (1991) dipadinyana tša boitshwaro. Gape Rafapa o ngwadile kanegelokopana e tee ya go bitšwa *Tšhila ya tsebe* (1982), ya boitshwaro, terama ya radio e tee ya go bitšwa *Maikemišetšo* ya go gašwa ka 1985, le yona ya boitshwaro.

Rafapa o thopile difoka tše tlhano go dipadi tše nne tšeo a di ngwadilego, sefoka sa pele sa dingwalo sa De Jager- HAUM se thopilwe ke padi ya *Bohwa bja madimabe* (1983) ka ngwaga wa 1984. Sefoka sa bobedi sa E.M Ramaila sona se tšerwe ke padi ya *Leratosello* (1979) ka ngwaga wa 1984. Ka ngwaga wa 1988 padi ya *Bowelakalana* (1987) e thopile difoka tše pedi, e lego sefoka sa boraro sa dingwalo sa De Jager- HAUM le sefoka sa E.M Ramaila. O tšwetše pele a thopa sefoka sa bone sa E.M Ramaila ka padi ya *Diphiri tša Soweto tše di gagolago* (1991) ka ngwaga wa 1993.

Ka go realo Rafapa ke motho yo bohlokwa. Ge a tiišetša bohlokwa bjo, Boshego (1998:5) o re Rafapa o bohlokwa ka ge a ngwala ka ditaba tša setšo tšeo di lebanego le bogoši le sedumedi. O tšwela pele go gatelela gore mongwadi yo o hlompha setšo le sedumedi. Ge a tlaleletša taba yeo ya bohlokwa bja Rafapa, Groenewald (1993:11-12) o hlaloša Rafapa bjalo ka mongwadi yo mofsa yo a lego mo tseleng ya bongwadi bja go swana le bja Matsepe. Maemo a Rafapa mo dingwalong tša Sepedi a yo kgonthišišwa ka go sekaseka sebopego sa padi ya *Bowelakalana* (1987).

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye ke go sekaseka sebopego, e lego matlalo a mabedi a sengwalo, la diteng le la thulaganyo, a padinyana ya go bitšwa *Bowelakalana* (1987). Go bohlokwa gore padinyana ye *Bowelakalana* (1987) e sekasekwe ka ge e le ye nngwe ya dipadinyana tšeo di thopilego difoka. Le ge go le bjalo dinyakišišong go hweditšwe gore padinyana ye, basekaseki ga se ba e šale morago kutšwana. Go hweditšwe gore padi ya Rafapa ye e sekasekilwego ke *Bohwa bja madimabe* (1983) fela. Yona e ahlaahlilwe ke Mphokeng, K.M le Boshego, P.L; le ge go le bjalo mešomo ya bona e tlo hlokomelwa ka boripana.

1.2.1 Mphokeng, K.M. Language and style in J R L Rafapa's novel *Bohwa bja madimabe*

Mphokeng o sekasekile ye nngwe ya dipadi tša Rafapa, e lego *Bohwa bja madimabe* (1983). Maikemišetšo a gagwe e be e le go sekaseka letlalo la boraro la sengwalo, e lego mongwalelo. Ka tsela yeo nyakišišo ya gagwe ga yo šalwa morago ka ge e fapana le nyakišišo ye. Le ge go le bjalo go bohlokwa go akaretša ka boripana tshekatsheko yeo ka ge e amana le mešomo ya bokgabo ya Rafapa.

Mo tshekatshekong ya gagwe Mphokeng o akareditše fela dintlha tše bohlokwa. O tšweleditše bokgabo bjo Rafapa a bo hlagišitšego ka polelo le poledišano go tšweletša maikutlo a baanegwa, le bokgoni le boitemogelo bja Rafapa tšhomišong ya dikgopolo.

1.2.2 Boshego P L: J R L Rafapa: An exploration on his novels (1998)

Maikemišetšo a Boshego ge a ngwala lengwalo la bongaka e be e le go sekaseka dipadi tše tlhano tša Rafapa, e lego *Leratosello* (1979), *Mogwane o a lla* (1981), *Bohwa bja madimabe* (1983), *Bowelakalana* (1987) le *Diphiri tša Soweto tše di gagolago* (1991). Nyakišišo ga yo lebelela tšohle tšeo Boshego a di tšweleditšego, efela go yo nepišwa e tee ya dipadi tše, e lego *Bowelakalana* (1987), ka lebaka la gore e lebane thwi le nyakišišo ye.

Ge a be a nyakišiša padi ye ya *Bowelakalana* (1987), Boshego o sekasekile letlalo la bobedi la sengwalo, e lego thulaganyo. Ge a nyakišiša letlalo leo o tšweleditše morero, baanegwa, tikologo, nako le thekniki.

O hlagišitše morero wa *Bowelakalana* (1987) wo o lebanego le saekholotši. Le ge a bapiša padinyana ye ya *Bowelakalana* (1987) le dipadi tše bjalo ka *Mogwane o a lla* (1981) le Bohwa bja madimabe (1983), o gatelela morero wa *Bowelakalana* (1987). Gape o re mongwadi o lemoša babadi gore ga se gore ge motho a na le bolwetši bja hlogo o a gafa. Ge a tšwela pele o re batho ba swanetše go tseba gore go na le phapano gare ga malwetši a hlogo, le gona bogaswi le bjona, go swana le malwetši a mangwe, bo a alafega. Ka fao mosekaseki o tšweleditše kgopelo ya mongwadi go batho gore ba be le kwelobohloko godimo ga batho ba ba swerwego ke bolwetši bjo.

Mabapi le baanegwa o tsopotše Mpitiki bjalo ka molwantšhwa wa padinyana ye, yo a belegwego ka bogaswi. Go lemogilwe gore ga se a hlaloša molwantšhwa yoo ka botlalo, ka go realo o beile semelo sa gagwe dipataka. Ge a tšwela pele o re batho ba go swana le Mogofe le Makgowa ba lebelelwa bjalo ka bahlohleletši mola dikgopolo tša Mpitiki tša go rata go ya ga gabo e le bolwantšhi, ka gore dikgopolo tša gagwe di mo gapeletša go tšea sephetho seo se fošagetšego.

Mosekaseki o tšweleditše mohola wa tikologo ya *Bowelakalana* (1987) ka go nepiša le lefelo leo Mpitiki a belegetšwego, a be a gola go lona. O re lefelo leo le bohlokwa ka gore le na le khuetšo bophelong bja molwantšhwa yoo. Ka lehlakoreng le lengwe o tšweleditše nako ya padinyana yeo bjalo ka karolwana ye bohlokwa ya go rulaganya ditiragalo. O reta ka moo mongwadi a šomišitšego nako ka bokgwari ka gona.

Boshego o tšweleditše thekniki e tee, e lego ya molaodiši. O gatelela gore lentšu leo le laodišago ditaba tša molwantšhwa ga le tsebje, ka gona e swanetše e le mongwadi ka boyena, a laodiša tšohle tšeo a di bonago goba a naganago ka ga molwantšhwa yo. Ka go realo thekniki ye ya molaodiši e lemoša babadi gore ba kgone go lemoga seemo seo molwantšhwa a lego go sona, ge a hlahlatha le naga a tsoma meloko ya gabo.

Go tla lemogwa gore Boshego o gatelela gore Rafapa o rulagantšhitše ditaba tša Mpitiki, ka maikemišetšo a go tšwetša pele moko wa ditaba ka go diriša mohuta wo wa thekniki. Go lemogwa gape gore Boshego o sekasekile dintlha tše dingwe tša thulaganyo pading ya *Bowelakalana* (1987). Ka fao, ga a sekaseka padi ye ka botlalo ka ge e be e se maikemišetšo a gagwe. Ka go realo go bohlokwa gore nyakišišo ye e nyakišiše matlalo a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo tša padi ya *Bowelakalana* (1987).

1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e yo šala mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša le (b) mokgwa wa go hlatholla sebopego sa sengwalo sa *Bowelakalana* (1987).

Bjale go ya go hlalošwa dikgopolo tšeo ka botlalo.

1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša

Kgatla (2000:17) o re go hlaloša (‘*to define*’) ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Polelo ye ya ka godimo e tlaleletšwa ke Fowler (1969:2:7) ge a re go hlaloša ke go laetša bonnete bja sebopego sa selo le gore selo se ra go reng. Ka lehlakoreng le lengwe Hawkins (1998:169) o tiišetša ka gore go hlaloša go lebane le lentšu goba lefokwana leo le utollago se sengwe.

Go kgonthišiša dikgopolo tšeo di boletšwego ka godimo go tla fiwa mohlala ka kgomo. Kgomo ke seruiwa se segolo sa gae. E na le manaka, mosela wo motelele, maswi le mokgopha wo mothata, bjalobjalo. Ka go realo tlhalošo ya kgomo e nepiša dipharologantšho goba diponagalo tšeo di dirago gore kgomo e fapantšhwe go diruiwa tše dingwe tša gae. Taba yeo

e bolela gore tlhalošo ye nngwe le ye nngwe e theilwe godimo ga diponagalo tša sehlaloŝwa.

1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla

Phala (1999:6) o re go hlatholla (‘*to interpret*’) ke go gatelela mešomo ya diphapantšho tša seo se hlaloŝwago. Go tiišetša se, Harris (1992:172) o no re go hlatholla ke kwešišo le tlhalošo ya seo mongwadi a ikemišeditšego sona ka go diriša mantšu, kamano, mafoko, dintlha tša temana goba temana ka botlalo.

Go ya go yo lebelelwa mešomo ya diphapantšho tša kgomo. Manaka a kgomo a šomišwa go kgabiša le go dira diletšo. Mokgopha wa yona wo mothata o šireletša batho diphefong, dipuleng, bjalobjalo. Godimo ga fao o šomišwa go dira dilo tša go swana le dieta, mapanta, diroko, marokgo, bjalobjalo. Nama ya yona e fepa mmele ka diproteine le dimatlafatši tše dingwe. Maswi a a nwewa, gwa dirwa gape le dilo tša go swana le tšhese le motsaro ka ona. Boloko bja yona bo dira morole le go kgopha ka malapeng, bjalobjalo.

Go ka akaretšwa ka go re go hlaloša ke go bolela sebopego sa selo mola go hlatholla e le tlhalošo ya selo go lebeletšwe diphapantšho tša sona le

mehola ya sona. Ka go realo dikgopolo tše, ga di yo šomišwa bjalo ka mareo ao a swanago, ke gore ga se mahlalošetšagotee.

1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo ye e yago go latelwa ke ya go hlaloša sebopego sa sengwalo. Go tla lekolwa banyakišiši ba se bakae fela go bona ka fao ba hlalošago sebopego sa sengwalo ka gona.

Groenewald (1993:4) le Mojalefa (1995:13) ba bolela gore sengwalo se na le matlalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Borateori ba ba swantšha sebopego sa sengwalo le legaba la eie. Ka lehlakoreng le lengwe Strachan (1988:2) o re sengwalo se na le matlalo a mararo ao a bitšwago '*teks', 'verhaal' le 'geskiedenis'*. Ka go realo Strachan o fapana le borateoti ka ge yena letlalo la thulaganyo ('*verhaal'*) go yena le šupa kanegelo mola la mongwalelo ('*teks'*), a re o lebane le tebelelo ya mongwadi. Ka fao nyakišišo ye e yo hlaloša sebopego sa sengwalo go swana le ka fao se hlalošwago ke Mojalefa le Groenewald, eupša e sego tlhalošo yeo ya boStrachan.

Bjalo go yo hlalošwa matlalo ao a sengwalo.

1.4.1 Diteng

Mampho (1999:5) o hlaloša gore diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. Ka lehlakoreng le lengwe, Mojalefa (1996:4) o re diteng ke ditaba tšeo di šetšego di le gona. Kgopolo ye e tlaleletšwa ke Groenewald (1993:4) ge a re letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a ka ngwala ka ga tšona. Se bohlokwa seo se bolelwago ke borateori ba ke gore ge mongwadi a ngwala sengwalo ga a ithomele ditaba ka gore o hwetša di le gona. Ge a tlaleletša taba ye Thorndike (1992:448) o hlaloša gore diteng ke seo se ngwadilwego ka gare ga sengwalo goba mabaka le dikgopolo tšeo di boletšwego ka polelong. Ge a kgonthiša seo Eksteen (1989:153) o hlaloša diteng ka go re:

> *Geskiedenis is die geloofwaardige en metodiese verhaal van wat gebeur het.*

Tšeo di gatelelwago mo ke gore diteng di amana le tatelelano ya ditiragalo. Go ka thwe ge ditiragalo di ka hlokega, kanegelo e ka se be gona. Ka lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993:8) le Mojalefa (1995:19) ba re mongwadi o ikgethela mo diteng di thomago le mo di felelago. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.

1.4.1.1 Sererwa

Barnard (1995:2001) o re:

> *A topic is a short phrase or a sentence used in an outline to give the main point, as a part of a speech or writing.*

Se bohlokwa seo Barnard a se tšweletšago ke gore sererwa e ka ba lefoko leo le akaretšago ditaba mo polelong goba ka gare ga sengwalo. Lebaka (1999:10) o tšwetša pele seo se bolelwago ke Barnard ka go re sererwa ke taba yeo e rerwago sengwalong, ke go re ke modu wa ditaba tša sengwalo.

Go iša pele Marggraff (1994:64) yena o bolela go re:

> *Topics influence all four elements of level, mainly events and characters, and in principle also time and place.*

Se bohlokwa seo Marggraff a se tiišago ke gore sererwa se laola dielemente tša diteng. Taba ye e kgonthišišwa ke Groenewald (1993:8) ge a re sererwa se amantšha se sengwe le se sengwe sa diteng gore go bopše taba e tee yeo go bolelwago ka yona. Tabakgolo yeo e tšweletšwago ke borateori ba ke gore

sererwa se bohlokwa go diteng, ka gore se kgokaganya ditaba tša diteng. Ge a tšweletša bohlokwa bja sererwa Mojalefa (1996:3) o akaretša ka go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo.
- Se laola ditiragalo.
- Se laola tikologo (nako le felo).
- Mongwadi o kgetha moo ditaba di thomago gona le moo di felelago gona, sephetho se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalo le baanegwagolo.

Gona letlakaleng leo la ka godimo Mojalefa o bolela gore sererwa ke thutwana ye nnyane ye bohlokwa yeo e akaretšago ditaba tša sengwalo. Ka tsela yeo malebana le kgopolo ye ya diteng go ka akaretšwa ka go re diteng ke ditaba goba ditiragalo tša go fapana tšeo mongwadi a di hwetšago pele a tlo ngwala sengwalo. Tšona ditiragalo tšeo di laolwa ke sererwa seo mohola wa sona e lego go hlopha ditiragalo go ya ka fao di ka bolelago selo se tee ka gona.

1.4.2 Thulaganyo

Moto (1988:11) o re lentšu le la thulaganyo le šomišwa go laetša peakanyo ya ditiragalo. Serudu (1987:87) o tšwela pele ka go re mongwadi o beakanya ditiragalo go ya ka fao di latelanago ka gona. Peakanyo yeo ya ditiragalo e

dira gore poledišano e tšwelele magareng ga mongwadi le mmadi. Wendel (1983:203 – 204) o kgonthišiša ka go re:

> *Plot is the organization of incidents in a narrative or play. The governing word in this definition is organization, for the happenings of a story are not in most cases critical views, the same as the episodes of a plot.*

Wendel o gatelela thulaganyo ye e lego ya ditiragalo mo sengwalong. Ka lehlakoreng le lengwe, Turco (1999:40) o tlaleletša ka go re:

> *Plot concerns the series of events that take place in the narrative and the resolution of the conflict between the protagonist and antagonist.*

Taba yeo e tiišwago ke Turco ke go gatelela sephetho sa thulano bjalo ka karolo ya thulaganyo magareng ga baanegwa.

Le ge go le bjalo Holman (1972:398) yena o no re:

> *Since the plot consists of characters performing actions in comprise a single, whole and complete action, this interrelationship involves conflict, the struggle between two opposing forces. Without conflict, without opposition, plot does not exist.*

Se se hlaloŝwago ka godimo ke gore ntle le thulano le kganetšo magareng ga baanegwa thulaganyo e ka se be gona. Ge a tlaleletša taba yeo Abrams (1985:397) o re:

> *Many critics, particularly in the nineteeth and twentienth centuries, have guarreled with Aristotle's assigning plot the chief place in a dramatic composition, and have insisted that character and characterization are more important, the plot being merely a mechanical means by which a structure designed to display characters is arranged.*

Polelo ye ya ka godimo e gatelela bohlokwa bja baanegwa ka mo thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo, ka gobane ke bona ba dirago ebile ba diragalelwago ke ditiragalo tšeo di rulaganywago ke mongwadi.

Mojalefa (1994:22) ge a akaretša dikgopolo tše o re thulaganyo ke:

- Tlholego le kanego ya ditiragalo go ya ka nako ye e itšego.
- Tšhomišo ya baanegwa ba ba fapafapanego ka mediro.
- Tswakatswakano ya mediro ya baanegwa gore go hlolege thulano.
- Thulano yeo e hlola maatlakgogedi.

Tabataba ke gore mongwadi o beakanya ditiragalo pele a ka bolela goba a ngwala sengwalo.

Groenewald (1993:14) o gatelela tšeo di bolelwago ka godimo ka go re thulaganyo ke mokgwa wo mongwadi a šomišago ditaba tšeo tša diteng gore tebanyo ya gagwe e tšwele pele. Tebanyo yeo e bitšwa moko wa ditaba. Go ka thwe thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao di latelanago ka gona, ka gobane e lebane le moko wa ditaba.

1.4.2.1 Moko wa ditaba

Magapa (1997: 13) o hlaloša moko wa ditaba ka go re ke molaetša wo mongwadi a ratago go o fa mmadi. Ge a tšwela pele go katološa kgopolo ye, Lebaka (1999:15) o re moko wa ditaba ke molaetša/maikemišetšo/thuto/tebelelo/ kgopolokgolo ya mongwadi yeo a ratago go e fa babadi.

Luwaca (1989:19) yena o fo oketša ka go re moko wa ditaba ke seo mongwadi a ratago go se bjala ka monaganong wa mmadi. Taba yeo e bolela gore moko wa ditaba ke tsela yeo baanegwa le ditiragalo di tšweletšwago sengwalong ka yona. Tabataba ke gore pele mongwadi a ngwala sengwalo o tla be a na le kgopolo ye bohlokwa yeo a ratago gore mmadi a e hlokomele mo bophelong.

Peck le coyle (1984:154) bona ba tiiša taba ye ka go re:

> *The theme of a work is the large idea or concept it is dealing with. In order to grasp the theme we have to stand back from the text and see what sort of general experience or subject links all its details together.*

Se bohlokwa seo se tšweletšwago ka godimo ke gore babadi ba swanetše gore ge ba bala sengwalo ba tswalantšhe seo ba se balago le tšeo di diragalago bophelong. Ke ka fao Groenewald (1993:14) a tšweletšago mohola wa moko wa ditaba ka go re moko wa ditaba:

- o lebane le letlalo la thulaganyo,
- o tlemaganya dithekniki gore di thulane, ebile

- ke tabakgolo (molaetša) yeo e laolago thulaganyo ya ditaba gore e be selo se sengwe sa go se tswalanye.

Ge a ruma ditaba tšeo, Mojalefa (1995:81) o re moko wa ditaba ke lenaneo la dikokwane tša sengwalo seo se laolago thulaganyo gore e sepelelane le seo a ngwalago ka sona. Ka go realo moko wa ditaba o lebane le tebanyo ya mongwadi. Ke go re mongwadi o na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala sengwalo sa gagwe.

1.4.3 Mongwalelo

Mphokeng (1995:6) o re mongwalelo ke motheo wa bokgabo bja polelo. Ke seripa sa mošito wa sengwalo. Mongwadi o šomiša menagano le polelo go tšweletša mongwalelo. Cuddon (1982:663) o tlaleletša ka go re mongwalelo ke mokgwa wa phapantšho ye e tšweletšwago ka gare ga kanegelo goba temana. Ke mokgwa wo mongwadi a hlalošago dilo ka gona.

Ge a tšwela pele Mojalefa (1994:24) o re mongwalelo ke mokgwa wo mongwadi a alago ditaba tša gagwe ka wona. Ka gona mongwadi o kgona go ntšha tšeo a di bipilego botebong bja pelo ya gagwe ka go ntšha sa mafahleng a gagwe.

Groenewald (1993:5) o tiiša polelo ye ka go re letlalo la mongwalelo le bonagatša sengwalo gore mmadi a se lemoge gore a kgone go se bala. Letlalo

leo le lebane le polelo ya mongwadi. Groenewald o katološa taba ye mo letlakaleng la masomepediseswai le masomepedisenyane ka go re polelo ya mongwadi e tšwetša pele maikutlo a gagwe. Taba ye e gatelelwa ke Marggraff (1994:68) ge a re go na le kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo a mongwadi. O bolela gape le ka diponagalo tša maemo a godimo tšeo e lego karolo ya maikutlo a mongwadi. Tšona diponagalo tšeo di khutile mogopolong wa mongwadi. Ke go re ge mongwadi a thoma go ngwala mmadi o thoma go lemoga diponagalo tša mongwalelo.

Go ka thwe ge go fatišišwa mongwalelo go swanetše gwa hlokomelwa polelo le maikutlo, tšeo mongwalelo o di tšweletšago go bopa moko wa ditaba ka tšona.

Le ge go le bjalo nyakišišo ye ga yo lebana le mongwalelo thwi ka gobane o se o lebane le nyakišišo ye.

1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya pele go gateletšwe bohlokwa bja Rafapa ka go bontšha tšeo a šetšego a di ngwadile. Go hlalošitšwe le difoka tšeo a di thopilego bjalo ka mongwadi yo bohlokwa. Le ge go hlalošitšwe matlalo ka moka a sengwalo, eupša tlhalošo ya sebopego sa sengwalo e theilwe godimo ga matlalo a mabedi a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo ka ge e le matlalo ao a lebanego le ao a tshekatsheko ya padinyana ya *Bowelakalana* (1987). Go kgonthišitšwe ge diteng

le thulaganyo di yo sekasekwa ka botlalo ka ge basekaseki ba peleng ba se ba nyakišiša karolo ye ya sebopego sa *Bowelakalana* (1987) ka botlalo.

Go kgethilwe mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša, e lego mokgwa wa go hlaloša le wa go hlatholla ka baka la gore tshekatsheko ya padinyana ye ya Rafapa e yo thewa godimo ga mekgwa yeo fela.

Taetšonyakišišo yeo e dirišitšwego e lebane le ya boGroenewald, ka ge ge go sekasekwa diteng go gatelelwa sererwa, ge go nyakišišwa thulaganyo go hlokomelwa moko wa ditaba mola ka lehlakoreng le lengwe ge go sekasekwa mongwalelo go hlokomelwa maikutlo.

Kgaolong ya bobedi go tlo sekasekwa teori ya diteng I yeo go yona go tlogo akaretšwa diteng tša padinyana ye, *Bowelakalana* (1987), sererwa sa padinyana ye le elemente ya mathomo ya diteng, e lego baanegwa.

Kgaolong ya boraro go ya go nyakišišwa diteng II. Mo go yona go ya go hlalošwa dielemente tša diteng tše tharo tša mafelelo, e lego ditiragalo, nako le felo.

Kgaolo ya bone go yo tsinkelwa kamano ya mahlakore a thulaganyo, moko wa ditaba, moakanyetšo, thaetlele, kalotaba le elemente ya mathomo ya kalotaba, e lego baanegwa.

Kgaolong ya bohlano go yo lekolwa semelo sa molwantšhwa go hlokometšwe diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo.

Kgaolong ya boselela go yo hlaloŝwa ditiragalo go tsinketšwe dielemente tše tharo tša mafelelo tša thulaganyo, e lego tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto.

Kgaolo ya bošupa ke phetšo gomme yona e lebane le dikakaretšo tša dikgaolo tše tshela tša nyakišišo ye.

2 KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Mo kgaolong ya pele go hlalošitšwe gore diteng ke ditaba tšeo di šetšego di le gona pele ga ge mongwadi a tlo thoma go ngwala ka tšona mo sengwalong sa gagwe. Ditaba tšeo tša diteng di kgokaganywa ke sererwa.

Ka go realo mo kgaolong ye go yo hlalošwa dielemente tša diteng ka go latela lenaneo le:

- Kakaretšo ya diteng tša *Bowelakalana* gore mmadi a kgone go latela tshekatsheko gabonolo.
- Sererwa sa *Bowelakalana*.
- Tlhalošo ya dielemente tša diteng tša *Bowelakalana*.

2.2 KAKARETŠO YA DITENG TŠA *BOWELAKALANA*

Seširo sa padinyana ye, se thoma go bulega ka thulano. Lesogana Mpitiki o tlalelong. O rata go tseba batswadi ba gagwe le meloko ya gabo efela ga a ba tsebe. Le ge a belegwe ka bogaswi, mo sebakeng se o fodile. Tlhologelo ya gagwe ya go nyaka go ya ga gabo, le go tseba ba gabo, ke sešupo sa gore o fodile.

Dingaka le baoki ba lekile ka maatla go nyakišiša ba leloko la boMpitiki eupša ka maswabi ga ba humanega. Mpitiki o dula bookelong bja Phedišang ka ge ba gabo ba be ba sa tle go mo tšea. Le ge Ngaka Matšato a ile a kwana le baoki gore Mpitiki a yo dula lapeng la gagwe, seo ga se sa thabiša Mpitiki. O nyaka tokologo. Mathata a gola ge Mpitiki a tšhaba ga Matšato.

O gahlana le Mogofe a dišitše dipudi. Morago ga gore ba dire segwera, Mpitiki o kwana le Mogofe gore a tle a sepele le yena go ya ga gabo. Mogofe o hlalošetša Mpitiki ka Leburu la Mpokobai leo le bego le tlile ga gabo le tsoma bašemane ba bararo ba go swara teu ge ba eya Freistata. Seo se thabiša Mpitiki, o fetša a dumetše mošomo wo.

Leeto la boMpitiki la go ya Freistata e ba le letelele kudu. Ba sepela ka gare ga dikgwa tša go tšhoša, moo mokgotse wa bona Magoši, a bolawago ke nkwe. Morago ga lehu la Magoši, Mpitiki o dula ka maseme. Mpitiki o tšea sephetho sa go tšhaba. Mogofe o leka go mo thibela, ka go mo lemoša ka dikotsi tše a ka gahlanago le tšona. Mpitiki o phegelela go tšhaba.

Mafelelong Mpitiki o goroga lapeng la Morena Hau moo a fiwago marobalo. Phišegelo ya gagwe ya go rata go tseba batswadi ba gagwe e golela godimo. Morago ga ntwa ya Barolong le Maswatse, Mpitiki o tšhabela leboa. Ka mahlatse Mpitiki o humana kgolego moo a tsebišwago mošomi, Jobo wa go dula

Majaneng. Jobo o tšea Mpitiki go yo mo tsebiša kgoši. Se e bile mafelelo a Mpitiki a go hlahlatha le naga ka gore o hwetša ba lešika la gabo gona Majaneng.

Moipati, e lego mmamogolo wa Mpitiki le Mokgalabje Makobe ba leka go tšea Mpitiki. Moipati o hlalošetša kgoši le setšhaba sehlogo seo Makobe a ilego a se dira mmagwe Mpitiki ge a be a imile. Kgoši e re go kwa gore lehu la Mmaahwile, e lego mmagwe Mpitiki, le hlotšwe ke Makobe, rakgolo wa Mpitiki, o tšea sephetho sa gore Mpitiki a yo dula le Moipati. Moipati o tloga le Mpitiki Moletlane, ba leba Kofifi go yo dula gona.

2.3 SERERWA SA *BOWELAKALANA*

Sererwa sa padi ye se lebane le go nyakana le meloko. Mmagwe Mpitiki o re go mmelega, a hlokofala. Mpitiki o belegwa ka bogaswi, efela o a fola. Mpitiki o dula bookelong e le ge dingaka le baoki ba sa nyakana le meloko ya gabo. Mpitiki o tšhaba ga Ngaka Matšato, a thwalwa mošomong wa go swara teu ya dikgomo tša Maburu a go ya Freistata. Morago ga moo o hlahlatha le naga go fihlela a humana meloko ya gabo.

2.4 TLHALOŠO YA DIELEMENTE TŠA DITENG

Dielemente tša diteng, bjalo ka mareo a teori, di tla hlalošwa go ya ka go latelana ga tšona, go thongwa ka baanegwa, ditiragalo, nako gwa rungwa ka felo.

2.4.1 Baanegwa

Barnard (1995:342), Strachen (1988:11) le Marggraff (1994:86) ba re baanegwa ke batho ka gare ga sengwalo. Groenewald (1993:9) o iša pele ka go re baanegwa ke batho bao ba dirago goba ba diragalelwago ke ditiragalo. Ke ka fao Serudu (1989: 31- 32) a tiišago taba ye ka go re:

> Moanegwa ke seakanywa sa mongwadi seo se nago le boitshwaro, maikutlo, bomotho, seo se di tšweletšago ka poledišano le tiro. Ga se motho wa nama le madi, eupša ke kemedi ya motho tsoko yo a phelago goba yo a ka phelago.

Tšeo di gatelelwago ke Serudu ke gore mongwadi o ipopela baanegwa ka gare ga sengwalo, gomme baanegwa bao ba phela lefaseng la sengwalo. Ge e le Hornby (1983:139) o tiiša polelo ye ka go re moanegwa ke motho yo a itšego. Ga se motho yo a tlwaelegilego: o magareng goba o na le mekgwana ya gagwe.

Lebaka (1999: 23) yena o oketša ka go re:

> Ge baanegwa ba diteng ba tšwelela sengwalong, ba ka arolwa ka magoro gore go tle go kgone go lemogwa ka fao ba amanago ka gona. Kamano gare ga bona e ka hlalošwa bjalo ka setswalle, e lego tsela yeo batho ba tswalanago ka yona. Kamano yeo e laolwa ke sererwa.

Ge a tlaleletša ditaba tše di bolelwago ka godimo, Groenewald (1991:39) o bolela gore baanegwa ba ba arotšwe ka magoro a mabedi, e lego baanegwagolo le baanegwanyane bao Mojalefa (1996:6) a tšweletšago baanegwagolo gore ke mongangišwa le mongangiši.

- **Mongangišwa**

Puku ye ya *Bowelakalana* (1987) e na le mongangišwa o tee fela ka gobane ga go mongangiši. Go ya ka Mojalefa (1996:6) mongangišwa ke moanegwa yo mogolo, yo a lebanego le go loka. Yena o thibelwa go tšwetša pele dikganyogo tša go loka ke mongangiši. Ge a tlaleletša seo se bolelwago ka godimo Luwaca

(1989:28) o re bogolo bja ditiragalo tša sengwalo di dikologa godimo ga mongangišwa.

Bjale ge go balwa padi ye go lemogwa gore e theilwe godimo ga mongangišwa fela ka gobane bogolo bja ditiragalo tša yona bo bolela ka yena fela. Ka gona go yo kgonthišwa taba yeo ka botlalo.

Go ya ka padi ya *Bowelakalana* (1987) go ka thwe Mpitiki ke mongangišwa ka lebaka la gore bogolo bja ditiragalo tša kanegelo ye di dikologa godimo ga gagwe. Mpitiki o rata go tseba meloko ya gabo le ga gabo. E sa le a lahlwa bookelong ga go yo a ilego a mo hlola goba go mo tšea ka ge a be a fodile.

Mongwadi o rulagantše ditaba tšeo ka tsela ye e rilego. Taba yeo e bolela gore Mpitiki o ngangišana le dikgopolo tša gagwe, (e sego baanegwa) tša go rata go tseba meloko ya gabo le ga gabo. Ka tsela yeo go ka thwe Mpitiki o ngangišana le senaganwa (kgopolo e sego motho goba selo). Ka go realo ga go na le mongangiši yoo e lego moanegwa kanegelong ye.

Bjalo ka ge mongangiši wa moanegwa (motho) a se gona mo nyakišišong ye, go yo hlokomelwa lenaneo le ge go sekasekwa mongangišwa.

2.4.2 Kamano ya moanegwagolo le baanegwanyane

Ka ge go boletšwe ka godimo, go lemogwa gore padi ye ya *Bowelakalana* (1987) e na le moanegwagolo o tee yo a bitšwago mongangišwa. Ka go realo go yo tsinkelwa moanegwa yoo o tee fela ka go latela lenaneo le la kamano ya baanegwa. Lenaneo le le yo laolwa ke sererwa sa kanegelo ye, e lego go nyakana le meloko. Ka gona dikgopolo tšeo tša lenaneo di yo hlalošwa go hlokometšwe kamano ya moanegwagolo le baanegwanyane ba *Bowelakalana* (1987) go lebeletšwe:

- Tebanyo
- Bokgontšhi
- Bothuši
- Boganetši
- Bothušegi

2.4.2.1 Tebanyo ya mongangišwa: Mpitiki

Ge go lekolwa thulaganyo ya ditiragalo tša padi ye go lemogwa gore Mpitiki ke yena moanegwagolo yoo ka gobane ke moanegwa yoo bogolo bja ditiragalo bo bolelago ka yena, ebile o lokile. Bjale go yo hlokomelwa tebanyo ya gagwe le baanegwa ba bangwe. Mojalefa (1997:20) o hlaloša tebanyo ka go re ke go lebantšha baanegwa ba diteng ba babedi, e lego mongangišwa le mongangiši.

Tebanyo ye e nepiša mongangišwa le ge e ka ba mongangiši, mabapi le seo a ratago go se dira. Ke go re e ka ba modiro wo a phegeletšego go o dira, wo o tlogo mo thuša go tšwetša pele moanegwagolo le ditiro tša gagwe. Morero wa gagwe le wona o lebane le sererwa sa sengwalo.

Bjale go yo lekolwa seswantšho seo sa tebanyo go ya ka fao se hlalošwago ke Mojalefa. Tebanyo ya Mpitiki e amana le go nyakana le (a) batho ba gabo le (b) ga gabo. Mpitiki o ikemišeditše go humana meloko ya gabo le ga gabo.

- **Go nyakana le batho ba gabo**

Mpitiki o rata go tseba le go kopana le batho ba gabo ka gobane ga a ba tsebe. E sa le a lahlwa bookelong, batho ba gabo ga ba tle go mo hlola goba go mo tšea ka ge bjale a fodile. Bjalo ka mang le mang Mpitiki o duma go ba le ba gabo go swana le batho ba bangwe. O rata go tseba batswadi ba gagwe le meloko ka moka ya gabo.

- **Go nyakana le ga gabo**

Mpitiki ga a tsebe ga gabo ka ge e sa le a tlogelwa bookelong e sa le lesea. O rata go tseba naga ya gabo: mo a belegetšwego a be a golela gona. O hlologetše lefelo le lebjalo ka gobane mang le mang o na le ga gabo fao pelo e lego gona.

2.4.2.2 Bokgontšhi bja mongangišwa: Mpitiki

Ge a hlaloša kgopolo ye Mojalefa (1997:20) o re bokgontšhi ke seo se hlohleletšago moanegwa go phegelela seo e lego maikemišetšo a gagwe. Gantši bokgontšhi bo lebane le senaganwa sefe goba sefe: e ka ba lerato, manyami, bogale, bjalobjalo. Seo se ra gore senaganwa ke sona seo se kgontšhago mongangišwa goba mongangiši go phethagatša ditiro tša gagwe tša go loka (goba tša go se loke ge e le mongangiši). Fela mo nyakišišong ye go nepišwa mongangišwa fela go ya ka thulaganyo ya kanegelo ye.

- **Senaganwa: Monagano wa go tšhaba.**

Mpitiki o tšhaba ga Ngaka Matšato. Phišegelo ya gagwe ya go rata go kopana le ba gabo e dira gore a hlahlathe le naga. Ka go realo monagano wa go re a tšhabe bookelong o mo kgontšha go nyakana le babo le ga gabo.

2.4.2.3 Bothuši bja mongangišwa: Mpitiki

Mojalefa (1997:20) o hlaloša bothuši ka go re ke selo se sengwe le se sengwe seo se ka thušago mongangišwa goba mongangiši tebanyong ya gagwe. E ka ba selo seo motho a se naganago goba selo seo motho a se bonago goba se ka se bonwego ka mahlo. Ka fao sona se thuša moanegwa go fihlelela tebanyo ya

gagwe. Ka go realo go ka thwe bothuši bo lebane le senaganwa, motho le selo. Le ge go le bjalo sengwalo se ka ba le se tee, tše pedi goba boraro bja tšona.

- **Senaganwa: Kgotlelelo.**

Mpitiki o kgotlelela go hlahlatha le naga a feta ka gare ga dikgwa tša go tšhoša e le ge a tsomana le meloko ya gabo le ga gabo. Le ge go le mathata kgotlelelo e mo thuša gore phišegelo ya gagwe ya go rata go tseba meloko ya gabo le ga gabo, e phethagale mafelelong.

- **Batho: Baoki, Ngaka Matšato, Mogofe, Jobo, Kgoši le Moipati**

- **Baoki**

Baoki ba bookelo ba be ba fela ba bitša Mpitiki ka sefane sa Legodi. Seo se ile sa fa Mpitiki kholofelo ya gore batswadi ba gagwe ba sa le gona ka ge a be a bitšwa ka sefane seo. Ka tsela yeo phišegelo ya Mpitiki ya go rata go tseba batswadi ba gagwe e ile ya golela godimo ge a bitšwa ka sefane seo. Ke ka fao a ilego a hlologela go nyakana le meloko le ga gabo.

- **Ngaka Matšato.**

Ngaka Matšato o thušitše Mpitiki ka go mo tloša bookelong a mo iša lapeng la gagwe. Mpitiki o bone tokologo la mathomo ge a išwa ga Ngaka Matšato. Mpitiki o be a swanetše go dula lebakanyana le lennyane ga Matšato e le ge boMatšato ba sa nyakana le batswadi ba gagwe. Ke moo Mpitiki a humanego sebaka sa go tšhaba a nyakana le meloko ya gagwe.

- **Mogofe**

Mogofe o thušitše Mpitiki ka go sepela le yena go ya ga gabo le go mo thwalela mošomo wa Leburu la Mpokobai. Mpitiki o sepetše le Maburu a go ya Freistata a na le Magofe le Magoši. BoMpitiki ba be ba šoma go goga teu ya dipholo ge di pannwe. Ke moo Mpitiki a ilego a tšhaba morago ga go bethwa ke Ditedu e le ge a be a utswitše maswi.

- **Jobo**

Jobo o thušitše Mpitiki go humana meloko ya gabo. Mpitiki o tlogile le Jobo, Mašišing ba ya ga gaboJobo, Majaneng. Jobo o tšere Mpitiki a mo iša mošate go yo mmega. Kgoši e biditše setšhaba go tlo se begela ka ga Mpitiki yoo a bego a nyakana le batswadi ba gagwe. Ka mahlatse, Mpitiki o humana meloko ya gagwe gona mo kgobokanong yeo ya setšhaba.

- **Kgoši**

Pitšong ya setšhaba kgoši o tšea sephetho sa gore Mpitiki a yo dula le Moipati, mmamogolo wa gagwe, e le ge rakgolo wa Mpitiki, Makobe a bakiša Moipati go tšea Mpitiki. Ke go re kgoši o thuša go golaganya Mpitiki le ba gabo.

- **Moipati**

Moipati, e lego mmamogolo wa Mpitiki le yena o ile kgobokanong yeo e bego e biditšwe ke kgoši. Moipati ke yena a tsebilego Mpitiki a be a hlaloša le mabaka ao a dirilego gore Mpitiki a dule bookelong.

- **Selo: bookelo le lapa la Matšato.**

- **Bookelo**

Go tlo hlokomelwa gore bookelo bjalo ka selo bo a hlalošwa ka mahlakore a mabedi a a fapanego, e lego ge e le bothuši le ge e le boganetši, ka gobane bo dira mešomo ye mebedi yeo mo pading ye ya Rafapa.

Bookelo bo thušitše Mpitiki ka ge a belegwe e le segaswi, efela ka thušo ya bjona a fola. Bookelo e bile legae la Mpitiki go tloga ge e be e le lesea go fihla ge

a na le mengwaga ye e ka bago ye lesometharo. Nakong ya ge Mpitiki a le bookelong o be a fiwa dijo, marobalo, dihlare le diaparo. Ka gona bookelo bo kgathile tema ye bohlokwa bophelong bja Mpitiki.

- **Lapa la Ngaka Matšato**

Lapa la Ngaka Matšato le thušitše Mpitiki ka ge a be a lapišitšwe ke go dula bookelong. Ke moo Mpitiki a ilego a thoma go bona gore ka ntle ga bookelo go bjang. Ke moo Mpitiki a humanego sebaka sa go ngwega gona, e le ge a yo nyakana le meloko ya gagwe.

2.4.2.4 Boganetši bja mongangišwa: Mpitiki

Kgopolo ye ya boganetši e hlalošwa ke Mojalefa (1997:20) ge a re e lebane le se sengwe seo mongangišwa goba mongangiši a ka thulanago le sona. Go ka thwe ke selo se sengwe le se sengwe seo se šitišago mongangišwa goba mongangiši go fihlelela maikemišetšo a gagwe. Ge a iša pele Mojalefa (1997:20) o re selo seo se ka ba ka tsela ya senaganwa, selo goba motho.

- **Senaganwa: Bolwetši**

- **Bolwetši**

Mpitiki o ganetšwa ke bolwetši go kopana le meloko ya gagwe. Mmagwe o ile a otlwa wo šoro ka nako ye a be a mo imile. Seo se ile sa hlola gore Mpitiki a belegwe e le molwetši wa hlogo (segaswi). Go tšere Mpitiki lebaka le letelele gore a fole, ke ka fao morago ga go re a fole, a thomilego go nyakana le batswadi ba gagwe.

- **Batho: Badirelaleago le Makobe**

- **Badirelaleago**

E sa le baoki le dingaka tša bookelo ba kgopelago badirelaleago go leka go ba humanela meloko ya Mpitiki, efela ga go nko ye e ilego ya tšwa lemina. Badirelaleago ba etela bookelo morago ga sebaka se setelele. Le ge ba tlile bookelong ditaba tša go humana meloko ya Mpitiki ga se di hlokomelwe.

- **Makobe**

Makobe, e lego rakgolo wa Mpitiki, ga se a ka a ya bookelong go yo hlola motlogolo wa gagwe, Mpitiki, morago ga lehu la Mmaahwile, mmagoMpitiki. Le ge Makobe e le yena yo a hlotšego lehu la Mmaahwile ga a itshwenye ka go nyaka go tseba gore motlogolo wa gagwe o sa phela na.

- **Selo: Bookelo**

Go šetše go boletšwe gore bookelo bo dira mešomo ye mebedi mo padinyaneng ya Rafapa. Bookelo bo thušitše Mpitiki ge a be a lwala, ka lehlakoreng le lengwe bo šitišitše Mpitiki go humana ba gabo. Mpitiki o dudišitšwe bookelong lebaka le letelele le ge a be a fodile.

2.4.2.5 Bothušegi

Tebanyo ya Mpitiki e kgonne go atlega ka gore mafelelong o humane ba gabo le ga gabo. Yena o thušegile ka go sepela le Jobo ga gaboMajaneng, moo a kopaneng le ba gabo. Mpitiki o amogela go yo dula le mmamogolo wa gagwe, Moipati Kofifi.

2.4.2.6 Kakaretšo ya kamano ya moanegwagolo le baanegwanyane ba bangwe e ka hlalošwa ka seswantšho se se latelago:

	Mongangišwa : Mpitiki
❖ Tebanyo	O nyakana le batho ba gabo le ga gabo.
❖ Bokgontšhi	Go tšhaba
❖ Bothuši	i Senaganwa : Kgotlelelo. ii Batho : Baoki, Ngaka Matšato, Mogofe Jobo, Kgoši le Moipati iii Selo : Bookelo le lapa la Matšato
❖ Boganetši	i Senaganwa : bolwetši bja bogaswi ii Batho : Badirelaleago le Makobe ii Selo : Bookelo
❖ Bothušegi	O atlegile mafelelong ka gore o humane ba gabo le ga gabo.

Go tlo lemogwa gore selo, e lego bookelo, se tšwelela gabedi: bjalo ka bothuši le bjalo ka boganetši bja tebanyo ya mongangišwa, e lego Mpitiki.

2.4.2.7 Kakaretšo

Kgaolong ye, go akareditšwe diteng tša padi ya *Bowelakalana* (1987). Go hlalošitšwe sererwa sa kanegelo yeo. Morago ga fao gwa hlaloša elemente e tee ya mathomo ya diteng e lego baanegwa.

Go lemogilwe gore padi ye e na le moanegwagolo o tee fela, e lego mongangišwa. Ka gona mongangiši ga a gona. Go bontšhitšwe gape le ka fao mongangišwa a amanago le baanegwa ba bangwe ka gona.

Go tsinketšwe moanegwa wa mongangišwa ka go gatelela lenaneo la kamano ya baanegwa. Lenaneo leo le laolwa ke sererwa sa kanegelo ye, e lego go nyakana le meloko. Ka fao dikgopolo tšeo tša lenaneo di hlalošitšwe go lebeletšwe kamano ya moanegwagolo le baanegwanyane ba *Bowelakalana* (1987).

Ge go ahlaahlwa tebanyo go lemogilwe gore tebanyo ya mongangišwa e amana le go nyakana le (a) batho ba gabo le (b) ga gabo. Dintlha tšeo tše pedi di hlalošitšwe ka botlalo. Go lemogilwe gape gore bookelo bo thušitše Mpitiki go tloga e sa le lesea a lwala go fihlelela a fola mola ka lehlakoreng le lengwe bo ganetša Mpitiki go humana ba gabo.

Go bontšhitšwe gore mongagišwa o thušegile mafelelong ka lebaka la gore o humane ba gabo le ga gabo.

3 KGAOLO YA BORARO

3.1 DITENG TŠA II

3.2 MATSENO

Ka ge diteng di hlalošwa ka bophara mo nyakišišo ye di yo arolwa ka kgaolo ya bobedi ya go bitšwa Diteng tša II.

Ge Diteng tša II di yo lekolwa mo kgaolong ye, go yo hlokomelwa (a) ditiragalo le (b) tikologo fela.

3.3 DITIRAGALO

Grobler le ba bangwe (1987:246) ba hlaloša gore ditiragalo tša sengwalo ke tšohle tšeo di diragalelago baanegwa mo mabakeng a ba ikhwetšago ba le mo go ona. Lebaka (1999:48) yena o tšwetša pele taba ye ka go re:

> Mmadi o lemoga diteng ka go badišiša tše di rulagantšwego ke mongwadi ka tsela yeo o tlo kgona go tsošološa tša diteng.

Ka go realo o gatelela gore ge mongwadi a tlo ngwala sengwalo o hwetša ditiragalo tše a ngwalago ka tšona di le gona. Ge e le Groenewald (1993:9) yena o oketša ka gore:

> Tiragalo e lebane le moanegwa. Ke se a se dirago goba se se mo diragalelago/welago. Ke ge ditaba di fetoga. Ditiragalo tšeo di a latelana. Mongwadi (le ge e le mmadi) o bona ditiragalo tšeo ge di latelana, a re (ka semotho) di latelantšhwa ke se sengwe. Ke ka lebaka leo diphapantšho tša ditiragalo e lego lebaka le pheletšo. Go kgethologanya ditiragalokgolo le ditiragalotlaleletšo, ditiragalokgolo di a lemogwa, ka gobane phetogo ya ditaba e a lemogwa. Phetogo yeo e lebane le (a) tše di diragalelago moanegwamogolo le (b) sererwa. Ditiragalotlaleletšo di kopantšha/ kgokagantšha ditiragalokgolo, k.g.r, di lebane le lebaka le pheletšo.

Taba yeo e bolela gore ditiragalo di hlalošwa ke baanegwa; ke go re ditiragalo ke setšweletšwa sa baanegwa. Stratchan (1985:78) o tiiša taba ye ka go re ditiragalo tšeo di hlopša ka tatelano ya tšona go tloga tiragalo ya mathomo go fihla go ya mafelelo. Le ge go le bjalo Mojalefa (1993:43) o hlaloša go re:

> Le ge go le bjalo ditiragalo tše di na le go hlakahlakana ge sengwalo (‘*prosa’*) se ngwalwa. Ka fao go tla nyakega gore go utollwe tlhakatlhakano ye, ka tsela ya dikelo (‘*criteria’*).

Lebaka (1999: 44) yena o akaretša ka go re:

> Go na le dikokwane tše di itšego tše di lemošago mo tiragalo ye nngwe le ye nngwe e thomago le mo e felelago gona. Ditiragalo tšeo tša bophelo bja letšatši le lengwe, ga se tšona ka moka tšeo di lebanego le diteng tša sengwalo. Gona mo bophelong bjoo, go na le se sengwe seo mongwadi a se lemogilego, e lego sererwa, gomme ke sona se a ratago go se hlaloša. Go se tšweletša o tlo kgetha tše di swanetšego fela. Ke ka moo sererwa e lego kokwane ya mathomo ya go lemoša mmadi ditiragalo.

Go ka thwe sererwa se kgatha tema ye bohlokwa thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo.

Ge go nyakišišwa sererwa sa *Bowelakalana* (1987) e lego go nyakana le meloko le go kopana le meloko, go lemogwa gore go na le magoro a mabedi a ditiragalo, e lego:

- Legoro la ditiragalo la mathomo.

Mpitiki o nyakana le meloko.

- Legoro la ditiragalo la mafelelo.

Mpitiki o kopana le meloko.

Ka go realo go tlo lemogwa gore go ya ka fa go boletšwego ka godimo, sererwa sa padi ye sona se arotšwe ka dikarolo tše pedi tšeo. Go iša pele go tlo lebelelwa ka boripana tšeo magoro ao a lebanego le tšona, le ka fao sererwa se laolago magoro ao.

- **Legoro la ditiragalo la mathomo.**

Go ya ka sererwa sa padinyana ye, legoro le le swanetše go ba le moanegwa o tee fela, e lego mongangišwa.

- **Mpitiki o nyakana le meloko.**

Go tloga mathomong a padi ye, Mpitiki o tšweletšwa e le lesogana la go rata go tseba gore batswadi ba lona, le ba meloko ba kae. Ge e le gore ba a phela ba reng ba sa tle go tlo mmona goba go mo tšea bookelong ka ge bjale a fodile. Dipotšišo tšeo Mpitiki a ipotšišago tšona di hlola thulano. Mpitiki o fetša a tšhaba, a hlahlatha le dikgwa tša go tšhoša a nyakana le ba gabo.

- **Legoro la ditiragalo la mafelelo.**

- **Mpitiki o kopana le meloko.**

Mpitiki o ya le Jobo ga gaboMajaneng. Jobo o iša Mpitiki mošate go yo mmega. Kgoši e bitša setšhaba go tlo bolela ka taba ya go nyakana le meloko ya Mpitiki. Rakgolo wa Mpitiki, Makobe le mmamogolo wa gagwe, Moipati, ba ba gona mo kgobokanong yeo.

Moipati o tseba Mpitiki ka lebadi le legolo mo sephotong, leo a belegwego ka lona. Makobe le Moipati ba leka go baka go tšea Mpitiki. Kgoši e tšea sephetho sa gore Moipati a yo dula le Mpitiki morago ga gore Moipati a hlaloše ka moo Makobe a ilego a itia mmagwe Mpitiki ka gona ka nako ye a be a mo imile. Moipati o tšea Mpitiki o ya le yena Kofifi mo ba dulago gona. Ka gona Mpitiki o a atlega ka ge a humane meloko ya gabo.

Go ka thwe magoro a mabedi ao, a laolwa ke sererwa, ka gobane a theilwe godimo ga sona. Gape magoro ao a na le ditiragalo tšeo di a bopilego, ya mathomo le mafelelo.

Ka gona go tla hlokomelwa dikokwane tše di tlogo hlalošwa ka tlase, tšeo ditiragalo tše di ka lebantšhwago le tšona. Dikokwane tšeo di lebane le sererwa le phetogo ya dielemente (baanegwa, nako le felo). Ka ge go šetše go hlalošitšwe ka fao sererwa se lemošago ditiragalokgolo, kokwane yeo e tlogo lekolwa ka kudu mo, ke yeo ya phetogo ya dielemente. Ka fao ge go bolelwa ka phetogo ya dielemente, go šupša gore ge baanegwa, nako le felo di fetoga, ditiragalo tšeo di bego di diragatšwa le tšona di a fetoga. Go tlo thongwa ka phetogo ya baanegwa.

- **Phetogo ya baanegwa**

Go tlo tsopolwa mohlala o tee fela mabapi le phetogo ya baanegwa. Mohlala wo o tla emela le tlhalošo ya mehlala ye mengwe:

> “Ga gešo ke kae? Mma le papa ba sa phela? Na ge ba sa phela ke go reng ge ke sa ba tsebe? Afa ke na le borakgadi, malome, mogatšamalome, bomotswala le baratho le dikgaetšedi? Mo ke go kae, ka lebaka la eng? Ruri, le ge ke na le batho mo, gabotsebotse ke nnošinoši mo lefaseng le le legologolo mo motho a sa tsebego gore ka mathoko le gotše go fihla kae, ka godimo, ka fase gona…” A sa ile le megola le mawatle ka

> dikgopolo, mosadi tsoko wa šihlašihla wa go apara tše ditšhweu a be a mo garola ebile a mo kolobetša ka ditaelo tša gore a šome eng le eng bjang lehono pele ga matena (letl. 1).

Mpitiki o ile le dikgopolo o ipotšiša gore ga gabo ke kae, gona meloko o na le yona le gore batswadi ba gagwe ba sa phela na? Dikgopolo tša gagwe di tsenwa ganong ke mooki, ge a mo laela gore a šome eng le eng pele ga matena.

Go lemogwa gore Mpitiki o be a le nnoši ge a ipotšiša dipotšišo ka ga batswadi ba gagwe. Tiragalo ya ge a ipotšiša dipotšišo e fetoga ge mooki a etla go yena go tlo mo laela gore a šome eng.

Go tla latela mohlala wa phetogo ya nako le felo.

(a) Ke ge modišana yoo a tla mo alela
tša Leburu la Mpokabai le le robetšego hleng
ga gabo (felo) maabane (nako) (letl. 9).
le

(b) Bookelong bja Phedišang (felo) e rile
ka letena (nako) gwa tsena baeng ba
babedi – monna le mosadi (letl. 12).

Ge go lekodišišwa mo ditemaneng tša ka godimo go lemogwa gore nako le lefelo tšeo Mpitiki a boledišanago le modišana mabapi le Maburu a Mpokobai ka tšona, (maabane le ga gabo) ga se tšeo mmamogolo wa Mpitiki le monna wa gagwe ba tsomanago le yena ka tšona (letena le bookelong bja Phedišang). Go ka thwe go fetoga ga ditiragalo tšeo, go dira gore le ditiragalo di se swane. Gape ge sererwa se ka tlogela ditiragalo tše dingwe gore go be sekgoba sa nako gare ga ditiragalo tše di kgethilwego, go lemogwa mo tiragalo ye nngwe e felelago gona. Mohlala šo: Ge go balwa (matl. 1-3) go lemogwa gore ge Mpitiki a le bookelong, mongwadi ga a tšweletše tša kalafo ya gagwe efela go tšweletšwa go fola ga gagwe. Go bolokela mmadi nako, mongwadi o tlogela ditiragalo tšeo a lemogago di tla kwešišwa ke mmadi le ge di tlogetšwe.

Godimo ga moo go ka akaretšwa ka go re magoro a ditiragalo a mabedi a, la mathomo le la mafelelo, ke ona ao padi ya Rafapa e theilwego godimo ga ona, gape a laolwa ke sererwa. Ka fao ka gare ga legoro le lengwe le le lengwe go na le ditiragalo tša lona legoro leo. Go kwešiša ditaba tše ka botlalo go tla ba bohlokwa go lekola ditiragalo tšeo di bopago legoro la mathomo le la mafelelo. Ka go realo go tla tsopolwa mehlala fela.

Ditiragalo tša legoro la mathomo

- Mpitiki o nyakana le meloko
- Mpitiki o ipotšiša dipotšišo ka ga batswadi ba gagwe

- O rata go tseba gore ba sa phela.
- Mooki o laela Mpitiki mešomo yeo a swanetšego go e dira.
- Baoki ba boledišana le Ngaka Matšato ka ga Mpitiki.
- Ngaka Matšato o dula le Mpitiki lapeng la gagwe.
- Mpitiki o tšhaba ga Ngaka Matšato – o gahlana le Mogofe.
- Mogofe o boledišana le Mpitiki ka ga Maburu a Mpokobai ao a nyakago bašemanyana ba bararo, ba go tlo swara teu ya dipholo.
- Mpitiki o sepela le Mogofe ga gabo.
- Mmamogolo wa Mpitiki le monna wa gagwe ba hloka Mpitiki bookelong le ga Ngaka Matšato.
- Mpitiki, Mogofe le Magoši ba sepela le Maburu go ya Freistata.
- Magoši o bolawa ke nkwe.
- Mpitiki o a tšhaba morago ga gore a otlwe e le ge a be a utswitše maswi.
- Moipati, mmamogolo wa Mpitiki le monna wa gagwe Ndefu, ba etela rakgolo wa Mpitiki.
- Mpitiki o goroga lapeng la Rre Hau – gomme o fiwa mošomo wa go rwala matlapa go a bea morakong.
- Barolong le Maswatse ba a lwa.
- Ntwa ya Barolong le Maswatse e dira gore Mpitiki a tšhabe ga Rre Hau.
- Banna ba babedi, ba nametša Mpitiki sefatanaga gomme ba ya le yena Mašišing.

Ditiragalo tša legoro la mafelelo

- Mpitiki o kopana le meloko
- Banna ba go nametša Mpitiki sefatanaga ba mo tlogela Mašišing.
- Mpitiki o fiwa diaparo.
- Mpitiki o gwerana le Jobo.
- Jobo o sepela le Mpitiki ga gaboMajaneng.
- Jobo o ya le Mpitiki mošate go yo mmega.
- Kgoši e bitša pitšo mabapi le Mpitiki.
- Moipati, mmamogolo wa Mpitiki le rakgolo wa gagwe Makobe, ba tla kopanong yeo.
- Kgoši e alela setšhaba ditaba tša Mpikiti tša go nyakana le meloko.
- Moipati o tseba Mpitiki.
- Moipati le Makobe ba baka go yo dula le Mpitiki.
- Moipati o hlalošetša kgoši le setšhaba ka ga bošoro bjo Makobe a bo dirilego mmagwe Mpitiki ge a be a mo imile.
- Kgoši e tšea sephetho sa gore Moipati a yo dula le Mpitiki.

Go hlalošitšwe gore sererwa se lemoša motho ditiragalokgolo ebile se hlaola magoro a tšona. Eupša ka ntle le mešomo yeo e šetšego e boletšwe ya sererwa, go sa na le mošomo wo mongwe wa sona, e lego go latelantšha ditiragalo tša magoro go tloga ka legoro la mathomo go fihla ka legoro la mafelelo. Go fa mohlala, ditiragalo tša go nyakana le meloko ga Mpitiki (legoro la mathomo), di

ka se bewe morago ga tša legoro la mafelelo (Mpitiki o kopana le meloko). Ka fao go ya ka sererwa, go swanetše go be le go nyaka/ tsoma morago go be le go humana goba katlego, bjalobjalo.

Bjale go yo hlokomelwa kgopolo ya tikologo.

3.4 TIKOLOGO

Serudu (1989:49) ge a hlaloša tikologo o re e lebane le dinako gotee le mafelo ao ditiragalo tša sengwalo di phethagalago go tšona. O tšwela pele go gatelela gore tikologo e ka arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego (a) nako le (b) felo.

Bjale go yo hlalošwa dikarolo tše pedi tšeo tša tikologo ka gobane nyakišišo e yo hlatholla tikologo go šeditšwe dikarolo tše pedi tšeo. Ge go ahlaahlwa dikgopolo tšeo go tlo thongwa ka nako, gwa latela felo.

3.4.1 Nako

Lebaka (1999:50) o re:

> Nako ke elemente ya boraro ya diteng, gape ke karolwana ye bohlokwa ya tikologo ya padi.

Le ge Lebaka a nyalanya nako le padi, fela go bohlokwa go lemoga gore nako e lebane gape le tikologo ya diteng.

Ka lehlakoreng le lengwe Mojalefa (1994:56) o gatelela gore ge go bolelwa ka nako, ga go šupše lebaka leo le tšewago ke mongwadi ge a anega ditaba goba a ngwala bontši le botelele bja matlakala a sengwalo. Mojalefa gona mo letlakaleng leo, o tiiša taba yeo ka go re nako e thuša gore go lemogwe lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, gammogo le mokgwa woo di šalanago morago ka gona, go thoma nakong ye e fetilego, go fihla nakong ya gonabjale le go tsenelela nakong ye e sa tlago.

Ka go realo Mojalefa o gatelela gore nako ga se e eme felo gotee, ka gona e swanetše go hlokomelwa sengwalong.

Marggraff (1994:65) o oketša polelo ye ya ka godimo ka tsela ye:

> *The time of the story relates to the time, which is occupied by the events (narratological time) and the epoch period in which the events take place (historical time).*

Polelo ye e bolela ka dikarolo tše pedi tša nako, e lego nako ye e itšego le nako ya ditiragalo. Magapa (1997:67) yena o tlaleletša polelo ye ka go re nako e ka

aroganywa ka dikarolwana tše tharo, e lego (a) nako ye e itšego (b) nako ya leago le (c) nako ya ditiragalo. Gore mareo ao a tle a kwešišege nyakišišong ye, a tla hlalošwa gore go bonagale tsela yeo e tlogo ama nyakišišo ye ka gona.

Bjale go yo hlalošwa dikarolwana tšeo tša nako.

(i) Nako ye e itšego.

Ge a hlaloša kgopolo ye Mojalefa (1995:66) o re:

> Ge motho a bolela ka nako ye e itšego, o bolela ka nako ya go se be le mathomo le mafelelo. Nako yeo ya go hloka mathomo le mafelelo, ke ya go swana le bošego, mosegare, marega, selemo, bjalobjalo.

Fa go lemogwa go hloka kelego ga mohuta wo wa nako goo go bolelwago ka godimo. Go fa mohlala, selemo ke nako ye e itšego ka gobane ga go tsebje gore se thoma ka iri efe gomme sa felela ka efe. Ditaba tše di kgonthiša go akanywa ga mohuta wo wa nako.

Mehlala ye meraro e tla tsopolwa go tšwa padinyaneng ya Rafapa go kgonthiša polelo ya Mojalefa.

(a) **Tšatši le lengwe** lenawana la mo goga go fihla a imakalela a nametše moratho (letl. 7).

(b) Ba fihlile sefateng sa Thababaloi **letšatši le sa tšo tshela kgomo mokokotlo** (letl. 20).

(c) Kgonthe **ka meriti** ba swara setimela sa malahla sa go tloga Mašišing go ba lahla torotswaneng ye nngwe ye Mpitiki a lebetšego go botšiša Jobo leina la yona (letl. 57).

Mehlala ye e tsopotšwego ka godimo: **tšatši le lengwe, letšatši le sa tšo tshela kgomo mokokotlo** le **ka meriti**, ga di hlaloše thwi gore ke nako efe, goba ke letšatši lefe la beke, goba la kgwedi efe, goba la ngwaga ofe. Ka gona ge go bolelwa ka letšatši le lengwe motho a ka se hlathe gore ke letšatši lefe la beke. Ka fao mehlala yohle ye e filwego, e laetša nako ye e itšego ka gobane ga e na mathomo le mafelelo, le gore ga e elego, e no akanywa fela ke mongwadi.

Nako ye e akanywago ke mongwadi ye, mohlala, e lego letšatši le lengwe, e bohlokwa padinyaneng ye ya Rafapa, ka lebaka la gore ke nako yeo Mpitiki a ilego a tšhaba ka lona, e le ge a yo nyakana le meloko ya gabo. Ka go realo e amana le ditiragalo tša padinyana ye.

(ii) Nako ya leago

Phala (1999:25) ge a hlaloša nako ya mohuta wo o re:

> … e lebane le mabaka a a lego mo bophelong bja motho, ke go re, mabaka ao a sepelago le motho ge a le gare a phela. Go ka ba le lebaka / nako ya dintwa, ya letšhogo, mokhora, goba mathata a go welwa ke tlala, bjalobjalo.

Ge e le Serudu le ba bangwe (1998:71 le 73) ba bolela gore dipadi tša leago di gopotša mmadi tša mehleng ya bogologolo tšeo di bego di akaretša setšhaba ka moka. Tšona di theilwe godimo ga ditiragalo tša setšhaba se se itšego, le gona di tšweletša ditaba ka botlalo mabapi le tikologo ye e itšego. Ka fao go ka thwe nako e fetoga le mabaka, ga ya ema felo gotee.

Go yo tsopolwa mehlala ye meraro ka pading ye. Le ge mehlala yeo e bolela ka ga batho, setimela, mafelo a a itšego, bjalobjalo, efela dikgopolo tšeo di tšweletša nako ya tša leago:

(a) **Kofifi** mo go swarwago poo. Mo ka nako o gapeletšega go ba mmolai gore o se ke wa bolawa. Kofifi mo lefšega le ka se dulego (letl. 63).

(b) Ba be ba fela ba etšwa ba ya kgolekgole go yo iteka mahlatse a lehumo ka go yo tsomana le maswika a bohlokwa dinagakgole go swana le boDitsebe ge lehono ba lebile Freistata **go yo tsoma taamane** (letl. 18).

(c) **Setimela** se ile ge se fihla Belabela sa ema lebaka le letelele mo bahlapetši ba sona ba ilego ba lokolla banamedi go tšwela ntle le go ithekela dijo le dino ge ba rata (letl. 58).

Ditiragalo tša ditsopolo tše di bontšha nako ya sebjalebjale le ge e se sebjalebjale sa lehono. Rafapa ge a bolela ka **Kofifi** mo lefšega le ka se dulego matšatši, o hlaloša gabotse gore ke mo motseng wa Sekgoweng mo batho ba phelago ka letšhogo la go tšeelwa dithoto tša bona ka kgang goba gona go bolawa ntle le lebaka. Ge go bapetšwa le nako yela ya kgale, batho ka nako yeo ba be ba phela ba lokologile, ba ikela mo ba ratago ntle le letšhogo la basenyi goba tšona dikebekwa.

Go iša pele, ge go amanywa ditiragalo tša padinyana ye le **setimela** go lemogwa gore setimela se bohlokwa ka lebaka la gore Mpitiki o rile go kopana le meloko ya gabo, a sepela le mmamogolo wa gagwe, Moipati, ka setimela go ya Kofifi, legaeng le lefsa la go lebana le nako ya leago.

(iii) Nako ya ditiragalo

Mojalefa (1997:8) o hlaloša mohuta wo wa nako ka gore:

> Ye yona ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo, bjalo ka iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. Ge motho a re iri, o tseba gore e thoma ka motsotso ofe go fihla ka motsotso ofe, taba yeo e šoma go swana le go kgwedi, ngwaga, bjalobjalo.

Go tlo tsopolwa mehlala ye meraro ka mo pading go tiiša seo se boletšwego ka godimo.

(a) O be a thomile go hlafelwa ke bophelo bja mo, mošemanyana yo wa motekatekane yo a ka bago le **mengwaga ye lesometharo** fela a bone letšatši (letl. 27).

(b) Nako ya pese ya **iri ya bohlano** ge e batamela Stefina o ile a rwadiša baeng morwalo wa sutukheise (letl. 27).

(c) E be e ka ba bokgole bja **matšatši a mahlano** go tloga kua nkweng go fihla mo (letl. 31).

Go yo hlalošwa mohlala o tee go emela yeo ye mengwe. **Mengwaga ye lesometharo** ke nako ya go se akanywe, ke nako ya go tsebega. Ka gona go tsebja mo e thomago le mo e felelago. Ka go realo mengwaga ye lesometharo mo pading ye e bohlokwa ka gore e amana le lebaka (le letelele) leo le hlohleletšago Mpitiki gore a thome go fišegelwa go tseba meloko ya gabo, gomme mafelelong a fetše a humane meloko ya gabo.

- **Kelo ya nako ya ditiragalo tša *Bowelakalana*.**

Ge go yo elwa nako ya padinyana ye ya *Bowelakalana*, go yo hlokomelwa nako yeo e akanywago ke mmadi gwa latela nako ya mongwadi.

(i) Nako ya go akanywa

Ditiragalo tša padinyana ye di thomile mesong pele ga matena, moo go akanywago gore e be e le iri ya lesome, ge mooki a laela Mpitiki gore a šome eng pele ga matena (letl 1). Nako yeo e tšerwego ke mooki ge a laela Mpitiki e ka ba metsotso ye masometharo ka lebaka la gore go thwe mooki o be a tloga a garola e bile a kolobetša Mpitiki ka ditaelo tša gore a dire eng (letl. 1).

Go ka thwe ke metsotswana ye e lebanego ka gobane mooki o swanetše go ela ditaba hloko. Taba ya go balabala ka pelo ga Mpitiki, go ka akanywa gore e

tšere lebaka la diiri tše pedi ka lebaka la gore o be a ipotšiša dipotšišo tše dintši ka ga meloko ya gagwe efela a sa kgone go humana dikarabo. Go akanya gantši go tšea nako ye teletšana. Ka fao nako ya go balabala mo e amanywa le nako yeo ya Mpitiki.

Poledišano ya baoki le Ngaka Matšato e eleletšwa go ba metsotso ye masometharo, ka lebaka la gore baoki le dingaka mo bookelong ba be ba tseba gabotse gore Mpitiki o fodile, go emetšwe fela ba gabo gore ba tle ba mo tšee goba modirelaleago a tle a mo nyakele ba meloko ya gabo. Ka go realo nako yeo ga se ye telele.

Go akanywa gore Mpitiki o dutše lebaka la kgwedi e tee ga Ngaka Matšato ka lebaka la gore ga go moo mongwadi a gatelelago gore a ka be a tšere lebaka le letelele.

Ka setlwaedi bogologolo batho ba be ba tšea dikgwedi tše tshela go ya Taamane ka maoto. Ka fao go akanywa gore leeto la boMpitiki la go ya Freistata le ka be le tšere dikgwedi tše nne ka lebaka la gore ba be ba sepela ka koloi ya dipholo, le gona Freistata ga e kgole go swana le Taamane.

Go tlwaela batho goba lefelo, ga go tšee motho nako ye telele. Ka fao go akanywa gore Mpitiki o dutše lapeng la Rre Hau dikgwedi tše pedi ka lebaka la

gore go thwe o be a šetše a filwe mošomo wa go rwala matlapa ga Rre Hau, ebile a šetše a tseba nako ya go tla gae ga Hau le barwa ba gagwe.

Kopano ya setšhaba go akanywa gore yona e tšere lebaka la diiri tše pedi fela, ka lebaka la gore go be go yo bolelwa ka ntlha e tee fela, e lego go nyakwa ga meloko ya boMpitiki.

Ka fao nako ya go akanywa ke mmadi (e ka ba) dikgwedi tše šupa le diiri tše tlhano goba bjalo.

(ii) Nako ya mongwadi

Dinako tše di bolelwago ke mongwadi ke tše pedi fela:

(a) Ka molomo wa gagwe mongwadi o bolela gore go be go šetše go fetile **marega a mabedi** mola Mpitiki a fetogago mohlahlathi ge a fihla ga Rre Hau wa Morolong (letl 38).

(b) Go iša pele mongwadi o re Mpitiki o dutše Mašišing lebaka la **dikgwedi tše nne** (letl. 56).

Ka tsela yeo nako ya mongwadi ke mengwaga ye (e ka bago ye) mebedi le dikgwedi tše nne. Ka fao ge go akaretšwa nako ya mmadi ge e kopanywa le ya

mongwadi go ka thwe ditiragalo tša padinyana ye di tšere lebaka (le ka bago ye) la mengwaga ye mebedi, dikgwedi tše lesometee le diiri tše tlhano.

3.4.2 Lefelo

Marggraff (1994:64) o re:

> *Place is considered to the physical spot at which events take place and at which characters are positioned.*

Polelo ye ya ka godimo e gatelela gore lefelo ke mo baanegwa ba phelago go lona le mo ditiragalo tša sengwalo di diregago gona. Ge e le Groenewald (1993:10) yena o tlatša kgopolo ye ka tsela ye:

> Ke mo tiragalo e diregago gona, bjalo ka motse wo o itšego, naga, ka motseng, bjalobjalo.

Fa go gatelelwa kudu mafelo ao ditiragalo tša sengwalo di diragalago go ona. Ke go re lefelo ke lefasenyana leo baanegwa bao mongwadi a ipopetšego bona, ba phelago go lona. Ge a hlaloša bohlokwa bja mafelo, Lebaka (1999:58) o re:

> Mafelo a bohlokwa kudu ka gobane a laola phetogo ya ditiragalo gomme ona a laolwa ke sererwa.

Mojalefa (1997:27) yena o tšweletša mehuta ye mebedi ya mafelo, e lego:

- Mafelo a a itšego.
- Mafelo a ditiragalo.

(i) Mafelo a a itšego.

Ge a hlaloša kgopolo ye Mojalefa (1997:27) o re:

> Ke mafelo ao mongwadi a sa a nepišego, go swana le ge a bolela ka ga lefelo le lengwe, leo a sa bolelego leina la lona.

Go gatelelwa mafelo ao a sa bonwego ka mahlo, ke go re mafelo ao a akanywago.

Go yo tsopolwa mehlala ye meraro ya mafelo a a itšego go emela ye mengwe mo go *Bowelakalana*.

- Tlhologelo ya go tseba modu wa gagwe ya fela e gola le matšatši go fihla ge ka nako a dio imakalela ditsebe di lla marwerwe, a ekwa lentšu la mosadi le mmitša le le **kgolekgole** meeding le maweng go goagoa go apeša lentšu la gagwe kuane ya seriti sa go fšegiša (letl. 5).
- O rile go bona pono yela ya monna le mosadi ba diphothonkgo ba go gapa pokolo, a be a goroga **motseng wo mongwe** wa nywako ya makata (letl. 39).
- Ngwana ba be ba šia go yo mmona. Ba ile ba mmona e le kgajana mmagwe a fihlilwe **tšhemong ya badimo** (letl. 61).

Ge go lekodišišwa mafelo ao a filwego ka godimo, go tlo lemogwa gore ke mafelo ao a akanywago. Ka gona mmadi/motho a ka se tsebe gore ke mo kae mo tiragalo yeo e diregilego gona. Go fa mohlala ge go bolelwa ka **kgolekgole**, ga go yo a tsebago gore ke lefelo le lebjang, yo mongwe le yo mongwe o no akanya go ya ka fao go laodišwago ka gona. Gape ge lentšu la mosadi le bitša Mpitiki le le kgolekgole, mmadi ga a kgone go tseba gore ke bokgole bjo bo kaakang le gona kae.

Lefelo leo le akanywago ke mongwadi, e lego “kgolekgole” le bohlokwa padinyaneng ye ya Rafapa, ka lebaka la gore e rile ge Mpitiki a ekwa lentšu la mosadi le le kgolekgole le mmitša, a thoma go ba le kholofelo ya gore letšaši le lengwe o tlo hlakana le mong wa lentšu leo. Ka gona kholofelo ya go kopana le

meloko ya gabo ya golela godimo, go fihlelela ge a tšhaba ga Ngaka Matšato e le ge a yo nyakana le meloko ya gabo.

(ii) Mafelo a ditiragalo

Mojalefa (1997:27) o hlaloša mafelo a ditiragalo ka go re ke mafelo a tlhago ao mongwadi a bolelago maina a ona mo sengwalong bjalo ka Tshwane, Gauteng, Polokwane, bjalobjalo. Fa go gatelelwa mafelo ao a bonwago ka mahlo, ke go re mafelo ao motho a ka a etelago. Ka lebaka la boahlamo bja nyakišišo ye, mehlala ye meraro e tla tsopolwa ka pading ya Rafapa, go emela ye mengwe.

- Bašomi ka moka ba bookelo bjo bja **Phedišang**, ba be ba mo ratela botho bja gagwe (letl. 3).
- Le ge bookelo bo be bo le **leboa la Lekwebepe** bjalo ka bjo, modirelaleago wa go šoma go bjona e be e le wa go tšwa **Tshwane, Koloni** goba **Freistata** (letl. 3).
- Ka mokamoka lešaba le ke la kgoši Ntlogeleng, wa **Majaneng** (letl. 54).

Mafelo ao a boletšwego ka godimo, go tlo lemogwa gore ke (mafelo) ao a ka bonwago ka mahlo, ebilego a ka etelwago; ga a akanywe. Ke mafelo a histori. Go fa mohlala, ge go bolelwa ka mafelo a go swana le **Tshwane, Majaneng, Phedišang**, bjalobjalo, go a tsebega gore ge motho a rata go a etela o tla leba

kae, ka lebaka la gore ke mafelo ao motho a ka a bonago ka mahlo, mafelo a ditiragalo.

Go yo hlalošwa bohlokwa bja mafelo a ka go tsopola mohlala o tee go emela yeo ye mengwe. Bookelo bja **Phedišang**, ke lefelo la go tsebega, ka gona ga le akanywe. Ka gona lefelo le le bohlokwa mo pading ye ka lebaka la gore ke mo Mpitiki a belegetšwego gona, a babja gona, a alafša go fihlelela a fola bolwetšing bja gagwe gona gape a be a thoma go rata le go nyaka le go hwetša meloko ya gabo gona.

3.5 KAKARETŠO

Go boletšwe gore ditiragalo di ka arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego magoro a ditiragalo. Go lemogilwe gore magoro a ditiragalo tša padinyana ye ya Rafapa ke a mabedi, e lego (a) legoro la mathomo, go nyakana le meloko le (b) la mafelelo, go kopana le meloko. Magoro a a bohlokwa kudu ka lebaka la gore a amana le ditiragalo tša Mpitiki: mo a go tsoma meloko ya gabo go fihlelela a e humana.

Ditiragalo ka botšona di lemogwa ge di lebane le phetogo ya baanegwa, nako le felo. Tikologo e ahlaahlilwe ka bophara gore e arotšwe ka dihlopha tše pedi, e lego nako le felo. Go boletšwe gape ka mehuta ye meraro ya nako, e lego, nako ye e itšego, nako ya leago le nako ya ditiragalo.

Phapano ya dinako tše e hlalošitšwe ka go re nako ye e itšego ke ya go akanywa, ya leago ke ya go se eme felo go tee, nako ya go fetoga le mabaka mola nako ya ditiragalo e le nako ya go tsebega, ya go se akanywe. Go lemogilwe gape gore ditiragalo tša ditsopolo tša nako ya leago tša padinyana ye ya Rafapa di nepiša nako ya sebjalebjale sa kgale. Go hlokometšwe gore go na le mehuta ye mebedi ya lefelo, e lego lefelo le le itšego le lefelo la ditiragalo. Mafelo a a bohlokwa sengwalong se ka lebaka la gore a hueditše Mpitiki gore a hlologele ga gabo.

4 KGAOLO YA BONE

4.1 THULAGANYO YA I

4.1.1 Matseno

Thulaganyo e tlo arolwa ka dikgaolo tše nne, ka gobane e tlo hlalošwa ka bophara nyakišišong ye, e lego:

- Thulaganyo ya I
- Thulaganyo ya II
- Thulaganyo ya III
- Thulaganyo ya IV

Mo thulaganyo ya I e ya go lekola kamano ya mahlakore a thulaganyo, moko wa ditaba, moakanyetšo, thaetlele le kokwane ya mathomo ya thulaganyo, e lego kalotaba.

Bjale go yo hlalošwa dikarolwana tšeo tša thulaganyo ya I.

4.1.2 Moko wa ditaba

Serudu (1989:33) o bolela gore moko wa ditaba ke kgopolo/kgwekgwe yeo mongwadi a ratago go e tšweletša mo sengwalong sa gagwe. Ge e le Kekana (2000:10) le Mojalefa (1996:10) ba tlatša polelo ya ka godimo ka go re ke molaetša goba tebanyo goba thuto yeo mongwadi a ratago go e ruta mmadi mabapi le taba ye e rilego.

Luwaca (1989:18) yena o no oketša ka go re:

> *Theme is the main idea of the story, or what the author wishes to cultivate in the minds of his reader. It is the way in which the characters and events are interpreted.*

Fa go gatelelwa gore moko wa ditaba ke kgopolokgolo yeo mongwadi a ratago go e bjala menaganong ya babadi. Gape ke mokgwa wo mongwadi a o šomišago go tšweletša baanegwa le ditiragalo. Dikgale (1988:31) yena o fo re:

> Dingwalwa di na le molaetša woo bangwadi ba šupago se sengwe ka tšona, bjale wona o utamile ga o bonale. Mmadi o o tsupolla ge a bala puku, wona o bitšwa moko wa ditaba.

O bolela gore moko wa ditaba o bohlokwa fela gantši o pepeneneng ka gobane mmadi o inyakela wona ge a bala sengwalo. Mojalefa le ba bangwe (1997:54) ba akaretša ka go re moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo sefe goba sefe. Ka fao tabakutu yeo e na le maphakgana a moreronyana goba ditabanatabana. Ka lehlakoreng le lengwe Lebaka (1999:64) o oketša ka go gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba ka go re:

> Moko wa ditaba o bohlokwa kudu ka gobane o laola go rulaganywa ga ditaba tša thulaganyo gore e be sengwalwa gape o fapana le sererwa.

Ke ka fao Groenewald (1993:14) a fapanyago moko wa ditaba le sererwa ka go re;

- **Moko wa ditaba**

Moko wa ditaba o lebane le letlalo la thulaganyo.

O tlemaganya dithekniki gore di latelane.

Ke tabakgolo (molaetša) yeo e lego kokwane yeo e laolago thulaganyo ya ditaba gore e be sengwalo.

- **Sererwa**

Sererwa se lebane le letlalo la diteng.

Se tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana.

Ke kakaretšo ya mafelelofelelo ya ditaba tša diteng.

Ge Groenewald (1993:14) a akaretša ditaba tše o re phapanokgolo gare ga moko wa ditaba/thulaganyo le sererwa/diteng e lebane le go godiša maatlakgogedi sengwalong.

Ka go realo go bohlokwa nyakišišong ye go hlalošwa moko wa ditaba ka ge o golagane thwi le dithekniki tša thulaganyo ya padinyana ya *Bowelakalana*.

- **Maatlakgogedi**

Hawthorn (2000:350) o hlaloša go re:

> *The everyday meaning of this word has long been applied to the reading of literature, especially FICTION, and to the experience of the spectator of drama. Being in a state of heightened excitement as a result of wanting to know what happens next and what will happen ultimately is one of the forces that keeps the READER turning the pages (or which glues the audience to its seats).*

Maatlakgogedi a bopa mahlagahlaga a go rata go hlatha maemo a ditaba mo mafelelong a tšona. Groenewald (1993:16) o tlatša se se bolelwago ka godimo ka go re:

> Maatlakgogedi ke phišegelo ye e gapeletšago mmadi gore a tšwele pele ka go bala, ka gobane o nyaka go tseba molaetša wa mongwadi.

Cuddon (1991:937) o oketša polelo ya ka godimo ge a re maatlakgogedi ke:

> *A state of uncertainty, anticipation and curiosity as to the outcome of a story or play, or any kind of narrative in verse or prose.*

Mmadi o rata go tseba se se tlogo direga. Holman (1936:517) o thekga polelo ye ka go gatelela go re maatlakgogedi a tswalane le kakanyo ya babadi goba babogedi mabapi le pheletšo ya ditiragalo. Mosidi (1994: 64) o tlatša polelo ye ka gore maatlakgogedi ke tsela ye bohlokwa yeo mongwadi a e dirišago ya go lootša kgahlego ya mmadi goba motheeletši gore a se kgaotše go bala goba go theeletša.

Ge a akaretša maatlakgogedi Groenewald (1993:16-17) o tšweletša mahlakore a mabedi a kgopolo ye. O hlaloša mahlakore ao gore ke (a) lehlakore la go tseba ditaba leo le lebanego le sererwa le diteng tša sengwalo (tšeo mmadi a di tsebago); le (b) lehlakore la go se tsebe ditaba tšeo le nepišago moko wa ditaba le thulaganyo (tšeo mmadi a sa di tsebego).

Ka fao go bohlokwa go hlaloša maatlakgogedi nyakišišong ye ka lebaka la gore phišegelo ye e hlathollwago mo e tlo thuša kwešišo ya mmadi ge a bala le mosekaseki mo tlharollong ya thulaganyo ya ditiragalo tša padinyana ye ya Rafapa.

4.1.3 Moakanyetšo

Barnhart (1995:566) o bolela gore:

> *Design is a drawing, plan, or sketch made to serve as a pattern from which to work.*

Le ge Barnhart a bolela ka mošomo wa diatla, fela tlhalošo yeo e akaretša le mošomo wa bokgabo (sengwalo). Ka go realo tlhalošo yeo ya gagwe e gatelela gore moakanyetšo ke freime goba lenaneo leo mošomo o theilwego godimo ga yona. Ke ka fao Mojalefa (1994:63) a rego:

> Moakanyetšo re ka re ke motheo goba freime yeo kanegelo ya sengwalo e theilwego godimo ga wona. Moakanyetšo o ka re ke morero goba lenaneo la patrone ya motheo wa kanegelo. Moakanyetšo ke wona lenaneo la dikokwane tše bohlokwa tše di laolago thulaganyo ya sengwalo gore moko wa ditaba o tle o bonagale o be o tšwetšwe pele.

O gatelela gore moakanyetšo o ithekgile ka lenaneo la dikokwane tše bohlokwa tša go laola thulaganyo ya sengwalo gore go tle go bonagale moko wa ditaba. Ke go re morero wo o tšweletša tebanyo ya mongwadi.

Phala (1999:57) yena o oketša ka go re mošomo wa moakanyetšo ke go laola mohuta wa sengwalo, ke go re go lemoša gore sengwalo se wela mohuteng ofe. Ka gona ge go thwe sengwalo ke sa boitshwaro, masetlapelo goba botseka, bjalobjalo, se tla be se hlophilwe go ya ka lenaneo la mohuta wo wa sengwalo. Ka fao go ka thwe moakanyetšo o thuša go lemoša mmadi gore sengwalo ke sa mohuta ofe.

Lebaka (1999:68) o tšweletša ponagalo ye nngwe ya moakanyetšo ka go re ke lenaneo la dikgato tša thulaganyo, ebile o laola semelo sa moanegwathwadi. Go ya pele Mojalefa (1995:12) o tšweletša phapano gare ga moko wa ditaba le moakanyetšo ka go re moko wa ditaba o lebane le tebanyo ya mongwadi, mola moakanyetšo o nepiša thulaganyo ya sengwalo. O tšwela pele gona letlakaleng le gore moakanyetšo o na le dikokwane tša thulaganyo ye e itšego, gomme kokwane ye nngwe le ye nngwe e lebane le mahlakore a mabedi, ao go kgethilwego le tee go ona. Mahlakore ao a nepiša moanegwathwadi yoo babadi ba itswalanyago le yena. Ka fao go ka thwe moanegwathwadi, e lego molwantšhwa ke:

(a) Motho wa maemo goba wa ka mehla.
(b) Motho wa bofokodi goba wa go hloka bofokodi.
(c) Motho wa go kokobetšwa goba wa go se kokobetšwe.
(d) Motho wa go amogelwa goba wa go se amogelwe.

Go lemogwa gore moakanyetšo o laola semelo sa moanegwathwadi. Ke go re go tsebja gore motho ke wa mohuta mang (semelo sa gagwe) ka moakanyetšo. Ka gona ge go sekasekwa semelo sa moanegwathwadi, go

swanetše gore go lekolwe pele moakanyetšo wa sengwalo seo. Ke ka fao go lego bohlokwa go hlaloša kgopolo ye mo nyakišišong ye.

4.1.4 Thaetlele

Mojalefa (1997:97) o re thaetlele ke leina la puku goba kgoboketšo ya direto. Ke go re ga e šupa mohuta o tee wa sengwalo. Barnhart (1995:216) o tšwetša taba ye pele ka go re:

> *Title is an identifying name given to a book, play, film, musical composition, or other work.*

Mohola goba mošomo wo mogolo wa thaetlele ke go šupa leina la sengwalo (puku). Go gatelela taba yeo Gillan (1968:1211) o dio re:

> *Title is a word, phrase or sentence used to designate a book, chapter, poem, etc, thus distinguishing it from others and often indicating the nature of its contents.*

O gatelela gore thaetlele e bohlokwa ka gore e kgona go lemoša mmadi mohuta wa diteng tša sengwalo. Ge e le Serudu le ba bangwe (1989:179) ba oketša ka go re thaetlele ga se leina fela, eupša e thala le mollwane wa thulaganyo, kudu ka ge e laetša tabakgolo yeo kanegelo e tlogo bolela ka yona. Willsmore (1987:404) o tlaleletša ka go re:

> *We cannot read titles simply as parts of texts, since they belong both in and outside the literary work.*

Fa go gatelelwa gore thaetlele ke karolo ya sengwalo. Boshego (1998:120) o fa mohlala wa thaetlele ka go re:

> *The titles of Rafapa's novels are intriguing. At best they can be classified as suggestive titles as they give clues about what is contained in the story.*

Le ge Boshego a sa tšweletše tlhalošo ya lereo le, efela o gatelela gore dithaetlele tša dingwalo tša Rafapa di sedimošetša mmadi ka sengwalo seo a se balago. Ke go re gantši (mehuteng ye mengwe ya dithaetlele) ge mmadi a sena go bala thaetlele ya sengwalo, o šetše a tseba gore ka gare ga sengwalo seo o yo bala ka ga eng.

- **Bohlokwa bja thaetlele**

Mojalefa (1995:97) ge a hlaloša bohlokwa bja thaetlele o re e na le mohola wa go hlaola sengwalo gare ga tše dingwe. Mampho (1999:41) yena o tšwetša taba yeo pele ka go re thaetlele e lemoša babadi ka seo sengwalo se bolelago ka sona. Ka gona go gatelelwa gore thaetlele e ka thuša go hlaloša diteng tša sengwalo le go hlaola sengwalo go tše dingwe.

Ge e le Maila (1997:69) o hlaloša mohola wo mongwe wa thaetlele ka go re thaetlele ya puku goba kanegelokopana e ka lemoša seo se tlogo hwetšwa ka gare ga puku. Martin (1995:13) o gatelela bohlokwa bjoo ka go re:

> *A good title, one which truly represents the book, play or story, is likely to be a distillation of the theme, and will be of great value in keeping you on the right lines as the work progresses.*

Mošomo wo mongwe wa thaetlele ke go hlahla mmadi malebana le thulaganyo ya sengwalo. Levinson (1990:16) le Mojalefa (1995:97) ba molomo o tee ka go re thaetlele e fa khuetšo godimo ga sengwalo. Ke go re gore sengwalo se lemogege bjalo ka modiro wa bokgabo, se swanetše go laolwa ke maikemišetšo a mongwadi ka go se reela leina.

Ge e le Wilsmore (1987:405) o swantšha thaetlele le leinakgwebo (‘*trademark*’). Ke ka moo Mojalefa (1995:92) a tiišago ka go re leinakgwebo setšweletšong, le thaetlele sengwalong, bobedi di bontšha tlhago goba setšo seo se swanetšego go šupša gore se tsebje. Ke ka fao setšweletšwa goba sengwalo se swanetšego go fiwa leinakgwebo goba thaetlele. Ke ka taba yeo Lekganyane (1997:57) a oketšago ka go re sengwalo se swanetše go fa sengwalo leina. Ke ka lebaka leo go tlogo kgona go lemogwa bohlokwa bja thaetlele. Ka lehlakoreng le lengwe Lazarus le Smith (1971:293) ba akaretša mehola ye mengwe ya thaetlele ka sebopego se, e lego:

- go gatelela šedi ya mmadi
- go tšweletša sererwa
- go hlaloša moko wa ditaba
- go tšweletša khuduego ya mmadi le
- go bea leina la pale la sengwalwa.

Ka fao tlhalošo ya thaetlele nyakišišong ye e bohlokwa ka gobane e tlo thuša mmadi go lemoga bohlokwa le kgolagano ya thaetlele le diteng gammogo le thulaganyo ya *Bowelakalana*.

- **Kalotaba**

Cuddon (1991:313) ge a hlaloša kgopolo ye o re:

> *At the beginning of his play the dramatist is often committed to giving a certain amount of essential information about the plot and the events which are to come. He may also have to give information about what has 'already happened'. All this comes under the heading of exposition.*

Go gatelelwa gore ditaba tša matseno a sengwalo di bohlokwa kudu ka gore di lebane le thulaganyo ya sona. Ke gona fao go tsebišwago tšeo di diragetšego peleng. Ge e le Baldick (1990:78) yena o oketša ka go re:

> *The setting forth of a systematic explanation of or argument about any subject, or the opening part of a play, or story, in which we are introduced to the characters and their situations, often by reference to the preceding events.*

O sa gatelela gore kalotaba ke mathomo a ditaba tša sengwalo, moo ditiragalo le baanegwa ba tsebišwago gona. Beckson le Ganz (1969:57) ba bolela gore ke:

> *It is part of a play in which the audience is given the background information which it needs to know.*

Le ge ba bolela ka tiragatšo, fela ditaba tšeo di ama gape le dikanegelo. Mo go kalotaba mongwadi o tšweletša lemorago la ditiragalo tše di tlogo direga sengwalong. Ge e le Holman (1972:118) yena o nepiša kgopolo ye ka tsela ye:

> *In DRAMATIC STRUCTURE the exposition is the introductory material, which creates the tone, gives the SETTING, introduces the characters, and supplies other facts necessary to an understanding of the play.*

Kalotaba e lebane le tlhalošo ya segalo sa moya wa tikologo fao baanegwa, ditiragalo le yona tikologo di tšweletšwago ntshe.

Ke ka fao Serudu (1989:25) a gatelelago gore mo mathomong a papadi goba padi, mongwadi o fa mmadi ditaba tše bohlokwa tše di tlogo mo thuša gore a kwešiše papadi, padi goba kanegelokopana. Ka fao dintlha tšeo di ama thulaganyo le ditiragalo tše di latelago. O tšweletša baanegwa le ge e se ka moka, maemo, matšo le tikologo ya bona. Mojalefa (1995:19) o kgonthiša gore kalotaba e lebane le ge mongwadi a alela mmadi ditaba. Ke go re ke moo mongwadi a rulaganyago matseno a ditiragalo tša dikanegelo goba dipadi. Gape o bolela le gore mongwadi o swanetše go utollela mmadi baanegwa, e lego baanegwathwadi le baanegwanyane, mafelo ao ba phelago go ona, nako yeo ditaba goba ditiragalo di diregago ka yona, thulano, mathomo a ditiragalo, bjalobjalo. Ge a tšwela pele o re mohola wa kalotaba ke go fapantša ditaba tša sengwalo le tšeo e sego tša sengwalo. Ke go re seo e lego tša diteng gore di lebane le moko wa ditaba.

Mojalefa (1997:13) o tšwela pele go akaretša ka go re:

> Kalotaba ke mo mongwadi a rotošago mathomo a thulano, mathomo a ditiragalo, bjalobjalo. Kalotaba e thoma mathomong a sengwalo ya felela mo go thomago thulano. Thulano ya mathomo yeo e lebanego le seo e lego molaetša wa mongwadi, ke mafelelo a kalotaba.

Taba yeo ya thulano e bohlokwa ka gobane e ipopa mollwane wa kalotaba le tšwetšopele.

- **Tlhalošo ya kalotaba ya *Bowelakalana***

Go hlalošitšwe gore kalotaba ke matseno a ditaba tšela tša diteng tšeo di rulagantšwego ke mongwadi mo mathomong a sengwalo.

Go tlo šomišwa lenaneo le le latelago, ge go ahlaahlwa tlhalošo ya kalotaba ya *Bowelakalana*.

(a) Kakaretšo ya diteng tša *Bowelakalana*.
(b) Dielemente tša kalotaba.

- **Kakaretšo ya diteng tša *Bowelakalana***

Mpitiki ke mošemane yo a belegwego ka bogaswi bookelong bja Phedišang. E sa le mmagwe a re go mmelega a hlokofala. Meloko ya gabo ga e tle gae go mmona goba go mo tšea le ge bjale a fodile. O lapišitšwe ke bophelo bja mo bookelong. Mo lebakeng le o na le mengwaga ye lesometharo ebile o fišegelwa go tseba meloko ya gabo le go ya ga gabo. Ke ka moo a tšweletšwago a lla a re o nyaka go ya ga gabo le go kopana le meloko ya gabo.

- **Dielemente tša kalotaba**

Kalotaba e bopilwe ka dielemente tše nne, e lego:

- baanegwa
- ditiragalo
- nako le
- felo

- **Baanegwa ba thulaganyo**

Phala (1999: 69) o hlaloša gore baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši.

4.1.5 Baanegwathwadi

Serudu (1989:33) o hlaloša moanegwathwadi ka go re ke:

> Mogale goba mogaleadi wa padi, kanegelokopana goba papadi. Mahlo a diphedi ka moka a tsepeletše meragelo ya gagwe mo pading, papading goba kanegelokopana. Ke yena yoo a utswago pelo ya mmadi. Ditiro tša gagwe e ka ba tše botse goba tše mpe.

O gatelela bohlokwa bja moanegwathwadi ka ge ditaba tša sengwalo di theilwe godimo ga gagwe. Mampho (1999:53) o tlatša polelo ye ka go re baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego (a) baanegwathwadi le (b) baanegwathuši. O hlaloša gore baanegwa ba ba fapana ka gore baanegwathwadi ke baanegwa ba bagolo ba bohlokwa le gore ba nepišwa ke mongwadi. Mojalefa (1995:20) yena o tiiša ka go re ge go bolelwa ka baanegwathwadi go bolelwa ka molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Ge a tšwela pele o re ke bona baanegwathwadi ba thulaganyo bao. Ke baanegwa bao ditiragalokgolo di bolelago ka bona.

Ge a akaretša Aristotle (1980:33) o gatelela gore moanegwathwadi yoo o swanetše go se fetogefetoge. Seo se ra gore mmadi o swanetše go tloga naye mathomong a sengwalo go fihla mafelelong a sona. Mampho (1999:54) le Mojalefa (1995:21) ba kwana ka go re thulaganyo e na le mehuta ye meraro ya baanegwathwadi: e lego (a) molwantšhwa, (b) molwantšhi le (c) mohlohleletši.

- **Molwantšhwa**

Hornby (1995:932) le Hawkins le Allen (1991:1161) ba molomo o tee ge ba re molwantšhwa ke moraloki goba moanegwa yo mogolo ka gare ga tiragatšo goba sengwalo. Polelo ye e tlatšwa ke Luwaca (1989:13) ge a re:

> *The protagonist is the central character - the one who dominates in the story.*

O gatelela gore ditiragalo ka moka tša sengwalo di bolela ka molwantšhwa. Go tiiša polelo ye Serudu (1989:33) o bolela gore mahlo a diphedi ka moka a tsepeletše meragelo ya molwantšhwa mo sengwalong. Ditiro tša gagwe e ka ba tše botse goba tše mpe. Ka gona go ka thwe molwantšhwa ke yena a rwelego mathata a sengwalo. Ka go realo mmadi o gapeletšega go iša pele ka go bala e le ge a rata go bona ditiro tša molwantšhwa. Beckson le Ganz (1969 :16) ba oketša ka go re molwantšhwa ke:

> *The first actor - who played the leading part and doubled in some minor roles. The term now refers to the most important character, usually the hero, in a play or story.*

Molwantšhwa ke moraloki wa mathomo yo a kgathago tema ye bohlokwa tiragatšong goba sengwalong. Ka fao Serudu (1989:32) o thekga polelo ye ka go re molwantšhwa ke mogale wa kanegelo goba tiragatšo. Ke go re ke nkgwete ya baanegwa ka moka ba sengwalo ka lebaka la gore bogolo bja ditiragalo bo dirwa ke yena.

Mojalefa (1995:14) o fo akaretša ka go re molwantšhwa ke moanegwa yoo a lwantšhetšwago go loka goba go se loke ga gagwe ke moanegwa yo mongwe, e lego molwantši.

- **Molwantši**

Molwantši ke moanegwa yo mongwe wa bobedi yoo bogolo bja ditiragalo tša sengwalo di bolelago ka yena Groenewald (1993:21). Polelo ye e tlatšwa ke Sirayi (1989:173) ge a re:

> *The antagonist is the second principal character who features in the plots of fortune. This is the character who acts in opposition to the protagonist. He or she is bent on thwarting the efforts and purposes of the protagonist.*

O gatelela gore molwantši, e lego moanegwa wa bobedi yo bohlokwa wa thulaganyong ya sengwalo, o kgahlanong le seo molwantšhwa a se dirago goba a ratago go se dira (sa go loka goba sa go se loke). Ke ka fao Collins (1990:22) a thekgago polelo ye ka go re molwantši ke lenaba ‘molotšana’ la molwantšhwa. Ka fao ge, Mojalefa (1994:91) yena o no oketša ka go re:

> Molwantšhi e ka ba motho goba seakanywa (‘*abstract concept*’). Ke yena yo a tšwetšago thulano pele ge a lebane le molwantšhwa ka gobane maikemišetšo a gagwe ke go thulana le dinepo tša molwantšhwa.

Maikemišetšo a molwantšhi ke go thulana le ditiro tša molwantšhwa. Ge e le Baldick (1995:42) yena o fo thekga ka go re molwantšhi ke molotšana: le ge e le gore ka nako ye nngwe a ka tšweletšwa e le moeletši (moanegwa wa go loka). Ge a tšwela pele o tiiša gore molwantšhi ga se moanegwa wa go se loke ka dinako tšohle ka gobane mošomo wa gagwe ke go lwantšha mešomo ye mebotse goba yeo e sa lokago ya molwantšhwa. Mongwadi a ka šomiša moanegwa wa mohuta wo lehlakoreng la go loka goba le lebe. Go tlo lekolwa gore Rafapa yena o dirišitše moanegwa yo lehlakoreng le lefeng.

- **Mohlohleletši**

Le ge Beckson le Ganz (1960:230) le Hawkins le Allen (1991:1544) ba hlaloša mohlohleletši ka go re ke moraloki wa boraro mo tiragatšong, fela go gatelelwa gore ga se moanegwa wa tiragatšo fela, le mo kanegelong o a dirišwa. Ke ka fao Turco (1999:89) a tšwelago pele ka go re:

> *Tritagonist, or second or third most important personae of drama, the eiron, or dissembling confidant, and the senex iratus, a blocking character other than the antagonist who tends to stand in the way of the protagonist’s achieving his or her desire*.

Tlhalošo ye ke ya go akaretša ka gobane mošomo wo mogolo wa mohlohleletši ke go hlohleletša thulano gare ga molwantšhwa le

molwantšhi. Ke ka fao Pretorius le Swart (1983:24) ba thekgago polelo ye ka go re:

> *(He is) the character who stands between the extremes. He/She acts as a kind or catalyst between the positive and the negative poles.*

Ga go makatše ge Serudu (1989:33) a tlatša polelo ye ka go re mohlohleletši o butšwetša mollo gare ga molwantšhwa le molwantšhi. Ke go re o lebelela mo phefo e fokelago gona gomme a kgata tema go hlohleletša tiragalo yeo. Taba ye e tlatšwa ke Sirayi (1989:174) ge a re:

> *This is the character who plays the neutral role in literary work of art. The tritagonist often purports to reconcile the opposing camps. The tritagonist often ends up supporting one opposing camp.*

Bohlokwa bja moanegwa yo ke go boelanya mahlakore a mabedi, e lego molwantšhwa le molwantšhi, gomme gantši o thekga lehlakore le le rilego Luwaca (1989:13) o oketša ka go re:

> *Tritagonists help in the further development of the conflict. They may either be positive or negative. A positive tritagonist tries to stop the conflict, while a negative tritagonist tries to encourage it.*

O bolela gore go na le mehuta ye mebedi ya bahlohleletši: (a) wa go emiša/fediša thulano le (b) wa go hlohleletša thulano. Mošomo wo mogolo ke go hlohla thulano gare ga molwantšhwa le molwantšhi yeo e tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi.

Go ka rungwa ka go re molwantšhwa ke moanegwa yo mogolo yoo bogolo bja ditiragalo tša sengwalo bo bolelago ka yena. Ke motheo wa sengwalo. Molwantšhi, bjalo ka molwantšhwa, le yena ke moanegwa yo mogolo sengwalong, yoo a lego kgahlanong (ya go loka goba bobe) le molwantšhwa. Ge e le mohlohleletši yena, ke moanegwa yo a bešeletšago pitša ya mpherefere gare ga molwantšhwa le molwantšhi go godiša molaetša wa sengwalo. Ka fao tlhalošo ya baanegwa bao e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane go yo hlokomelwa ka fao mongwadi wa *Bowelakalana* a ba dirišitšego ka gona.

4.1.6 Baanegwathuši

Ge a hlaloša moanegwathuši Prince (1987:40) o re:

> *The helper (analogous to souriau's moon) helps the Hero or subject. In Greimas more resent model of narrative, a positive auxiliant that is represented, at the surface structure level by an actor different from the one representing the subject.*

Modiro wa moanegwathuši ke go thuša molwantšhwa le molwantšhi. Ka go realo go na le sehlopha sa baanegwathuši bao ba emago le molwantšhwa le sehlopha se sengwe seo se thušago molwantšhi, Mojalefa (1994:110) o thekga taba ye ka go re:

> Baanegwathuši ke baanegwa bao ba nago le tebanyo ya baanegwathwadi, ba thuša go hlaloša le go godiša semelo sa moanegwathwadi, ke go re ba tlaleletša kgolo le mediro ya moanegwathwadi yo a itšego.

Go gatelelwa tebanyo ya baanegwathwadi yeo e tšweletšwago ke baanegwathuši, Serudu (1989:33) yena o fo oketša ka go re moanegwathuši ke moanegwa yoo a kgathago tema ye nnyane mo pukung. O thuša go bontšha ditiro tša mogale goba mogaleadi. A ka tšwelela mo le mola goba a tlogelwa pele taba e fihla mafelelong. Ka gona baanegwathuši le bona ba na le mohola. Ke ka fao Mojalefa (1997:14) a tšweletšago mohola wa bona ka go re ke go thuša baanegwathwadi le go godiša kgogedi yeo e akaretšwago ke Groenewald (1993 :19-20) ge a re ba:

(a) Hlaloša semelo sa moanegwathwadi,
(b) Tiišetša le go šitlela tlemollo ya lehuto,
(c) Tswalanya mmadi le moanegwathwadi (molwantšhwa),
(d) Godiša maatlakgogedi le
(e) Hlatholla tlemollo ya lehuto.

Yona mešomo ye ya ka godimo e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane e yo tsinkelwa ka botlalo mo peakanyong ya thulaganyo.

4.1.7 Kakaretšo

Mabapi le moko wa ditaba go gateletšwe bohlokwa bja go laola go rulaganywa ga ditaba tša thulaganyo gore e be sengwalo. Maatlakgogedi a bohlokwa ka gobane phišegelo ye e hlathollwago mo e tlo thuša kwešišo ya mmadi ge a bala le mosekaseki mo tlharollong ya thulaganyo ya ditiragalo. Moakanyetšo o na le mošomo wa go laola semelo sa moanegwathwadi. Thaetlele e bohlokwa ka gobane e lebane le maikemišetšo a mongwadi. Kgaolo ye e rumilwe ka tlhalošo ya kokwane ya mathomo ya thulaganyo, e lego kalotaba. Gona go gateletšwe gore kalotaba e rotoša thulano gare ga baanegwe, gape e hlola maatlakgogedi. Gape mo go kalotaba go hlalošitšwe elemente ya mathomo, e lego

baanegwa. Baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka dihlopha tše pedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. Baanegwathwadi ke molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwathuši bona ba hlaloša semelo sa moanegwathwadi, go godiša maatlakgogedi, go tswalanya mmadi le moanegwathwadi le go hlaloša tlemollo ya lehuto. Ke ka fao go thwego ke baanegwa ba bannyane ba thulaganyo.

5 KGAOLO YA BOHLANO

5.1 THULAGANYO YA II

5.1.1 Semelo sa baanegwa

5.1.1.1 Matseno

Ge go yo tsinkelwa semelo sa molwantšhwa le molwantšhi ba *Bowelakalana* go tlo hlokomelwa mehuta ye mebedi ya diphapantšho, e lego (a) diphapantšhotshwanelo le (b) diphapantšhotlaleletšo.

5.1.1.2 Diphapantšhotshwanelo

Ge a hlaloša kgopolo ye Phala (1999:92) o re diphapantšho tša tshwanelo di hlaloša semelo sa moanegwa thwi ntle le go dikadika. Mojalefa (1995:28) yena o tlatša polelo ye ka go re mohuta wo wa diphapantšho o lebane le dikokwane tše pedi tša pele tša moakanyetšo fela, e lego molwantšhwa ke motho wa maemo goba wa go hloka maemo le (b) wa bofokodi goba wa go hloka bofokodi. Ge a tšweletša bohlokwa bja dikokwane tše Lebaka (1999:89) o re:

> Dikokwane tšeo di bohlokwa ka gobane di nepiša dikarolwana tše pedi tša mathomo tša thulaganyo, e lego kalotaba le tšwetšopele. Dikokwane tše pedi tša mafelelo tša moakanyetšo, tšona di lebane le sehloa le tlemollo ya lehuto, gomme ga di nepiše diphapantšhotshwanelo.

5.1.1.3 Diphapantšhotlaleletšo

Lekganyane (1997:64) o hlaloša gore diphapantšhotlaleletšo ke tšeo di hlalošago ka go široga ka ge di sa nepiše dikokwane tše di itšego tša moakanyetšo wa sengwalo. Ke go re di hlaloša semelo sa molwantšhwa ka mokgwa wa go utama. Kekana (2000:88) o fo re diphapantšhotlaleletšo ke tšeo di tlaleletšago diphapantšhotshwanelo. Ge a tšwetša polelo ye pele, Lebaka (1999:90) o re diphapantšho tšeo di šomišwa go tswalanya mmadi le molwantšhwa.

Go gatelelwa gore bobedi diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo di tšweletša semelo sa moanegwa.

5.1.2 Semelo sa moanegwa

Shaw (1972:71) o re:

> *The creation of images of imaginary persons… in the novel is called characterization. In effective narrative literature, fictional persons, through characterization, become so credible that they exist for the reader as real people.*

O gatelela gore semelo se amana le tshwantšho ya moanegwa wa sengwalo. Chatman (1978:108) yena o hlaloša lereo le ka go re ke:

> *The depicting, in writing of clear images of a person, his actions and manners of thought and life. A man's nature, environment, habits, emotions, desires, and instincts. All these go to make people what they are, and the skilful writer makes his important people clear to us through a portrayal of these elements.*

Ka semelo ge go swantšhwa moanegwa go hlokometšwe maitshwaro, maikutlo, mokgwa, le tikologo ye a phelago go yona. Ge e le Turco (1999:49) yena oketša ka go re:

> *Characterization is the depiction of personality in fiction. The best means of characterization is through action, the second best is through dialogue. Other means of characterization are through the dialogue and actions/ reactions of other characters in the story, and it is also possible to use characterization by nomenclature.*

Diponagalo tša semelo sa moanegwa di tswalana le ditiro le poledišano. Peck le ba bangwe (1984:79) ba tlatša ka go re ka ditiro tša moanegwa, mongwadi o utollela mmadi gore moanegwa ke motho yo mo bjang. Ge e le Shole (1988:197) o thekga polelo ya ka godimo ka go re gantši semelo se lemoša/sedimoša mmadi ka ga seemo, bogolo, mosepelo le ditlwaelo tša moanegwa. Mampho (1999:58) yena o fo akaretša ka go re ge go hlaloša semelo sa baanegwa, go hlokomelwa moko wa ditaba le moakanyetšo pele ka gobane ke tšona dikgopolo tšeo di laolago semelo sa baanegwa.

- **Dithekniki tša thulaganyo**

Fowler (1987:244) le Fowler (2006:236) ba kwana ka go re thekniki ke mokgwa wo o akantšwego wa go ngwala sengwalo. Lazarus le Smith (1983:289) bona ba tlatša polelo ye ka go re ke seo mongwadi a bolelago ka sona. Ka gona mongwadi o diriša thekniki go bontšha tebanyo ya gagwe. Taba ye e thekgwa ke Kerkhoff (1962:16) ge a re thekniki ke seo se bonwago, seo se tlogo kgona go šomišwa go tšweletša seo se bolelwago. Ka fao ka go šomiša thekniki, mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe. Ge e le Cohen (1973:9) o tiiša ka go re ke ka tirišo ya thekniki moo mmadi a utollago maikutlo le dikakanyo tša mongwadi, le ka fao a hlophago baanegwa ba gagwe ka gona. Mojalefa (1995:38) o gatelela gore thekniki ke kakanyo. E ka lemogwa ka kokwane goba sebopego se tee goba go feta. O iša pele ka go re dithekniki di theilwe godimo ga dikokwane goba dibopego gomme di bile di na le mošomo. Polelo ye e thekgwa ke Hodgson (1988:382) ge a re:

> *Technique, however, remains very important. The term implies essential methods of concentration and control, as well as clever but mechanical stage business. What appears rapid, intuitive and natural may well be the result of long training.*

O gatelela bohlokwa bja thekniki ka go re e tšweletša mekgwa ye bohlokwa ya go theeletša ka moya wo o fodilego le go laola. Mamabolo (1995:89) yena o tšweletša bohlokwa bja thekniki ka go re bo thuša mongwadi go tšweletša bokgabo bja gagwe. O tšwela pele ka gore ke ka tirišo ya thekniki fao mongwadi a kgonago go tšweletša kganyogo yeo a bilego le yona ge a tla ngwala sengwalo sa gagwe. Ka fao Groenewald (1993:17) yena o fo akaretša ka go re thekniki ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago moko wa ditaba ka wona. E na le mediro ye mebedi, e lego:

- Go gatelela, go godiša, go tiiša kgopolo ye e itšego.
- Go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba.

Go ka akaretšwa ka go re thekniki ke karolwana ye bohlokwa ya thulaganyo ye e lebanego le (a) go tšwetša pele moko wa ditaba le (b) go tšweletša maatlakgogedi sengwalong.

5.1.3 Moko wa ditaba

Go gateletšwe gore moko wa ditaba ke molaetša/tebanyo/thuto yeo mongwadi a ratago go e ruta babadi mabapi le taba ye e itšego. Moko wa ditaba wa *Bowelakalana* o lebane le ga gabomotho go na le boroko, ke go re motho o swanetše go tseba ga gabo (bowelakalana) le meloko ya gabo. Ge a sa dire bjalo, gona o tla ikhwetša a lebane le mathata a go se fele. Ntlha ye e tiišwa ke Rafapa ge a tšweletša molwantšhwa wa padi ye, e lego Mpitiki. Mpitiki o godile e le lesogana la go se tsebe batswadi ba gagwe le ga gabo. Phišegelo ya go rata go tseba meloko le ga gabo e dirile gore a hlahlathe le naga go yo tsoma ga gabo. Mo maitekong a gagwe a go nyaka meloko le ga gabo, o ile a atlega, gomme a holega le ge a fetile ka gare ga mathata. Ka gona seo se lemoša mmadi gore motho o iketla ge a le ga gabo; le gona motho o swanetše go tseba ga gabo.

5.1.4 Moakanyetšo

Moakanyetšo o šetše o hlalošitšwe kgaolong ya go feta, ka fao ge go yo lekolwa dimelo tša baanegwathwadi (molwantšhwa le molwantšhi) mo go kalotaba, go yo latelwa dikarolo tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo, e lego motho wa mehleng le wa bofokodi fela, ka ge e le tšona di lebanego

le kalotaba le tšwetšopele, ebile di lebane le ge go hlalošwa semelo sa motho; mola tša mafelelo tše pedi di lebane le sehloa le tlemollahuto.

- **Tirišo ya dikokwane tša thulaganyo.**

- **Kalotaba**

Go šetše go hlalošitšwe ka godimo gore kalotaba ke karolo ya mathomo ya sengwalo, moo mongwadi a tšweletšago baanegwa, ditiragalo le tikologo, e lego dielemente tše di lebanego le thulano.

- **Baanegwa**

Go yo latelwa dikokwane tša moakanyetšo tšeo di lebanego le yo mongwe le yo mongwe wa baanegwathwadi (molwantšhwa le molwantšhi) ge go hlalošwa semelo sa baanegwa. Ka fao semelo seo se yo lekolwa go ya ka (a) diphapantšhotshwanelo le (b) diphapantšhotlaleletšo.

5.1.4.1 Diphapantšhotshwanelo

Ge e le *Bowelakalana*, dikokwane tšeo di re molwantšhwa ke motho:

- wa mehleng le
- wa bofokodi

Tlhalošo ya dikokwane tšeo tša semelo sa molwantšhwa le molwantšhi, e yo dirwa go lebeletšwe tlhalošo ya mongwadi, polelo ya moanegwa, gotee le tšeo baanegwa ba bangwe ba di bolelago ka yena. Go tlo hlokomelwa gape le dithekiniki tšeo mongwadi a di šomišitšego ge a hlaloša semelo seo.

- **Molwantšhwa: Mpitiki**

Mpitiki ke moanegwa wa mehleng. Ge go bolelwa ka moanegwa wa mehleng, go šupša gore Mpitiki ga se motho wa maemo, ke go re ga se kgoši, ngaka, moruti, mohumi goba motho wa maemo a godimo setšhabeng. Mpitiki ga a na batswadi. Mmagwe e sa le a hlokofala ge a sena go mmelega. Meloko ya gabo e sa le e mo tlogela bookelong e sa le lesea. Ka go realo go ipontšha gabotse gore Mpitiki ga a na le ya leleme le letala. Ka gona ge go sekasekwa semelo sa gagwe go tlo hlokomelwa ka fao mongwadi a hlalošago molwantšhwa yo ka gona go lebeletšwe maemo a mehleng go ya ka tlhalošo ya ka godimo.

Bjale ge go lekodišišwa maemo a Mpitiki, e lego motho wa mehleng, go lemogwa gore go na le phapantšho yeo e itšego yeo e hlalošago semelo sa gagwe, e lego ya botšhiololo.

Kokwane yeo e tlo hlaloša ge e lebane le dithekniki tše di rilego. Go yo latela phapantšho ya kokwane ya tšhiololo.

- **Tšhiololo**

Rafapa (1987:30) o re;

> Hlogo e be e re hwee! Pelo e re ruthuruthu, ki! Ka ge lešoka le be le mo ntšhitše digobana a bile a telefetše le go feta pele a kwa a itshepha, le ge go itshepha ga gona e be e dio ba go ikgafa le go gapeletša pelo. A phagamiša letsogo la go ja a hunne seatla. Ge a itebelela sephaka a kwa a tsenwa ke bogale, pelo e mmotša gore o tlo fihla gae. Ka letsogo lela la go

> huna a ikiba kgara, ntle ga go gadima a napa a ngašula lefase. A se na mosebe goba lerumo, a iponaponela. Tšhiwana ya batho!

Mo mongwadi o tšweleditše bošuana bja Mpitiki ka dithekniki tša tebelelo (ya molaodiši) le ya lenalana. Pele go tlo thongwa ka tlhalošo ya tebelelo ka go e akaretša.

- **Tebelelo**

Beckson le Ganz (1960:210) ba hlaloša thekniki ya tebelelo ka go re ke moo ditaba di bonwago tša laodišwa ka gona gore di nepiše dikgopolo le maikutlo a moanegwa. Serudu (1989:44) o tiiša ka go re mongwadi o tšweletša baanegwa, ditiro le tikologo ge a hlaloša ditaba tša gagwe. Ka go realo tebelelo ya mongwadi e lebane le ka moo a kwešišago ka gona. Ke ka fao Sharlotte (2004:260) a rego thekniki ya tebelelo e lebane le ge mongwadi a ngwala sengwalo seo a se hlalošago go ya ka tebelelo ye e rilego yeo e nepišago lehlakore la mehola le dikgopolo goba dikakanyo tša moanegwa goba molaodiši. Yelland (1950: 140) o oketša taba yeo ka gore ditiragalo di ka laodišwa ka tebelelo ya mongwadi, molaodiši goba baanegwa. Ka go realo babadi ba kgona go kwešiša lefase la bongwadi ka tsela ya tebelelo ya motho yo a bopago lefase la bangwadi. Beckson le Ganz (1960:210) ba hlaloša bohlokwa bja tebelelo ka go re e thuša go nepiša dikgopolo le maikutlo a baanegwa. Sefoka (2007:101) o kgonthišiša taba ye ka go re bohlokwa bja tebelelo ke go tšweletša moko wa ditaba le maatlakgogedi.

Ge go balwa Uspenski le Fowler (1993:107) go lemogwa gore tebelelo e ka arolwa ka dikarolo tše nne (4) tše bohlokwa, e lego (a) tebelelo ya molaodiši (‘*spatial-point of view*’), (b) tebelelo ya mongwadi (‘*temporal-point of view*’), (c) tebelelo ya saekholotši/monagano/nepišo

(‘*psychological-point of view/focalisation*’) le tebelelo ya dikgopolo (‘*ideological-point of view*’).

- **Tebelelo ya mongwadi**

Serudu (1989:44) le Beckson le Ganz (1960:114) ba re tebelelo ya mongwadi e lebane le ka moo a kwešišago ditiragalo ka gona. Yelland (1950:142) o tšwetša taba ye pele ka go re ditiragalo di ka laodišwa ka tebelelo ya mongwadi, molaodiši goba baanegwa. Simpson (1989:13) o iša pele kgopolo ye ka go re go na le ditiragalo tše di beakanywago ka lebelo goba go phakiša mola ka tshwanelo e le tša go nanya. Ke ka fao Groenewald (1993:117) a šitlelago ka go re go na le nako ya kanagelo le nako ya ditiragalo. Bosseaux (2004:260) o oketša ka go re go na le nyalano ya nako le ditiragalo. Taba ye e hlaloša nako yeo mongwadi a ngwalago ka yona ditiragalo tša sengwalo. Ke ka tsela yeo Genette (1980:33) a bolelago gore go na le nako ya go anega le nako ya kanegelo. Beckson le Ganz (1960:106) ba re ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi ka gore ke yena a di tsebago go feta ba bangwe. Ke ka tsela yeo mmadi a di amogelago e le tša therešo.

- **Tebelelo ya molaodiši**

Simpson (1993:12) o re tebelelo ya molaodiši e tšweletša maemo a gagwe sengwalong. Babadi, go swana le bangwadi, ba itemogela lefelo le baanegwa ba ba dirago ditiragalo mo go tikologo (nako le lefelo) ye e rilego. Mongwadi o tšweletša didirišwa le baanegwa ka tsela yeo e fapanego go babadi. Bal (1984:71) o re molaodiši ga a bonwe eupša o lemogwa ke babadi ge ba bala sengwalo. O a fetoga go tšwa go kgatišo ye, go ya go ye nngwe ge go le bohlokwa gore kanegelo e tšwele pele ka tsela yeo. Bosseaux (2004:260) o oketša ka go re tebelelo ya molaodiši e lemogwa ge e tšweletša tswalano magareng ga sedirišwa le mongwadi.

Malambane (2002:133) o akaretša tlhalošo ya tebelelo ya molaodiši ka go re e lebane le mongwadi yo mongwe yo a thušago moanegi, e lego mongwadi wa ditiragalo tša sengwalo. Frederick (1989:134) o bolela gore ge mongwadi a šitwa ke go tšwetša pele ditaba tše a di anegelago mmadi, ke go re ge baanegwa ba bangwe ba šitwa go mo akgola, a tle a kgopele molaodiši go mo thuša go tšweletša ditaba tše mongwadi ka noši a sa di tsebego. Ge mongwadi a rulaganya ditaba ka tsela ye, go ke go bolelwe ka thulaganyo ya tebelelo ya molaodiši.

Bjale go yo lekolwa tirišo ya thekniki ye mo go kokwane ya bošuana bja Mpitiki. Ge go ka badišišwa setsopolwa sa ka godimo se gabotse go tla lemogwa gore ditaba tšeo tša bošuana bja Mpitiki ga di anegwe thwi ke Rafapa, efela di anegwa ka tebelelo ya bolaodiši. Ke go re Rafapa o diriša mongwadi yo mongwe, e lego molaodiši go anega bošuana bja Mpitiki. Ka fao ge, mmadi o amogela tlhalošo yeo e le ya nnete ka gobane ditiragalo tšeo di tsebja ke molaodiši go feta bao ba bangwe. Ke go re bošuana bja Mpitiki bo tlo amogelwa go phala ge bo hlalošwa ke bao ba bangwe.

Ka lebaka la boahlamo bja nyakišišo ye, mo go yo hlokomelwa fela tebelelo ya molaodiši ka ge e lebane le thulaganyo ya kokwane ya bošuana bja Mpitiki.

- **Apostrofi**

Kekana (2000:219) o bolela go re thekniki ye ke setlabelo sa polelo sa moswananoši ka gore ga se dirišwe bjalo ka ditlabelo tše dingwe. Ge a iša pele malebana le taba ye, Scott (1967:20) o re:

> *A figure in rhetoric in which the orator turned away from the rest of the audience to address one person. It is also an exclamatory address to some person or thing, absent or present, usually breaking the thread of speech.*

Mo go gatelelwa go boledišwa/poledišo. Ke go re moanegi o fularela batheeletši ba bangwe a bolela le motho o tee. Gape go ka bolelwa le motho/ selo a le gona goba a se gona. Ge e le Preminger le ba bangwe (1986:14) ba tlatša polelo ye ka go re ke:

> *A device which consists in addressing a dead or absent person, an animal, a thing, or an abstract quality or idea as if were alive, present, and capable of understanding.*

Se bohlokwa fa ka lenalana (apostrofi) ke go mothofatša dilo tše di sa phelego gomme tša tšea maemo a bomotho. Wales (1989:32) yena o fo thekga ka go re thekniki ye, ke thulaganyo ya polelo yeo e nago le lenalana, poledišo gantši yeo e tšweletšago makalo.

Polelo yeo e lebanego le apostrofi mo tsopolong ya Rafapa ga se ya makalo goba poledišo eupša ke ya mothofatšo: pelo e mmotša gore o tlo fihla gae. Thekniki ye e godiša lehutšo la Mpitiki; ga a sa ipona a nnoši mo mathateng a a leng go ona; o ipona e le ba babedi, yena le monna wa gabo, e lego pelo ya gagwe.

- **Polelo le ditiro tša baanegwa ba bangwe**

Ge go ka balwa padinyana ye ya *Bowelakalana* ka tlhokomelo, go tla lemogwa gore Rafapa ga se a tšweletše polelo ya baanegwa ba bangwe ge ba bolela ka Mpitiki bjalo ka molwantšhwa, ka fao karolwana ye e ka se hlalošwe mo tshekatshekong ye ka ge e se na mohola nyakišišong ye.

5.1.4.2 Diphapantšhotlaleletšo

Go šetše go hlalošitšwe ka godimo gore diphapantšhotlaleletšo di lebane le go ikgweranya/go itswalanya ga mmadi le molwantšhwa. Ka fao diphapantšhotlaleletšo tšeo di dirago gore babadi ba itswalanye le Mpitiki, ke phišegelo, kgotlelelo le sebete. Diphapantšhotlaleletšo tše di yo hlalošwa ka botlalo.

- **Phišegelo**

Rafapa (1987:1) o re:

> O be a ipotšiša dipotšišo tše bohloko, tše boima: 'Ga gešo ke kae? Mma le Papa ba sa phela? Na ge ba sa phela ke go reng ge ke sa ba tsebe? Afa ke na le borakgadi, malome, mogatšamalome, bomotswala le baratho le dikgaetšedi? Mo ke go kae, ka baka la eng? Ruri le ge ke na le batho mo, gabotsebotse ke nnošinoši mo lefaseng le le legologolo mo motho a sa tsebego gore ka mathoko le gotše go fihla kae, ka godimo, ka fase gona…'

Mo Rafapa o tšweleditše phišegelo, magareng ga tše dingwe, ka dithekniki tše tharo, e lego phetogonepišo, polelonoši le makgethepolelo (potšišoretoriki).

- **Phetogonepišo**

Ge go be go hlalošwa phetogonepišo go gateletšwe gore mongwadi o nepiša taba ka go šomiša mongwadi, molaodiši goba le moanegwa wa kanegelo ya gagwe. Bjale ge go balwa setsopolwa sa ka godimo go lemogwa gore Rafapa o šomiša mongwadi le molwantšhwa go bopa phišegelo ya Mpitiki. Thekniki yeo e dirišitšwego fa e bitšwa phetogonepišo ka lebaka la gore ditaba tša Mpitiki di hlalošwa ke batho ba babedi, e lego mongwadi le Mpitiki (molwantšhwa) ka nama.

Polelong ya ka godimo ditaba di thongwa ka polelo ya mongwadi gomme tša fetšwa ka polelo ya moanegwa. Mongwadi o hlaloša ditaba tša Mpitiki tša go nyaka go tseba meloko ya gabo le ga gabo ka mokgwa wa dipotšišo. Tiragalo yeo ya go botšiša botšo bja gabo e tšwetšwa pele ke moanegwa (Mpitiki) ka nama. Ge ditaba di bolelwa ke yo di mo amago, di ba le nnete. Ka fao mmadi o di amogela e le tša therešo. Ditaba tšeo di hlalošwa ka ditebelelo tše pedi: (a) ya mongwadi le (b) ya moanegwa. Ka go rulaganya ditiragalo bjalo mmadi o hlohleletšwa go fišegelwa go tseba gore Mpitiki o tlo hwetša ba gabo goba gona go fihla ga gabo. Ka tsela ye thekniki ye e thuša go godiša maatlakgogedi gore moko wa ditaba o bonagale gabotse.

- **Polelonoši**

Abrams (1981:289) o hlaloša polelonoši ka go re ke thekniki ya go tšweletša maikemišetšo a moanegwa. Yelland (1950:175) o tswalanya maikemišetšo ao le maikutlo ka go re:

It is when a person talks to himself or thinks aloud without consciousness of an audience.

Moanegwa o hlagiša maikutlo a gagwe ka mekgwa ya go fapana ka go bolelela ka pelong goba a bolelela godimo. Ka lehlakoreng le lengwe, Serudu (1989:41) o fo oketša ka go re ke mohutapolelo ye teletšana yeo go yona moanegwa a ntšhago maikutlo a a lego pelong ya gagwe. Maikutlo ao Mohlala (1997:12) o a nepiša le kgakanego goba tlhakatlhakano ya moanegwa.

BoKeuris (1997:13) bona ba tšweletša ponagalo ye nngwe ya polelonoši ka go e amanya le mohola ka go re e thuša babogedi goba babadi go tseba dikgopolo goba maikemišetšo a moanegwa yo a itšego, ka ga tšeo baanegwa ba bangwe ba sa di tsebego. Ke ka mokgwa wo go ka rungwago ka go re mohola wa polelonoši ke go (a) utolla sa mafahleng (maikutlo) (b) go bonagatša semelo sa moanegwa le (c) go tšweletša maikemišetšo a moanegwa yoo. Bjale go yo lekolwa dintlha tše tharo tše, go ya ka setsopolwa sa ka godimo.

(a) Go utolla sa mafahleng (maikutlo)

Maikutlo goba gona go hlagiša sa mafahleng a moanegwa, go lebane le go itshenka ka tsela ya go ipotšiša dipotšišo tšeo go bonagalago a se na dikarabo tša tšona. Taba yeo e lebane le kokwane ya phišegelo ya moanegwa yoo Mpitiki. Ka fao mmadi, o ikhwetša a rata go tseba gore o tlo atlega go hwetša ba gabo le ga gabo goba aowa. Ke ka mokgwa woo mmadi a gapeletšegago go ikgweranya le yena ka gobane a mo kwela bohloko ka gobane a ikhwetša a šetše a mo rata.

(b) Go bonagatša semelo sa moanegwa

Go šetše go hlalošitšwe ka godimo gore semelo se lemoša mmadi ka ga seemo, bogolo, mosepelo le ditlwaelo tša moanegwa. Ge go hlalošwa semelo sa moanegwa, go hlokomelwa kgodišo ya moko wa ditaba le ya maatlakgogedi. Ka lehlakoreng le lengwe go bonagatša semelo sa moanegwa go lebane le go tšweletša dintlha tšeo di utollago bomotho bja gagwe, ke go re dipharologantšho tša moanegwa tšeo di mo kgethologanyago go baanegwa ba bangwe.

Dipotšišo tšeo Mpitiki a ipotšišago tšona mo setsopolong, di laetša seemo seo a bego a le go sona, sa go fišegelwa. Mmadi o thoma go mo kwela bohloko ka baka la phišegelo ya go rata go tseba batswadi ba gagwe. Ka ge taba yeo mmadi le yena e ka mo diragalela e mo hlohleletša gore a rate go tseba molaetša wa padinyana ye ya Rafapa. Godimo ga moo go gatelelwa gape gore dipharologantšho tša moanegwa di mo kgethologanya go baanegwa ba bangwe. Ge go lekolwa taba yeo ge e lebane le Mpitiki go lemogwa gore o kgethologantšwe go bana ba bangwe ka gobane yena legae la gagwe ke bookelong bakeng sa ka lapeng labo. Ka go realo ga a phele bophelo bja mehleng go etša bana ba bangwe ka gobane yena ga a na batswadi.

(c) Go tšweletša maikemišetšo a moanegwa

Serudu (1989:35) o hlaloša maikemišetšo ka go re ke lereo leo le laetšago seo mongwadi a ratago go se tšweletša sengwalong sa gagwe. E ka ba go kgala bosenyi goba go tumiša tiragalo ye botse le ge e le go tšweletša dikgopolo mabapi le taba ye e itšego bophelong. O tšwela pele go re lereo leo le dirišwa kudu thetong le dithutong tša saense. Le ge go le bjalo se ga se re gore ga le dirišwe mo mehuteng ye mengwe ya dingwalo. Ka fao

teori ye e hlaloša tebanyo/thuto ya mongwadi malebana le sengwalo sa gagwe.

Mo tebanyo ya Rafapa, ka Mpitiki go nepišwa gore go hloka batswadi le meloko bophelong go boima. Ke ka fao Mpitiki a emaemelago go rata go tseba ga gabo le ba gabo.

- **Potšišoretoriki**

Abrams (2005:280) o re

> *A rhetorical question is a sentence in the grammatical form of a question which is not asked in order to request information or to invite a reply, but to achieve a greater expressive force than a direct assertion.*

O re bohlokwa bja makgethepolelo ke go godiša maikutlo. Taba ye e tlatšwa ke Serudu (1989:41) ge a re nepo ya yona ke go gatelela taba go feta ge e bolelwa thwii. O tšwela pele ka go re mongwadi o hlohla mmadi gore a mo fe tsebe gore ba kgone go šogišana seo a se bolelago. Cuddon (1998:748) o fo oketša ka go re:

> *It is basically a question not expecting an answer, or one to which the author is more or less self-evident. It is used primarily for stylistic effect, and is a very common device in public speaking - especially when the speaker is trying to work up the emotional temperature.*

Le ge mohuta wo wa thekniki Cuddon a re o dirišwa kudu mo go mongwalelo, fela nyakišišo e gatelela gore setlabelo se se ka dirišwa gape

le mo go letlalo la thulaganyo go tšweletša molaetša wa mongwadi. Mpitiki o ipotšiša dipotšišo tšeo di nago le karabo ka ga ba gabo. Nepo ya dipotšišo tšeo a ipotšišago tšona e lebane le phišegelo ya mmadi ya gore afa ruri o tlo fihla ga gabo. Go rulaganya ditaba ka thekniki ye mongwadi o hlohleletša mmadi gore a mo kwele bohloko ka lebaka la gore go bohlokwa gore motho a be le ga gabo. Ke ka fao mmadi a ikgweranyago le Mpitiki ka ge a mo kwela bohloko.

Go ka akaretšwa ka go re mongwadi ge a hlaloša ditaba tša phišegelo ya Mpitiki ya go rata go tseba ba gabo le ga gabo, mongwadi o dirišitše dithekniki tša phetogonepišo, polelonoši le makgethepolelo. Rafapa o dirišitše dithekniki tše go gatelela phišegelo ya Mpitiki ya go tsoma meloko ya gabo. Ka tsela yeo go ka rungwa ka go re dithekniki tše di bohlokwa ka lebaka la gore di tšweletša molaetša wa mongwadi pepeneneng. Godimo ga moo mongwadi o dirišitše dithekniki tše gape gore mmadi a ikgweranye le mpitiki ka ge a mo kwela bohloko.

- **Kgotlelelo**

Rafapa (1987:37) o re:

> Matlapa a boima ao a bego a swanetše go a bea morakong a nnoši a be a gašagane gohlegohle go dikologa dintlo. O be a re ge a kakatlelane le leswika a fele a ipotšiša gore na pele a etla mono maswika a a be a bewa ke mang. Ge a lekodišiša morako wo a lemoga gore ke kgalekgale o hlomilwe - mohlomongwe pele lapa la Rre Hau le ka fihla mo. Sa go mo tlabela pele ya ba gore matlapa a a be a itšhupa e le kgale a gašane le tšhengwana ya monna yo. A mangwe ge a a ribolotša a be a mo swariša

> bothata kudu. Se sa mo lemoša gore le ona maswika a sa le a bewa ka tsela ye ka ngwaga wa mpo le tšhikidi. Bjale ke go reng ge yena a swanetše go rumola tlhago a kgaphele dithitho lefeela ka tsela ye? Pelo ya gagwe e be e mmotša tše bohloko. E be e mmotša ge e le lekgoba le le bego le šoma mešomo ya go se hole beng ba lona - ye e tsošetšwago fela go mo lemoša gore ke wa maemo afe ka lapeng le (ke lekgoba).

Magareng ga tše dingwe mongwadi o tšweleditše kgotlelelo ya Mpitiki ka dithekniki tše tharo, e lego tebelelo, potšišoretoriki le tshwantšhišo.

- **Tebelelo**

Ge kgopolo ye e hlalošwa go boletšwe gore ke moo ditaba di bonwago gomme tša laodišwa ka gona gore di nepiše dikgopolo le maikutlo a mongwadi, molaodiši le moanegwa. Ka ge tsopolo ya ka godimo e lebane le tebelelo ya mongwadi go yo hlokomelwa tebelelo ya mohuta wo, go ya ka fao Rafapa a e dirišitšego ka gona. Ka fao ge, ge go hlalošwa (kua morago) tebelelo ya mongwadi, go boletšwe gore e lebane le ge mongwadi a ngwala sengwalo seo a se hlalošago go ya ka tebelelo ye e rilego yeo e nepišago lehlakore la mehola le dikgopolo goba dikakanyo. Go boletšwe gape gore tebelelo ya mongwadi e nepiša le ka moo mongwadi a kwešišago ditiragalo ka gona. Ke go re babadi, go swana le bangwadi, ba itemogela lefelo le baanegwa ba ba dirago ditiragalo mo tikologong (nako le lefelo) ye e rilego.

Ge go šetšwa gape polelo ya Rafapa ka godimo, go lemogwa gore o nepiša taba ka go tšweletša kgotlelelo ya Mpitiki ka leihlo la mongwadi ge a hlaloša mokgwa wo Mpitiki a bego a kgotleletše go šoma ga boima ka

gona lapeng la Rre Hau. Ka gona, ge kgotlelelo yeo e hlalošwa ke mongwadi e ba le maatlakgogedi ka gobane ke yena a tsebago go feta baanegwa ba bangwe ka ga mathata ao. Ka tsela yeo, Rafapa o diriša thulaganyo ye bjalo ya ditiragalo go godiša phišegelo ya mmadi ka ga semelo sa Mpitiki. Thulaganyo ye bjalo e hlola tswalano ye botse magareng ga mmadi le Mpitiki ka ge mmadi a mo kwela bohloko.

- **Potšišoretoriki**

Ge go hlathollwa peleng kgopolo ya potšišoretoriki, go gateletšwe gore e na le bohlokwa bja go gatelela taba go feta ge e bolelwa thwi ntle le potšišo ya go hloka karabo.

Rafapa o hlaloša gore Mpitiki a thoma go ipotšiša dipotšišo tša go se hloke karabo. Dipotšišo tšeo di gatelela go se amogele mošomo wa boima woo a o filwego. Nepo ya thekniki ye e lebane le kokwane ya kgotlelelo ka gobane ga a re go ipotšiša dipotšišo tšeo, a lesa go šoma, efela o no tšwela pele bjalo le ge a sa kgotsofale. Ka fao thekniki ye e bohlokwa ka lebaka la gore e lemoša mmadi ka ga maemo a Mpitiki a go tlaišwa ka lapeng la Rre Hau. Gape e fa mmadi temošo ya gore Mpitiki o na le kgotlelelo ka gore le ge mošomo woo a o filwego o mo imela, ga a ngongorege. Gona go se ngongorege fao go bopa kgwerano ye botse ya go tia magareng ga mmadi le moanegwa yo.

- **Tshwantšhišo**

Tsholo (2002:118) o re tshwantšhišo e theilwe godimo ga dikgopolo tše pedi, e lego sebapišwa le sehlaloši. Mphokeng (1995:30) o tlatša polelo ye ka go re:

> *A metaphor is another form of comparison in which two things are implicity identified; a figure of speech in which one thing is described in terms of another.*

Fa go gatelelwa gore selo se se rilego se fetoga se sengwe. Ka mokgwa woo ga go bolelwe ka dilo tše pedi tša go fapana, eupša selo se tee seo se fetogago se sengwe le ge se fapana le seo bjale ka sebopego. Ke ka fao Serudu (1989:51) a kgonthišišago ka go re ke sekapolelo se se swantšhago dilo tše pedi. Go ka thwe ke papišo yeo e khutsofaditšwego. O tšwela pele go hlaloša gore go yona mantšwana a papišo ga a dirišwe. Selo se se bapišwago se bitšwa ka seo se swantšhwago naso.

Mongwadi o re pelo ya gagwe e be e mmotša tše bohloko. E mmotša ge e le lekgoba le le bego le šoma mešomo ya go se hole beng ba lona - ye e tsošetšwago fela go mo lemoša gore ke wa maemo afe ka lapeng (ke lekgoba). Bjale go tlo lemogwa gore go na le dikgopolo tše pedi sebapišwa (Mpitiki) le sehlaloši (lekgoba). Ke go re bjale Mpitiki o fetogile; ke lekgoba. Go swantšha dilo ka tsela ye go bopa kgogedi ya go lebana le semelo (kgotlelelo).

Ka kakaretšo go ka thwe Rafapa ge a tšweletša kgotlelelo ya Mpitiki, magareng ga tše dingwe, o dirišitše dithekniki tše tharo, e lego tebelelo, potšiširetoriki le tshwantšhišo.

Go lemogilwe gape gore dithekniki tšeo di na le mohola wa go gatelela kgotlelelo ya Mpitiki. Ka fao, go ka thwe Rafapa o šomišitše dithekniki tše gore mmadi a tle a kwele Mpitiki bohloko a be a ikgweranye le yena.

- **Sebete**

Rafapa (1987:16) o re:

> Ba be ba šwahla nageng ya sehutamoya, ya dithabanathabana tša go tlala mere ya meetlwa, ya dikenywa tša go phediša le tša go bolaya. Mere ye e be e le ye metelele ya dithabe tša go phediša le tša go bolaya. Mere ye e be e le ye metebele ya dithabe tša go gogoba mo dikutung e bego e fifetše mo motho a bego a fela a letetše go bona mphukudu o pshikologa ka seriri le mahlo a mahubedu goba hlware yeo e swerwego ke tlala sehomotšwakenamana ya wa moriri. E be e le dithokgwa tša go fšegiša mo motho a bego a fela a foa nka o tsorangwe ke nkwe sešitaphiring. Le ge go le bjalo ba be ba šwahla boMpitiki le Mogofe, ba swere teu yeo dipholo tša go e apara le koloi ye di e gogago e bego e le difofu. Tsela di be di šala bona morago.

Fa mongwadi o tšweleditše sebete sa Mpitiki ka dithekniki, magareng ga tše dingwe, tše tharo, e lego ya leeto, pheteletšo le tebelelo.

- **Leeto**

Muir (1957:32) o hlaloša gore thekniki ya leeto e dirišwa kudu dingwalong tša mohuta wa pikareski le tša boitshwaro. Mahlaka (2005:166) yena o re leeto ke go tloga lefelong la A go ya go la B. O tšwela pele go swantšha leeto le bophelo ka go re le na le mathomo le mafelelo. Ke ka fao Groenewald (1993:20) a rego thekniki ya leeto ke sebetša seo se dirišwago ke bangwadi kudu ba Sepedi mo dipading tša bona. A re gantši ge e le padi diteng tša yona di lebane le leeto. Ka gona thulaganyo ya

dingwalwa tša mohuta wo gantši ga ya raragana; e hlaloša tiragalo e tee fela ya moanegwathwadi yo a swerego leeto.

Bjale go yo hlokomelwa tše bohlokwa tše di hlalošwago ke thekniki ye.

- **Leeto le swantšhwa le bophelo**

Taba ye e bolela gore leeto la Mpitiki le swantšhwa le bophelo ka gore le na le mo le thomago le mo le felelago gona. Taba yeo ga e fapane le go tswalwa, go gola, go tšofala le go hlokofala ga motho. Tiragalo yeo e swantšhwa le leeto leo la Mpitiki, e lego go thongwa le go rungwa ga leeto la gagwe.

Ge go balwa padinyana ya Rafapa, *Bowelakalana*, go lemogwa gore go hlalošwa tiragalo e tee fela, e lego go eta. Ditiragalo ka moka di theilwe godimo ga tiragalo yeo e tee ya leeto. Ka fao go ka thwe diriragalo ka moka tša padinyana ye di hlaloša tiragalo yeo ya leeto la Mpitiki.

- **Diteng di lebane le leeto.**

Tlhalošo ya kgopolo ye ga e fapane kudu le ya ka godimo (tlhalošo ya tiragalo e tee). Phapano ke ya go lebana le go hlaloša ditiragalo tšeo di bopago diteng tša leeto la Mpitiki. Taba yeo e bolela gore mo go hlalošwa ditiragalo ka moka tša diteng tša kgopolo ya leeto. Ditiragalo tšeo di ka se hlalošwe fa ka ge di boletšwe kua morago ge go akaretšwa padinyana ye.

Go ka rungwa ka go re mohola wa thekniki ye o lebane le go godiša bohlokwa bja leeto bjo bo nepišago molaetša wa padinyana ye, e lego go tsomana le ba meloko ga Mpitiki.

- **Pheteletšo**

Crampton (1991:51) o hlaloša lereo leo ka tsela ye:

> *Hyperbole is a figure of speech in which a writer deliberately exaggerates in order to make a point or heighten his meaning.*

Mongwadi o oketša taba go gatelela kgopolo ye e rilego. Ke ka fao Serudu (1989:39) a tlaleletšago ka go re ke sekapolelo seo ka sona mongwadi a phagamišago boemo bja selo go feta ka moo bo tsebjago, nepo e le go gatelela bohlokwa bja taba yeo a e tšweletšago. Ge e le Mphokeng (1995:37) yena o oketša ka go re:

> *Hyperboles are overstatements, magnifying things or situations beyond the truth. They are the author's distortions of actual life situations, making them incongruous and out of tune with normal life.*

Go gatelelwa kgopamišo yeo e dirwago ke mongwadi ya bophelo bjo re bo phelago go kgonthiša se se rilego. Mampuru (1991:79) o fo hlaloša thekniki yeo ka go re e hlagiša nnete ka go sela mellwane ya nnete; nepo e le go gatelela bohlokwa bja selo se se hlagišwago. Ge a tšwela pele o re tabakgolo ga se maaka fela ke go thekga seswantšhokgopolo goba bogolo bja seo se bolelwago ka go bontšha bogolo bjo e sego bja mehleng.

Ge go lekodišišwa setsopolwa sa ka godimo go lemogwa gore Rafapa o šomišitše pheteletšo. Ge go lekolwa lentšu le la mphukudu go lemogwa gore le šomišitšwe go tšhošetša batho gore ba se ye mafelong a mabjalo

ka ge ba ka gobatšwa ke dibata tša go swana le ditau, ditšhukudu le tše dingwe. Ka gona lentšu le la mphukudu le lemoša mmadi ka fao lefelo leo le tšhošago ka gona. Taba ye e bolela gore thekniki ya pheteletšo e bohlokwa kudu ka lebaka la gore e utollela mmadi sebete sa Mpitiki. Ka fao mmadi o thoma go amogela gore Mpitiki o na le kgotlelelo. Seo se dira gore mmadi a mo kwele bohloko a be a ikgweranye le yena.

5.1.5 Kakaretšo

Kgaolong ye go hlalošitšwe mehuta ye mebedi ya diphapantšho, e lego (a) diphapantšhotshwanelo le (b) diphapantšhotlaleletšo. Ka diphapantšhotshwanelo go hlalošwa gore di nepiša dikokwane tše di itšego tša moakanyetšo mola ka diphapantšhotlaleletšo gona go gatelelwa gore di hlaloša ka go široga le gona di tswalanya mmadi le moanegwa. Ka go realo bohlokwa bja diphapantšho ke go tšweletša semelo sa moanegwa. Go tšweleditšwe semelo sa molwantšhwa fela ka lebaka la gore padinyana ye ya Rafapa, ga e na molwantšhi.

Ka moko wa ditaba go boletšwe gore o lebane le gore ga gabomotho go na le boroko. Ge go hlalošwa semelo sa molwantšhwa go nepišitšwe dintlha tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo, e lego motho wa mehleng le motho wa go ba le bofokodi ka lebaka la gore ke tšona di lebanego le kalotaba le tšwetšopele. Ka fao ge, ge go tsinkelwa diphapantšhotshwanelo tša molwantšhwa, go gateletšwe kudu botšhiololo bja Mpitiki ka lebaka la gore ke yona phapantšho yeo e hlalošago semelo ka botlalo. Ka diphapantšhotlaleletšo tša molwantšhwa gona go hlokometšwe dikokwane tša phišegelo, kgotlelelo le sebete. Go dirišitšwe dithekniki tše di rilego, magareng ga tše dingwe, ya leeto le pheteletšo gore mmadi a itswalanye le moanegwa, e lego Mpitiki.

6 KGAOLO YA BOSELELA

6.1 THULAGANYO YA III

6.1.1 Matseno

Kgaolo ye e yo lekola ditiragalo go hlokometšwe dielemente tša thulaganyo, e lego tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Pele ga fao go swanetše go hlalošwe seo ditiragalo tša thulaganyo e lego sona.

6.1.2 Ditiragalo

Le ge lereo le le hlalošitšwe mo kgaolong ya bobedi ge go nyakišišwa letlalo la mathomo la sengwalo (diteng), le tlo hlathollwa gape mo kgaolong ye ka ge le yo lebantšhwa le thulaganyo. Lebaka le legolo la go dira bjalo ke gore go na le borateori ba bangwe bao ba sa fapantšhego dikgopolo tša diteng le thulaganyo. Ka fao go tlo ba bohlokwa go tšweletša phapano ye bjalo nyakišišong ye gape le go lemoga mohola wa ditiragalo tša thulaganyo.

Groenewald (1993:9) o oketša ka go re go lemogwe gore ditiragalo tša thulaganyo di fapana le tša diteng ka gobane ge di lebane le thulaganyo di fiwa mošomo. Ke ka fao Mojalefa (1994:35) a akaretšago ka go re ditiragalo ke ditiro tšeo di hlolwago ke moanegwathwadi, a di hlolela baanegwathuši goba tšeo baanegwathwadi ba itlholelago tšona mo mabakeng a bona a bophelo. Go ka thwe mongwadi o tšweletša ditiragalo mo sengwalong gore a kgone go tšwetša tebanyo ya gagwe pele.

Beckson le Ganz (1960:4-5) bona ba hlaloša gore ditiragalo tša kalotaba di na le tatelano ye e rilego. Tatelano yeo ya ditaba e tšweletšwa ka tsela ya thulano ya baanegwa. Ka gona, thulano yeo e lebane le go loka le go se loke magareng ga baanegwa. Mojalefa (1995:21) o oketša polelo yeo ka go re ditiragalo di dirišwa bjalo ka diswatšho tšeo di swantšhago bophelo ka botlalo. O tšwela pele ka go re ditiragalo tšeo di swantšha mahlakore a mabedi a bophelo, e lego (a) lehlakore la go loka le (b) lehlakore la go se loke.

Phala (1999:73) le Groenewald (1999:20) ba ruma ka go re ditiragalo tša thulaganyo (kalotaba) di šoma go thulanya molwantšhwa le molwantšhi gore thulano yeo e be sehloa. Ka fao thulano ye kgolo ya kalotaba e gare ga ditiro tša go loka (tša molwantšhi) gore maatlakgogedi a bonagale gabotse.

Ka tsela yeo go swanetše go hlalošwa dikgopolo tše pedi tše (thulano le maatlakgogedi). Fela, le ge go le bjalo kgopolo ya maatlakgogedi e ka se hlalošwe mo ka ge yona e šetše e hlatholotšwe mo kgaolong ya bone. Fela le ge go le bjalo se bohlokwa ke go re kgopolo ye e lebane le phišegelo ya mmadi go balela sengwalo pele.

6.1.2.1Thulano

Cuddon (1991:188) o hlaloša lereo le ka go re ke;

> *The tension in a situation between characters, or the actual opposition of characters (usually in drama and fiction but also in a narrative poetry).*

Ka go realo kgopolo ye e bolela go se kwane ka dikgopolo ga baanegwa dingwalong. Beckson le Ganz (1969:33) le Sefoka (2007:69) ba oketša ka

go re thulano e nepiša phapano gare ga moanegwa ka boyena goba magareng ga baanegwa goba tikologo. Yelland, Jones le Easton (1950:49) ba thekga polelo ya ka godimo ebile ba gatelela gore thulano e magareng ga botse le bobe. Ba tšwela pele go re botse bo emelwa ke moanegwa wa go loka, mola bobe bo tšewa legato ke moanegwa wa go se loke. Ke ka fao Serudu (1989:48-49) a kgonthišago ka go re thulano e na le mahlakore a mabedi a magolo, e lego la thulanogare le la thulanontle. Ka tsela yeo go bohlokwa gape mo go hlaloša dikgopolo tše pedi tše.

- **Thulanogare**

Ge a hlaloša thulanogare Serudu (1989:49) le Luwaca (1989:6) ba re e lebane le ge moanegwa a elwa le dikgopolo tša gagwe mabapi le taba ye e itšego goba tikologo ya gagwe. Ke go re go se kwane ga dikgopolo tša moanegwa go dira gore moanegwa a be le pelopedi. Moto (1988:148) o fo oketša ka go re:

> *A conflict arises from thoughts, loyalty and moral codes. It can be of a personal nature in the sense that a character does not stand up against any other person or power outside himself. He has a duel. A person can therefore, gain a victory over himself or he can be destroyed by his own weaknesses*.

Thulano ye yona e lebane le phenyo le mafokodi a moanegwa; ke go re go thulanywa maikutlo a phenyo ao a fekeetšwago ke mafokodi ao a moanegwa a lebanego le ona. Mohuta wo wa thulano o bohlokwa ka

gobane o bonagatša seo moanegwa a lego sona - semelo seo moanegwa a iponagatšago ka sona: go fenya bobe goba go fenywa ke bobe.

- **Thulanontle**

Serudu (1989:49) o re thulanontle yona e šupa phapano ya pepeneneng gare ga baanegwa mo pading, papading goba kanegelongkopana. E ka ba go gebelana ka matswele, go rogana goba go hlabana ka marumo. Go ka thwe, go ya ka Luwaca (1989:6) ke ntwa goba go se kwane goo go lego magareng ga baanegwa ba babedi goba go feta. Dietrich le Sundell (1967:48) bona ba fo akaretša ka go re:

> *Sometimes external conflicts are merely projections of internal conflicts.*

Ba gatelela tswalano gare ga thulanontle le thulanogare. Ke ka fao go thwego bobedi ke monwana le lenala. Thulano e bohlokwa ka gobane e lebane le go godiša maatlkgogedi sengwalong. Taba yeo e yo hlokomelwa ge go nyakišišwa tšwetšopele ya *Bolwelakalana*. Efela pele ga fao go tlo ba bohlokwa go hlaloša kgopolo ya tšwetšopele ka ge thulano le maatlakgogedi di tšweletšwa mo go yona.

6.1.3 Tšwetšopele

Abrams (1981:16) o hlaloša gore tšwetšopele ke ge ditiragalo tša sengwalo di golela pele goba di tšwela pele ka morago ga kalotaba. Ke ka fao Yelland le ba bangwe (1950:137) ba oketšago ka go re tšwetšopele e godiša bothata, ke go re mo go tšwetšopele go hlaloša dithulano. Ke ka tsela yeo Serudu le Kgobe (1985:104) ba tlaleletšago ka go re kgakgano e amana le ditiragalo tšeo di thušago go godiša goba go katološa bothata

kgato ka kgato go fihlela bothata bo batamela lebaka la go tšea maikemišetšo a a itšego. Ge ba tšwela pele ba re ona mathata goba magato ao ke ona a bitšwago kgakgano ya go lebana le phekgogo. Ge a hlaloša phekgogo, Serudu (1989:39) o re ke tiragalwana mo papading yeo e bešeletšago goba e thenkgollago thulano goba phapano ye e šetšego e nyaretše gannyane gore kgabo ya thulano e laumele godimo. Le ge Serudu a gatelela gore karolwana ye ya thulaganyo e bonala mo tiragatšong, fela nyakišišo e gatelela gore ga se elemente ya kalotaba ya terama fela ka gobane le kanegelong e ka ba gona.

Ka lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993:21) o tšweletša bohlokwa bja tšwetšopele ka go re e na le modiro wa go godiša moatlakgogedi, ka tsela yeo moko wa ditaba o tšwela pele. Fa go gatelelwa gore katlego ya tšwetšopele e theilwe godimo ga maatlakgogedi ao a godišago moko wa ditaba. Groenewald (1993:32) o iša polelo yeo pele ka go re:

> Tšwetšopele ya sengwalo ke ge mongwadi a thoma go hlaloša ka mo maemo a ditaba tše di itšego (e lego kalotaba) e fetogago ka gona. Phetogo yeo e felela mo e tiišago tebanyo ya mongwadi (e lego sehloa le tlemollo ya lehuto).

O bolela go fetoga ga ditaba mo go tšwetšopele. Phetogo yeo e lebane le molaetša wa mongwadi. Ge a godiša ditaba tša tšwetšopele Thobejane (2009:203) o bolela gore maatla a thulano ga a lekane. O re go na le thulano ye kgolo le ye nnyane. O kgonthiša gape gore thulano ye kgolo e magareng ga molwantšhwa le molwantšhi ka ge e le baanegwagolo ba sengwalo. O tšwela pele gore megopolo (maikutlo) le yona e lebane le thulano ye kgolo ka lebaka la gore megopolo ya gagwe ke seswantšho seo se mo emelago. Ka go le lengwe Mahlaka (2005:159) yena o hlaloša thulano ye nnyane ka go re ke thulano magareng ga

molwantšhwa/molwantšhi le moanegwathuši. O tšweletša gape gore go na le thulano ye nnyanyane ye e lego magareng ga baanegwathuši. Ka go realo go ka rungwa ka gore go na le mehuta ye meraro ya maatla a dithulano, e lego thulano ya molwantšhwa le molwantšhi, molwantšhwa/molwantšhi le moanegwathuši le moanegwathuši le moanegwathuši.

Tlhalošo ye e ya go thuša mo tshekatshekong ya dithulano tša tšwetšopele mo go *Bowelakalana*.

Ge go lekolwa padinyana ye ya *Bowelakalana* go lemogwa gore Rafapa o e rulagantše ka dithulano tše lesometlhano. Go dithulano tšeo go tšwelela dithulanogare tše pedi le dithulanontle tše lesometharo. Se bohlokwa se se swanetšego go lemogwa ke gore padinyana ye ya Rafapa ga e na molwantšhi bjalo ka ge go boletšwe kua morago, ka fao thulano ye kgolo e tla ba magareng ga molwantšhwa le dikgopolo tša gagwe. Go tla lemogwa gape gore thulanokgolo ya mathomo e bonala mo letlakaleng la masometshela. Taba yeo e bolela gore Rafapa ga se a rulaganya ditiragalo tša padinyana ye go ya ka tatelano ya tlhago. Ka tsela ye go yo thongwa ka tiragalo ye ya thulano ka gore ditaba ka tshwanelo di thoma fao, gomme morago go tlo hlalošwa dithulano tše go ya ka tatelano ya thulaganyo ya mongwadi go tloga matlakaleng a mathomo a padinyana ye. Bjale go latela dithulano tšeo tša padinyana ya *Bowelakalana* go ya ka tatelano ya tlhago:

1. Makobe o otla Mmaahwile
2. Mpitiki o thulana le megopolo
3. Mpitiki o thulana le mooki
4. Mpitiki o tšhaba ga Matšato
5. Mpitiki o tšhaba nkwe
6. Nkwe e bolaya Magoši

7. Makobe o thulana le mošemanyana
8. Moipati o thulana le Makobe
9. Mpitiki o thulana le Mogofe
10. Ditedu o otla Mpitiki
11. Mpitiki o tšhaba batho
12. Mpitiki o thulana le megopolo
13. Barolong ba lwa le Maswatse
14. Mpitiki o tšhaba mpša
15. Moanegwathwadi o roga baanegwathuši

Bjale go tla lekolwa tlhalošo ya dithulano tšeo go ya ka tatelano yeo ya ka godimo.

- **Makobe o otla Mmaahwile**

Ge go balwa mo letlakaleng la masometshela temaneng ya bobedi go tloga ka godimo, go bonala Makobe a otla Mmaahwile ka ge namane e be e bolailwe ke diphukubje. Mongwadi o re:

> ‘Gonabjale o patlame bjalo ka noga mo lapeng gomme lešaka la ka lona le ge le hlahlamologa ga o re selo.’
> ‘Ga ke go kwešiše, Malome.’ O be a leka go tsoga gore a dule ka marago.

> ‘Mola ke ilo le nyakela bophelo kua kgole ke namela meboto lena le šala le fepa diphukubje ka kgomo tša ka.’ O phutla makebu. Pele Mmaahwile a ka mo fetola gabedi a be a šetše a mo kwele legetla ka molamo. A napa a iša pele go neša pula ya melamo le diramphašana godimo ga mogolelemogolo yola... (letl 60).

Tše dingwe tša dithekniki tše bohlokwa tše Rafapa a di dirišitšego thulaganyong ya thulano ye ke poledišano le phetogonepišo.

- **Poledišano**

Ka poledišano go gateletšwe go utollwa ga maikutlo a baanegwa le go hlagiša dimelo tša bona. Poledišano ya go loka le go se loke e magareng ga Makobe le Mmaahwile. Tiragalo yeo, ka poledišano e tšweletša dimelo tša baanegwa bao. Ka fao e dira gore mmadi a tšee lehlakore: la go loka. Ka tsela yeo moanegwa wa go se loke (Makobe) e ba lenaba la mmadi, ka ge tiragalo yeo a e dirago e sa ratege.

Ka ge thulano e le magareng ga moanegwanyane le moanegwanyane ga e na maatla a magolo a go godiša ditaba - botse le bobe. Le ge go le bjalo e bohlokwa ka gobane e lebane le maatlakgogedi: go rata go tseba gore ditaba di tlo felela bjang.

- **Mpitiki o thulana le megopolo**

Mo letlakaleng la pele temaneng ya pele go tloga ka godimo, Mpitiki o thulana le megopolo ya gagwe ka go bolela a nnoši. Mpitiki o nyaka ba gabo le ga gabo. O re:

> 'Ga gešo ke kae? Mma le papa ba sa phela? Na ge ba sa phela ke go reng ge ke sa ba tsebe? Afa ke na le borakgadi, malome, mogatšamalome, bomotswala, le baratho le dikgaetšedi? Mo ke go kae, ka baka la eng? Ruri, le ge ke na le batho mo, gabotsebotse ke nnošinoši mo lefaseng le le legologolo mo motho a sa tsebego gore ka mathoko le gotše go fihla kae, ka godimo, ka fase gona... '(letl.1)

Thekniki ye e tšweletšego ka magetla polelong ye ya Mpitiki ke ya polelonoši. Ka fao nyakišišo e yo lekola bohlokwa bja thekniki ye thulaganyong ya ditiragalo tša go godiša thulano mo kgatong ya tšwetšopele

- **Polelonoši**

Go šetše go gateletšwe gore polelonoši e utolla maikutlo, ebile e bonagatša bomotho bja moanegwa (semelo) gape e tšweletša go tšea kgato (maikemišetšo) ga moanegwa. Polelonoši e magareng ga Mpitiki. Tiragalo ye e hlagišago bomotho bja Mpitiki e lebane le polelonoši. Ka polelonoši mmadi o lemoga se se lego mafahleng a moanegwa yo. Ke go re o hlologetše ga gabo - o duma go bona le go phela le ba meloko yabo. Ka fao mmadi o thoma go mo kwela bohloko ka ge taba ye e ka diragalela

mang le mang. Ka go realo mongwadi ka tiragalo yeo o gegea batho (gagolo ba go phela bophelo bja mohuta woo). Se sengwe seo se rotošwago ke thekniki ye ke khuduego yeo e mo hlohleletšago go tšea kgato bophelong bja gagwe. Kgato yeo e lebane le go itemoga bjalo ka motho yo a feletšego tlhaologanyong.

Thulano ye yona e magareng ga moanegwagolo (Mpitiki) le moanegwagolo (megopolo ya gagwe (Mpitiki) ka gobane megopolo ya gagwe ke seswantšho seo se emelago boyena bja gagwe. Ka go realo go ka thwe go thulana molwantšhwa le molwantšhwa. Thulano ye kgolo ye ke ye maatla kudu. Bohlokwa bja yona bo lebane le tebanyo ya Rafapa ya go re go hloka batswadi le meloko bophelong go boima; ke ka fao e godišago le boikgwerano magareng ga Mpitiki le mmadi.

- **Mpitiki o thulana le mooki**

Thulano magareng ga Mpitiki le mooki e tšwelela letlakaleng la bobedi temaneng ya bobedi le ya boraro go tloga ka tlase. Mpitiki o tlogela mošomo wo mooki a mo laetšego gore a o dire, o leba go yena a lla ka ge a nyaka go ya ga gabo. Mongwadi o re:

> O rotše merwalo ye mebedi ya kiribane yela, go kgothola wa boraro gwa mo fetogela thaba ya go gampa ka dibatakgomo le dikatapoo le dintatauwane le bohlogwanamoimele. Pelo ya šitwa go di dula ka marago, a gašega ka sello... A fela a lebile mosadi yola, a lla wa go hlomola pelo. 'Ke nyaka go ya gae, nna! Ke ya gae! Ke ya gae!' A lla a realo ebile a phoša matsogwana... 'Ga ke sa nyaka go dula mo! Ke ya gae!' (letl 2).

Le ge thekniki ya phetogonepišo e tšwelela ka magetla setsopolong sa ka godimo, mo e ka se hlalošwe ka ge e šetše e boletšwe tiragalong ya thulano magareng ga Mpitiki le mogopolo ya gagwe. Nyakišišo e yo šala morago thekniki ye nngwe ye bohlokwa yeo le yona e lego bohlokwa polelong ya ka godimo, e lego thekniki ya nepišo.

- **Nepišo**

Ge a hlaloša lereo le Kekana (2000:93) o re ka:

> Nepišo ke ge taba (moanegwa goba ditiragalo) e hlalošwa ke mongwadi ka boyena thwi.

Rimmon - Kenan (1983:49) yena o oketša ka go re taba yeo e lebane le go hlaloša selo phaa gore se bonale gabotse ka mokgwa wo o swanetšego gore se tšweletšwe ka gona.

Groenewald (1993:23) o kgonthiša ka go re nepišo ke ge mongwadi a nepiša taba ka go e hlaloša. Mongwadi o šomiša moanegwa yo mongwe wa kanegelo ya gagwe go nepiša se bohlokwa. Ge a dira bjalo o nepiša ka go fetola tebelelo. Ke ka fao Mojalefa (1994:93) a rego nepišo ke tebelelo ya mongwadi mabapi le sebolelwa se se rilego. Magapa (1997:124) yena o fo re nepišo ke tebelelo ya mongwadi. E ka no ba maikemišetšo a gagwe ge a ngwala, a nyaka, mohlomongwe, go gegea babadi ka go fapantšha ditiragalo tše di itšego. Ka go dira bjalo a nyaka go godiša maatlakgogedi. Strachan (1988:42) yena o akaretša ka go re nepišo ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago tebelelo ya gagwe ka wona mabapi le se a se bonago se le bohlokwa. Bjale go yo hlokomelwa se se gatelelwago ka thekniki ye, e lego:

- Bohlokwa bja go hlaloša taba ka leihlo la yo a tsebago ditiragalo.
- Go fapantšha ditiragalo tše di itšego gore di bonale di le bohlokwa.

Mo thulaganyong ya thulano ye, ditiragalo di nepišwa ka leihlo la mongwadi. Ke go re mo ditiragalo di tsebja ke mongwadi go feta bao ba bangwe malebana le tša thulano ye. Gape go lemogwa gore ditiragalo tše di fapantšhago mo setsopolweng sa ka godimo ke (a) tiragalo ya go tšwela pele go šoma le (b) ya go tlogela mošomo wo ka nepo ya go leba gae (ga gaboMpitiki). Go fapantšhwa ga ditiragalo tše go lemoša mmadi bohlokwa bja gore ga di lekane ka maatla: ya go nyaka legae la gabo (Mpitiki) e bohlokwa kudu ka gore e lebane le molaetša wa padinyana ye.

- **Mpitiki o tšhaba ga matšato**

Ge go balwa letlakaleng la seswai temaneng ya pele go tloga ka tlase Mpitiki o tšhaba ga matšato. O gahlana le Mogofe gomme o mo kgopela go ya le yena ga gabo. Mpitiki o re:

> '...ga ke sa nyaka go gomela ga Matšato. Mma le tate ga ke tsebe gore ba kae.Ga ke ba tsebe. Ga ke nabo. Aowa...' (letl 8).

Le ge ditiragalo tša thulano ye di rulagantšwe gagolo ka thekniki ya polelonoši go feta dithekniki tše dingwe, thekniki ye ga yo hlalošwa fa ka ge bohlokwa bja yona bo šetše bo boletšwe ka godimo. Go yo lebelelwa thekniki ye nngwe ye le yona e lego bohlokwa thulaganyong ya thulano ye, e lego thekniki ya kganetšo.

- **Kganetšo**

Ge ba hlaloša kgopolo ye Simpson le Weine (1989:298) ba re ke:

> *The action of denying or of making statement involving the use of 'no', 'not' or 'never'.*

Go gatelelwa tiragalo ya go gana ka go šomiša mantšu a a lebanego le kganetšo. Mahlaka (2005:127) yena o tšweletša bohlokwa bja kganetšo ka go re e bonagatša semelo sa moanegwa.

Go lemogwa gore thekniki ya kganetšo e rulagantšwe ka gare ga ya lenalana. Le ge thekniki yeo e beakantšwe ka tsela yeo ga se gore ga e na bohlokwa bjoo e bo tšweletšago thulaganyong ya thulano ye ka gobane o ka re mongwadi o re ke ye nnyane ge e bapetšwa le yeo ya lenalana. Thekniki ye e bonagatša maikutlo a molwantšhwa, Mpitiki, go tiragalo yeo a sa kwanego le yona ya go thibelwa go nyakana le ga gabo. Ka fao mongwadi o lemoša mmadi semelo sa Mpitiki, e lego go se dumele go šitišwa go tsoma ba gabo ka phišegelo. Le ge thulano yeo e le ye nnyane (e magarerng ga molwantšhwa le mothuši) fela e bohlokwa ka gobane e godiša seemo seo sa ditaba.

- **Mpitiki o tšhaba nkwe**

Mo letlakaleng la masomepedi temaneng ya pele go tloga ka tlase Mpitiki o tšhaba nkwe. Tiragalo ye ya go tšhaba nkwe ga se ya diragalela Mpitiki a nnoši, Mogofe le yena e mo diragaletše. Fela mo nyakišišo e tlo nepiša moanegwa yo mogolo, e lego Mpitiki ka lebaka la gore ke yena molwantšhwa wa padinyana ye ya Rafapa. Rafapa o re:

> Magoši a re go bona Mogofe a eme le Ditedu le yena a utamologa. Ge a gadima Mpitiki a lemoga gore o sa bataletše ebile le kgakala ga a nyake go lebelela. A mo tsoša ka go mo goga leragwana le bile a mo soba, a hwile ka disego a duletše go re: 'Tsoga mošaa! E hwile. Ditedu o e bolaile'. Mogala' Mpitiki ge a kgoramologa mola ke ge a bile a nešitše medupi ntle ga maru ka letšhogo (letl 20).

Ditiragalo tša thulano ye di rulagantšwe gagolo ka thekniki ya tebelelo go feta dithekniki tše dingwe. Le ge go le bjalo thekniki ye ga yo hlalošwa mo ka gobane e šetše e hlatholotšwe peleng. Go yo lekolwa bohlokwa bja thekniki ya tatelano ya ditaba le ya apostrofi/ lenalana ka ge e le tšona di tšwelela ka magetla setsopolweng se.

- **Tatelano ya ditaba/ ditiragalo**

Mojalefa (1994:166) le Lekganyane (1997:81) ba hlaloša gore tatelano ya ditiragalo ke thekniki yeo bangwadi ba e dirišago gore ba kgone go latelantšha ditaba. Mohlala (1994:74) o tšweletša bohlokwa bja thekniki ye ka go re mongwadi o nyaka gore mmadi a se ke a timelelwa ke morero. Ge a tšwela pele o bolela go re mongwadi o gatelela moko wa ditaba ka go šomiša thekniki ye. Mojalefa (1994:164) o tlatša ka go re tatelano ya mohuta wo ya ditiragalo e godiša thulano le bonnete bja ditaba tšeo mongwadi a ratago go di botša mmadi ka gobane ge ditiragalo di raragana, di gakantšha mmadi.

Ge go lekolwa tsopolo ya ka godimo go tlo lemogwa gore Rafapa o rulagantše ditiragalo tša thulano ka tatelano ye e rilego. Ka fao mmadi o latela moela wa ditaba tše gabotse go se na kgakanego - gore molaetša

wo wa mongwadi o tle o be pepeneneng. Le ge go le bjalo thulano ye e rulagantšwego fa ga e na maatla a makaalo ka ge e le magareng ga molwantšhwa (Mpitiki) le moanegwathuši (nkwe), efela e na le mohola ka gobane o godiša maatlakgogedi.

- **Lenalana**

Ka lenalana go gatelelwa poledišo yeo gantši e lebanego le dilo tše di mothofatšwago. Eupša Rafapa o diriša lenalana go nepiša batho e sego dilo ka gore o re: ‘Tsoga mošaa, e hwile!’ Le ge polelo ye e le ka tsela ya (modirišo e rulagantšwe ka tsela ya apostrofi). Le ge mongwadi a sa tšweletše poledišano magareng ga Mpitiki le Magoši, eupša o akanya gore bobedi bjoo bo a boledišana ka go diriša thekniki ye ya lenalana. Go rulaganya ditaba/ ditiragalo ka tsela ye, ga se ga mehleng ka fao go godiša ditaba fao go lebanego le maatlakgogedi gagolo ge Rafapa a hlaloša ditaba tšeo ka go di thulanya ka go diriša moanegwagolo le moanegwanyane.

- **Nkwe e bolaya Magoši**

Thulano ya Magoši le nkwe e tšwelela mo letlakaleng la masomepeditee temaneng ya boraro go tloga ka godimo. Ditedu o thuntšha nkwe. Magoši o batamela nkwe ye e dutlago madi ka tshepho ya gore e hwile. Nkwe yela e bolaya Magoši. Ge a hlaloša ditiragalo tšeo go ya pele mongwadi o re:

> Bjalo? Batho bale ka moka ba tširoga. Mokgoši wa dira gore ba biloge bjalo ka dinose tšeo di rumotšwego phagong. Joo, ngwana wa batho! Ditedu o be a šetše a tlogetše kgomo yela ya kgobadi ye a bego a sa e lekola, a kitima ka sethunya go potologa koloi gore a be mo a bego a ka kgona go thuntšha. Lebakeng leo selemo e be e šetše e le ngwagola, nkwe yela ya go gobala e ribolotše Magoši hlogo... (letl 21).

Ye nngwe ya dithekniki tše bohlokwa tše Rafapa a di dirišitšego thulaganyong ya ditaba tša ka godimo ke ya potšišoretoriki (makgethapelelo). Go tlo hlokomelwa gape le thekniki ya seka ka gobane le yona e bohlokwa.

- **Makgethapolelo**

Peleng go hlalošitšwe gore makgethapolelo ke potšišo yeo e sa tsomego karabo. Nepo ya yona ke go gatelela taba go feta ge e bolelwa thwi le gona e godiša kgogedi. Mo tsogolong Rafapa o hlohla mmadi gore a mo fe tsebe ka go botšiša potšišo yeo e sa tsomego karabo. O ka re Rafapa o šomiša potšišo yeo go bega se a se bonago. Ka fao o gapeletša mmadi gore le yena e be karolo ya thulano ya kanegelo ye. Ka go rulaganya ditaba ka tsela yeo Rafapa o rata go godiša thulano ye. Le ge go le bjalo thulano ye ke ye nnyane ka gobane e gare ga bathuši (Magoši le nkwe) efela e na le mohola wa go godiša maatlakgogedi.

- **Seka**

Serudu (1989:42) o bolela gore seka ke sehlophantšu goba sekafoko sa polelo ye e itšego seo tlhalošo ya sona e sa amanego le popego ya sona. Ge a oketša polelo yeo ya ka godimo Holman (1972:262) o bolela gore kgopolo ye e lebane le:

> *A use of words, a grammatic construction peculiar to a given language, an expression which cannot be translated literally into a second language.*

O bolela gore seka se dirišwa go tšweletša polelo ye e sego ya mehleng. Ke ka fao Abrams (1981:184) yena a rego seka ke kemedi ya selo goba tiragalo ye mongwadi a ipopetšego yona ka mantšu a gagwe go anega ditaba gore mmadi a kgone go bona selo goba tiragalo yeo ka leihlo la moya ge a bala sengwalo. Go ka akaretšwa ka go re seka ke polelo ya go utama yeo e sego ya mehleng.

Ge Rafapa a re ‘selemo ke ngwagola’ o hlaloša polelo ye e sego ya tlwaelega mo polelong ya mehleng. Ka fao selemo ke ngwagola ke seka. Ka tirišo ya seka se mmadi o kgona go bona selo goba tiragalo yeo ka leihlo la moya ge a bala sengwalo seo. Ke ka fao ge a thoma go hlatholla gore Magoši o hlokofetše, mmadi a thomago go mo kwela bohloko.

Thulano ye yona e hloka maatla ka ge e le gare ga bathuši (Magoši le nkwe) efela e bohlokwa ka gore e godiša phišegelo ya mmadi.

- **Makobe o thulana le mošemanyana**

Go rotoga thulano ya Makobe le mošemanyana letlakaleng la masomepeditharo temaneng ya bobedi le ya bone go tloga ka godimo:

> ‘Mošaa!’ Makobe o kgadimotša a šetše a rathile sešemanyana sela magetlana a a go ponapona ka patla. Mošemanyana a thanya a pshikologela kua kgojana le mokgalabje a inyokanyoka a bile a sekhumola. ‘Ke re etla le legala lela o tšwela o lekeletša mekonoto! Akgofiša!’ Ge a realo ke ge a mo bukunya ka patla mmoetša... (letl 23).
>
> le
>
> ‘Moloi towe, ke a ikalafa wena o ntšeela pheko ya ka! Mogatlelwana ke wena, ke tlo go swara ka go šogašoga ka go robaroba ka go lahlela kua.’ Nakong yeo mošemane o be a pshikologa ka lesego kua kgojana... (letl 23).

Thekniki ya go rulaganya ditaba, ke ye nngwe ya tše bohlokwa thulaganyong ya thulano ya ka godimo. Ka fao e yo hlokomelwa go feta tšeo tše dingwe.

- **Go rulaganya ditaba**

Ge a hlaloša kgopolo ye Groenewald (1991:22) o re mongwadi o ikgethela ditiragalo gomme a di beakanya gore a di šomiše ge a ngwala sengwalo

sa gagwe. Brooks (1975:25) le Serudu (1989:48) ba gata ka mošito o tee ge ba re ke tlhamo ya ditiragalo mo pading, papading goba kanegelongkopana goba mo go thetokanegelo. Ke motheo wo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Ditiragalo di ka latelana go ya ka moo di hlolanago ka gona goba tša tswakana le tše dingwe go bopa phišegelo ya mmadi.

Ge go ka hlokomelwa polelo ya ka godimo go tlo lemogwa gore Rafapa o rulagantše thulano ye ka go tsenya ditaba tše dingwe. Ke go re ke ditaba tše dingwe tšeo di sa lebanego le ditiragalo tšeo (tšeo o ka rego di ka se be bohlokwa peakanyong ya thulano ye). Eupša ka go tsenya ditaba tšeo mongwadi o godiša maatlakgogedi - ke go re mmadi o fela pelo ya go itemogela pheletšo ya thulano yeo. Ye thulano ga e na maatla ka ge e le gare ga bathuši efela e na le mohola wa go bonagatša semelo sa moanegwa (Makobe) gammogo le go godiša kgogedi.

- **Moipati o thulana le Makobe**

Thulano ya Moipati le Makobe e tšwelela mo letlakaleng la masomepeditlhano temaneng ya boraro le ya bone go tloga ka tlase. Moipati ga a rate ge malomeagwe a kgoga lebake/patše:

> '...dikhontshe tše ga di itswale. Motho wa bogolo bja lena, Malome, ga se yo a ka hlwego a ikapešitše mahlale le menate ya bofsa. Bjang bja leolo ga e sa le bja lena, Malome. Ka ge bafsa ba se kaaka ba bile ba patlile Makweng, le reng le sa tlogelele bona.' O gapa ditšhwene na?" O be a bolela ka bogale... (letl. 25).

Ye nngwe ya dithekniki tše bohlokwa tša go lebana le thulano ye ya ka godimo ke ya pebofatšo. Ka tsela yeo thekniki ye e yo hlalošwa mo go bona ka fao e godišago thulano ye.

- **Pebafatšo**

Ge ba hlaloša kgopolo ye, Yelland le ba bangwe (1983:63) ba re ke:

> *A figure of speech which substitutes a mild or pleasant expression for an unpleasant one.*

Go hlathollwa tšhomišo ya polelo ya go hlompha ka tsela ya go rulaganya ditiragalo ka mokgwa wa go beba. Ke ka fao Abrams (1999:83) a rego ke:

> *An inoffencive expression used in place of a blunt one that is felt to be disagreeable or embarassing.*

Abrams o sa gatelela polelo ya tlhompho go ba ye bohlokwa polelong. Ge Moipati a boledišana le Makobe go lemogwa tlhompho ye e tšwelelago ka gare ga polelo ya bona ka gobane go šomišwa mantšu a bobebe go na le ao a nago le maroga goba ao a ka kgopišago moanegwa le ge e le mmadi. Ka gare ga polelo ya bona go na le kgalo. Kgalo ye e tšweletšwa ke Moipati ka mokgwa wa tlhompho le boikokobetšo go bontšha gore o bolela le motho yo mogolo. Go ka thwe Rafapa o rulagantše thulaganyo ya mohuta wo gore babadi ba lemoge bohlokwa bja polelo ya Moipati ya tlhompho. Le ge thulano ye e le gare ga bathuši fela ebile e se na maatla, e bohlokwa kudu ka gobane e bonagatša semelo sa baanegwa.

- **Mpitiki o thulana le Mogofe**

Mo letlakaleng la masomepedisenyane temaneng ya pele, ya bobedi le ya boraro go tloga ka godimo Mpitiki o re:

1. ‘Mogofe mošaa, nna ke a tloga.’
   ‘Go tloga ga ke gane. Bjale, Mpitiki,’ Mogofe o be a bolela a bapotše phatla a sa kwešiše, ‘o tloga o leba kae?’
2. ‘Ke tloga ke leba kae?’ Mošemanyana wa Bakone o phoša mahlwana kua le kua. O nyaka go kgonthišiša gore Ditedu ga a gona mo kgauswi.
   ‘Naga še, e ahlame. Wena ge o šala, šala. Nna ke a ikela.’
3. ‘Bjalo, mošaa, ‘pelo ya Mogofe e kwele bohloko ‘Nna o re ke šale le mang mo mpeng ye ya naga? Ruri’.

Rafapa o diriša thekniki ye nngwe ye bohlokwa, e lego ya poledišano yeo e tlogo hlalošwa nyakišišong ye.

- **Poledišano**

Poledišano e utolla maikutlo a baanegwa le go hlagiša dimelo tša bona. Ka fao ka poledišano yeo go lemogwa dimelo tša Mogofe le Mpitiki. Ke go re Mogofe ke motho yo mogolo ka matswalo ge a bapetšwa le Mpitiki. Ka mehla ge Mogofe a bolela o diriša lentšu ‘moša’ go bontšha gore ke yo mogolo ka fao o letetše tlhompho ya go tšwa go Mpitiki. Ka tsela yeo ‘moša’ yeo ga se ya mahlapa eupša ya tlhompho go batho ba bagolo. Thulaganyo ye bjalo ya ditiragalo e fefola maatla a thulano magareng ga Magofe le Mpitiki. Gantši thulano yeo ya molwantšhwa (Mpitiki) le mothuši

(Mogofe) ke ye maatla ge e bapetšwa le ya mothuši le mothuši, eupša go ya ka thulano ye ga e bohlokwahlokwa.

- **Ditedu o otla Mpitiki**

Ditedu o otla Mpitiki mo letlakaleng la masometharotharo temaneng ya bone go tloga ka tlase. Mpitiki o utswa maswi a boDitedu. O a nwa le Mogofe. Mongwadi o re:

> Moisa wa seroba ge a tlabja ke meetse a gakanega. Gwa direga gore a phoše mahlo ka gare ga komiki. Agee! O topile ka ntaka gore komiki ye e sa thapile bošweu. Pefelo ya mo dira gore a nanogele Mpitiki a mo swinetše sešitaphiri se ka menwana ya matsogo. 'Ga se nna! Ga se nna ke le tee. Ga se ke nwe maswi. Ga-a-a se ke je sereledi..." (letl 33).

Rafapa o diriša thekniki ye nngwe ye bohlokwa thulaganyong ya thulano ye, e lego ya kganetšo; le ge go boletšwe ka yona pele, go bohlokwa gape go e hlaloša gore go lemogwe kgatelelo ya mongwadi.

- **Kganetšo**

Peleng go gateletšwe gore kgopolo ye e lebane le tiragalo ya go gana ka go šomiša mantšu a a lebanego le kganetšo. Godimo ga moo thekniki ye e bonagatša tše di rilego tša moanegwa, ka gobane ke tšona di dirago gore mmadi a tsebe gore moanegwa ke motho wa mohuta mang (semelo sa moanegwa). Ka tirišo ya polelo ye 'Ga se nna! Ga se nna ke le tee. Ga se ke nwe maswi. Ga-a-a se ke je sereledi' mongwadi o gatelela go gana ka gobane o dirišitše 'ga (se)' gararo go tšweletša ntlhaboima ya gagwe

yeo e lebanego le thulano ya Mpitiki le Ditedu. Ka tsela yeo go ka thwe ka kganetšo go lemogwa maikutlo a baanegwa ao a nepišago dimelo tša bona.

- **Mpitiki o tšhaba batho**

Ge go balwa mo letlakaleng la masometharonne temaneng ya bobedi go tloga ka tlase Mpitiki o tšhaba batho. Mpitiki o sepela ka gare ga lešoka. O makatšwa ke ge go feta dilo tsoko tše pedi ka pele ga gagwe tša go tšhoša. O lemoga ka morago gore ke batho. Rafapa o re:

> Gatee ka pejana ga gagwe gwa re penapena! A tšhoga gore a be a imakalele a patlame fase ka mpa. Ge a lebedišiša a lemoga gore ga se tau goba kgokong. Ke batho. Monna le mosadi. Bobedi ke diphothonkgo tše ditelele tše diswana, dimpa ba swinne direpherephe. Ba be ba mo kgabola ka pele ba lebile thoko ya borwa gomme pele ga bona go na le tonki. Tonki ye e be e itaetša e le ya bona gobane e be e sa sepediše go ba šia. Monna yoo wa go se apare selo mmeleng wa gagwe wa malotalota ntle le letlalwana la go mo šireletša fase ga noka o be a ikokotlela ka tšhoša ye teleletelele. Mosadi le yena o be a swere kgotlopo (letl. 34).

Mongwadi o diriša dithekniki tše pedi tše bohlokwa, e lego ya makalo le ya pheteletšo.

- **Makalo**

Ge a hlaloša kgopolo ye Hornby (1974:296) o re ke:

Sudden short cry, expressing suprise, pain etc.

O gatelela gore ka makalo go hlalošwa maikutlo. Kruger (1988:9) yena o otlolla polelo ye ka go re maikutlo ga a lebane le kwelobohloko, tenego, kgalemo, bjalobjalo. Ka fao makalo e godiša maikutlo. Tiragalo ye e hlagišago maikutlo a Mpitiki e lebane le makalo: 'Monna yoo wa go se apare selo mmeleng' e a tlaleletša. Ka fao go tlo lemogwa gore makalo yeo ga e nepiše kwelobohloko, tenego, kgalemo, bjalobjalo, eupša e lebane le letšhogo. Letšhogo leo ke lona le godišago thulano (ya ka gare) yeo e bonagatšago maikutlo a Mpitiki (ya molwantšhwa), e na le maatla ka gobane e lebane le moanegwa yo mogolo (moanegwathwadi).

- **Pheteletšo**

Ka pheteletšo go gateletšwe gore mongwadi o phagamiša maemo a selo go feta ka moo se lemogegago - nepo e le go gatelela bohlokwa bja taba yeo e tšweletšwago. Mo tsopolong Rafapa o phagamiša ditaba ka go tšweletša batho bao go bonalago e se ba mehleng. Ge a hlaloša batho bao o re 'ke diphothonkgo tše ditelele tše diswana, dimpa ba swinne direpherephe.' Polelo ye e šomišitšwego fa ke ya go godiša ditaba ka gobane mo bophelong batho ba mohuta woo ga ba tsebje. Ka fao mongwadi o diriša polelo ka tsela yeo go godiša letšhogo leo le lebanego le thulano ya Mpitiki le baanegwathuši.

- **Mpitiki o thulana le megopolo**

Mo letlakaleng la masometharošupa temaneng ya bobedi go tloga ka godimo Mpitiki o thulana le megopolo ya gagwe:

> Matlapa a boimaima ao a bego a swanetše go a bea morakong a nnoši a be a gašagane gohlegohle go dikologa dintlo. O be a re ge a kakatlelane le leswika a fele a ipotšiša gore na pele a etla mono maswika a a be a bewa ke mang. Ge a lekodišiša morako wo a lemoga gore ke kgalekgale o hlomilwe mohlomongwe pele lapa la Rre Hau le ka fihla mo. Sa go mo tlabela pele ya ba gore matlapa a ba a itšhupa e le kgale a gašane le tšhengwana ya monna yo. A mangwe ge a a ribolotša a be a mo swariša bothata kudu. Se sa mo lemoša gore le ona maswika a sa le a bewa ka tsela ye ka ngwaga wa mpo le tšhikidi. Bjale ke go reng ge yena a swanetše go rumola tlhago a kgaphele dithito lefeela ka tsela ye. Pelo ya gagwe e be e mmotša tše bohloko. E be e mmotša ge e le lekgoba le le bego le šoma mešomo ya go se hole beng ba lona - ye e tsošetšwago fela go mo lemoša gore ke wa maemo afe ka lapeng; ke (lekgoba) (letl 37).

Magareng ga tše dingwe Rafapa o dirišitše thekniki ya tekolanthago go rulaganya thulano ye.

- **Tekolanthago**

Ge a hlaloša kgopolo ye Mahole (2002:65) o re ke thekniki ya go gopola tša morago. Serudu (1989:45) yena o tlatša ka go re tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo tšeo di šetšego di diregile eupša di nago le kamano le tša bjale. Ge e le Abrams (1981:41) yena o tiiša ka go re ditiragalo tšeo di diragetšego pele; moanegwa o a di elelwa. Go ka thwe bohlokwa bja tekolanthago bo lebane le go gopola tša morago. Go tlo lemogwa gore tiragalo ye ya go rwala matlapa ga Mpitiki e diregile kua morago (pading ye) mo motseng wa Phedišang. Tiragalo ya go rwala maswika ga Mpitiki e tswalanywa le tiragalo ya go rwala maswika ga Rre hau. Ka go realo go ka thwe tiragalo yeo e a boeletšwa; ke go re yeo ya Mpitiki e gopotša mmadi gore tiragalo ye bjalo e diregile kua morago gomme o a e elelwa. Yona taba yeo e tiiša kgopolo ya gore tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya ditiragalo tše bohlokwa ka gobane mmadi o thušwa gore a gopole ka ga thulano yeo e amanago le go boelešwa ga tiragalo yeo ya Mpitiki. Ka wona mokgwa woo thulano yeo e a godišwa.

- **Barolong ba lwa le Maswatse**

Mo letlakaleng la masomennetee temaneng ya pele go tloga ka tlase Barolong ba lwa le Maswatse:

> ‘Ga gabolena ke Swatseng!’ ‘Ga gabolena ke Freistata!’ Banna! Na bjale go hlagang? Maroga a hleng o ka re a kgotla kgole. Ga se maroga fela a bana mekgotheng ge ba ngapane. Morwa wa Rre Hau wa thaka ya Mpitiki a tshela bjalo ka phala a tlatša sehlopha sa gabo. Wa phejane a mo latela. Mpitiki a šala a rile ditsebe a nnoši. Ntwa yela ya golela pele le pele go fihla ge go thalaganya le dipato, ditšhilo le ditulamešidi. Mmudu! Bona! Sehlopha sela sa Maswatse se ja fase se lebile kua motseng (letl. 41).

Thekniki ya modirišopego ke ye nngwe ya tše bohlokwa thulaganyong ya thulano ya ka godimo. Ka gona e yo hlokomelwa go feta tšeo tše dingwe.

- **Modirišopego**

Ge a hlaloša kgopolo ye Kosch (1991:66) o re modirišo wo o kgona go tšweletša mabaka a go fapana (lebaka la bjale, le le tlago, bjalobjalo). Lombardy (1998:145) yena o fo re modirišopego o bopilwe ka madiri ao a ikemetšego ka boona. Snyman le ba bangwe (1991:234) ba tlatša taba ye ka go tšweletša bohlokwa bja modirišo wo ka go re o dirišwa go hlagiša ntlha ye e rilego mo mabakeng a go fapana. Ka lehlakoreng le lengwe Nokaneng le Lauwrens (1993:284) ba gata ka mošito o tee ge ba re modirišopego o ipotile, ebile o a itaola.

Ge go ka hlokomelwa polelo ya Barolong le Maswatse mo tsopolong ya ka godimo, go tlo lemogwa gore bogolo bja yona bo rulagantšwe ka mokgwa wa pego. Ke go re polelo ye e theilwe godimo ga go ikemela ga

dikgopolo. Ka fao go ka thwe Rafapa o rulagantše ditiragalo tša ntwa ya Barolong le Maswatse ka tsela ya dikgopolo tša go ikemela ka botšona. Taba yeo e bohlokwa ka gobane gantši polelo ya go dirišwa ke bahlabani e rulaganywa ka mokgwa wa go bega gagolo se moetapele wa dira a hlalošetšago mong wa ditaba. Thekniki ye bjalo e lebane le go godiša bohlokwa bja thulaganyo ya go dirišwa ntweng. Ke yona polelo ye bjalo yeo e bonagatšago thulano (ya Barolong le Maswatse).

- **Mpitiki o tšhaba mpša**

Mo letlakaleng la masomennetharo temaneng ya bobedi go tloga ka tlase, mongwadi o re:

> O be a ikwa a na le kholofelo ya gore diatleng tša banna bao ba Bašweu o tlo lotega. A napa a šwetela hleng ga legora lela, bjalo ka thakadu a thoma go fata ka fase, mo a kago huhumela. A sa holofetše, ka mola tshwamare gwa be go biloga mpša ye nngwe ya molomo wa sefopha. E be e kitima e mo lebile. Ge e mo lebile a lebala le gore go na le legora gare ga gagwe le yona, a nyaka a hlabile mokgoši. Eitše ge e mo tšhela ka ditete fela e le kua gare a tlogela go fata a bile a šetše a hunyetše gape moeding. Bjale gona o be a se sa na le nnete ya gore kua go lwewago goba kua motseng ga go yo a mo topilego ka leihlo. A rapela gore e be ga go na wa sethunya mo balwing bale gobane o be a ka dio kwa a šetše a tonyetšwa ke kolo bjokong. Bjale a reng ngwana wa batho? (letl 43).

Magareng ga dithekniki tše dingwe tšeo Rafapa a di dirišitšego go tšwelela le ya molaodiši. Bjale go yo lekolwa thekniki yeo.

- **Molaodiši**

Thekniki ya molaodiši e lebane le mongwadi yo mongwe yo a thušago mongwadi go hlaloša ditaba. Mongwadi yoo ga a na le leina, eupša o lemogwa ge go balwa. Dipolelo tša gagwe di amana le maikutlo a mmadi gore le yena a thuše tharollong ya mathata.

Rafapa o rulagantše ditiragalo tša thulano ya Mpitiki le mpša ka thekniki ye. Ge go lekolwa lefokwana le: 'Bjale a reng ngwana wa batho?' go lemogwa tirišo ya thekniki ye gabotse. Rafapa a ka se botšiše mmadi potšišo ditabeng tšeo a tsebago gabotse gore mmadi ga a di tsebe.

Bothata bja Rafapa ke gore o rata go bona sengwalo seo se balwa ke mmadi. Bjale ge le yena (mongwadi wa ditiragalo) a sa tsebe ditaba tšeo o ba le mathata. Ke ka fao a kgopelago thušo go molaodiši go anega karolwana yeo ya ditaba tšeo a sa di hlathego. Ka ge molaodiši le yena a sa tsebe ditaba tšeo (ka ge di sa mo diragalele) o kgopela mmadi go kgata tema taodišong ya ditiragalo tšeo. Thulaganyo ya ditaba ka tsela yeo e godiša boleng bja ditaba ka tsela ya kgogedi.

- **Moanegwathwadi o thulana le baanegwathuši**

Ge a hlaloša thulano magareng ga moanegwathwadi le baanegwathuši, Rafapa o fo re:

> Mogale' a Mpitiki nakong yeo ke ge e re lefase le ka bulega a tsena. A tomotše mahlo o ka re ke makgohlo, ditsebe di hwile dintlha. Lebalana la gagwe le se sa šweufetše eupša le re hwibi! O ka re ke lefotwana la sekhwiri. Pelo ye nngwe e re a ba lemoše ka tlhompho gore ga a gafe. Ye nngwe e re a ikhomolele (letl 48).

Ditiragalo tša thulano ye di rulagantšwe ka thekniki ya tebelelokakaretši go fetiša dithekniki tše dingwe. Ka fao go bohlokwa go hlaloša thekniki ye pele ga tirišo ya yona.

- **Tebelelokakaretši**

McDonnel, Cohen le ba bangwe (1979:550) ba hlaloša gore kgopolo ye e šupa go re:

> *The narrator is an all - knowing outsider who can enter the minds of more than one of the characters.*

Go gatelelwa botsebatšohle bja molaodiši goba yena moanegi bjalo ka mongwadi. Ke ka fao Serudu (1989:44-45) a rego ka tebelelo ye mongwadi o tšwelela e le motsebatšohle. Ga go se se mo šitišago go ya kua le kua kanegelong ya gagwe. O tseba baanegwa ba kanegelo ya gagwe ka moka le tšeo ba di dirago. Ke go re mongwadi o tsena ka gare ga dikgopolo, maikutlo le maikemišetšo a baanegwa ba gagwe thulaganyong ya gagwe ya kanegelo.

Go lemogwa gore ditiragalo tša thulano ya Mpitiki le Jobo le Rahaba (baanegwathuši bao ba sa tšwelelego setsopolweng fela bao Rafapa a

ngwalago ka bona) di hlalošwa ka tebelelo ya mongwadi. Thulano yeo o e hlaloša bjalo ka motsebatšohle - bjalo ka moanegi yo a hlalošago ditiragalo go phala ba bangwe ka ga taba yeo ya thulano. Ka tsela yeo Rafapa o hlaloša ditaba ka mokgwa woo go godiša maatla a thulano yeo bjalo ka moanegi yo a sa diregalelwego ke mathata ao. Mongwadi o kgethile thekniki ye go hlatholla ditaba - ka ge di sa ame maikutlo a gagwe go swana le baanegwa bao. Ke go re o ka re o re ditiragalo di tlo hlalošega gabotse ka yona tsela yeo. Taba yeo e bopa kgahlego bobading bja mmadi.

6.1.4 Sehloa

Collins (1995:37) o hlaloša lereo le ka go re ke:

> *The most intense or highest point of an expensive or of series of events.*

Go ka thwe ke mafelelong a ditiragalo. Groenewald (1999:37) yena o fo re sehloa ke tiragalo ya go fetša ditaba. Polelo ye e tlatšwa ke Moto (1988:6) ge a re:

> *Climax is the point at which the action crests, so to speak and must henceforth flow in a direction… Through the climax we are in a position to realize that the protagonist is facing a two – pronged course from which he has to choose.*

Go gatelelwa kgetho yeo e swanetšego go tšewa ke molwantšhwa gare ga mahlakore a mabedi. Groenewald (1999:22) o thekga polelo ye ka go re sehloa ke moo maatlakgogedi a felelago gona ka lebaka leo go ka thwe sehloa ke magomo goba mafelelo a thulano, ke maemo ao khuduego le maikutlo, di dirago gore molwantšhwa le molwantši ba tšee sephetho sa

mafelelo. Go ka thwe dikgakgano tšeo di bego di direga go tšwetšopele, bjale di fihlile mafelelong. Ke go re ditaba ga di hlatlogele godimo go feta fao di lego ka gona. Ke kgato yeo maikemišetšo a tšewago gona. Ge Serudu (1989:41) a tiiša taba ye o re sehloa ke karolo ya kanegelo goba papadi le ge e le kanegelokopana moo kgakgano e fihlago magomong. Go ka thwe ke makgaolakgang ka ge ka morago ga yona go sa hlwe go na le thulano goba phapano. Mathata a rarolotšwe.

Ditaba tša sehloa mo pading ye di lebane le thulano gare ga Moipati le Makobe. Go tlo lemogwa gape gore thulano yeo ga e magareng ga baanegathwadi (molwantšhwa le molwantšhi). Ka go realo ga e na maatla go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka gona kua dikarolong tša kua morago tša tšwetšopele ka ga dithulano tša mohuta wo.

Bjale go yo lekolwa ditaba tšeo tša sehloa ka botlalo.

Rafapa o re:

> Ke ka mo le mesong a rilego ge a le kua pele ga batho ba Majaneng a rumolega maikutlo. A napa a kgothola tšohle ka ga Makobe pele ga mošate, ntle ga go hlwa ba opša ke dihlogo ba rema gore ngwana o boa le Moipati. ‘Wena mokgalabje o rata go buna moo o sa kago wa bjala. Gabotse o rata go buna mo o kilego wa tšhuma ka mollo.’ Lebakeng le ge Moipati a lebile gae ka Mpitiki a na le Stefina le motswalagwe yola wa mmotu ke ge Makobe a pshikologa mmung wa kgoro ka jase yela ya mankgeretla, a lla mo nkego ke mmaditepane: “Motlogolo o tlo nkemišetša badimo ka maoto. Ruri o napile o a ntlhapa o ya le mafase ka thorwana yeo ya Bakone?’ (letl 61).

Magareng ga dithekniki tše bohlokwa tšeo Rafapa a di dirišitšego, thekniki ya phetogonepišo e tšwelela ka magetla setsopolong sa ka godimo.

- **Phetogonepišo**

Bjalo ka ge thekniki ye e šetše e hlalošitšwe morago, go tlo gatelelwa gore ditiragalo/ditaba di hlaloša ka tebelelo ya go feta e tee – e lego ka tebelelo ya mongwadi, moanegwa le ge e le molaodiši. Ge tsopolo ya ka godimo e ka hlokomelwa ka šedi go lemogwa gore polelo yeo e hlaloša ka leihlo la mongwadi le baanegi. Go tšwelela tiragalo ya go se kwane ga baanegwa (Makobe le Moipati) goo go hlolago thulano. Go ka thwe Rafapa o rulagantše ditiragalo tša thulano ye ka phetogonepišo. Ka go dira bjalo, o ka re o re ke yena a tsebago mafelelo a thulano yeo ka gore e hlaloša ke yena e sego baanegwa bao. Ka fao go rulaganya ditaba ka tsela yeo go godiša thulano.

Go ka akaretšwa ka gore sehloa ke thulano ya mafelelo. Ke thulano ye kgolo, ya maatlakgogedi a magolo, yeo e hlohleletšago mmadi go fišegelwa go bala sengwalo. Ka fao ge go ka thwe Rafapa o dirišitše thekniki ya phetogonepišo go tšweletša thulaganyo. Thulaganyo yeo o e beakantše ka tirišo ya thekniki ya phetogonepišo go hlohleletša mmadi go fišegelwa go balela sengwalo pele. Go ka rungwa ka gore mongwadi o atlegile go rulaganya ditiragalo tšeo tša sehloa ka go kgetha go šomiša thekniki ye mo thulaganyong ya ditaba tšeo tša sehloa.

6.1.5 Tlemollahuto

Beckson le Ganz (1972:42) ba hlaloša kgopolo ye ka go re ke:

> *The events following the major climax of a plot. Sometimes, however, dénouement's function designates only a final scene in which mysteries are unravelled and misunderstandings set straight.*

Ba gatelela tiragalo ya mafelelo fao ditaba di rarologago gona. Pearsall (1999:382) o oketša polelo ye ka go re ke:

> *The final part of a play, film or narrative in which matters are explained or resolved.*

Mo ditaba di a rarollwa. Lewis le Attenbernd (1966:24) ba gata ka mošito o tee ge ba re ke mo ditaba di rungwago gona. Mojalefa (1993:192) yena o kgonthiša go ya pele ka go re mo go tlemollahuto go ka rerwa poelano le teseletšano. O gatelela gore mo mafelelong a ditaba go ka buša moya wa poelano le wa teseletšano. Ke go re mongwadi o utollela mmadi molaetša wa kanegelo. Ka lehlakoreng le lengwe Moto (1988:7) yena o fo tšweletša mohola wa tlemollahuto ka gore:

> *The dénouement's function is to restore order, to unify and complete the course of action, and to provide an ending that seems necessary and probable as the result of the antecedent development.*

Ka gona go ka thwe tlemollahuto e tšweletša mafelelo ao a kgotsofatšago. Ke ka tsela yeo Rooney (2001:385) a fogo akaretša ka go re ke:

> *A final part of a story or drama in which everything is made clear and no questions or surprises remain.*

Ke gore fa ga go sa na dipotšišo goba dimakatšo tšeo di ka bago gona ka gore ditaba di a kwešišega. Ke go re ditaba di pepeneneng, ga go sa le bothata bjo bo tlogo rarollwa.

Go ka rungwa ka go re tlemollahuto ke mafelelo a ditaba. Ke go re ke mo ditaba di rarologago gona. Ke sephetho. Ke moo selepe se remago gona gomme molato wa tšwa ka kgoro.

Lehuto la padinyana ye ya Rafapa le hunologa letlakaleng la masometshelatharo temaneng ya mathomo go tloga ka tlase ka go re:

> Setimela se ja fase. Se letša mokgoši phatla se dutše se šupile borwa. Ge a lebelela Moipati, a hwetša a tekumiša hlogo ka boroko, sefahlego sa gagwe sa dipatsopatso le ditlolo, sa go apara mangina le mo nkong se be se fela se nyaka go thula serope. Mpitiki o lebeletše boikalo bja naga ka lefastere. Dithokgwa tše di be di mo gopotša boDitsebe… di mo gopotša Mogofe… di mo gopotša Magoši… (letl 63).

Le ge thulaganyo ya ditiragalo tša tlemollahuto e bonagala ka tirišo ya thekniki ya tlogelo, fela go tlo lemogwa gore Rafapa o dirišitše le thekniki ya tekolanthago go ruma ditaba tša padinyana ye ya gagwe. Ka tsela yeo go tlo hlokomelwa kudu ka fao a šomišitšego setlabelo se sa ditaba ge se lebane le mafelelo a kanegelo ye.

- **Tekolanthago**

Go gateletšwe gore tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo mo kanegelong goba papading ka nepo ya go

ukama ditiragalo tšeo di šetšego di diregile eupša di nago le kamano ya tša bjale. Mafela (1988:128) o tšweletša bohlokwa bja tekolanthago ka go re e tsebiša babadi ditiragalo tšeo di diregilego mathomong a sengwalo, pele ga ge ba tla fihla go tšeo ba lebanego le tšona gape ebile di na le kamano (ka poeletšo) le tše tša mafelelo. Taba yeo e bohlokwa ka gobane go ka thwe ditiragalo tša mafelelo di tswalanywa le tša matseno a sengwalo. Ke ka fao Cuddon (1988:326) a rego go na le kamano gare ga tekolanthago le tekolapejana ka gore bobedi dithekniki tše di kwantšha le go tiiša tlemaganyo ya ditiragalo tša matseno le thumo. Ke ka mokgwa woo go thwego matseno a bitša mafelelo goba go ba le tekatekano gare ga matseno le mafelelo a ditaba.

Tiragalo ye e lebanego le poeletšo ya mohuta wa tekolanthago ke ya leeto (ka maoto) la Moipati le Ndefu, la go ya bookelong le ga Matšato go yo nyaka Mpitiki le leeto (ka setimela) la Mpitiki la go boela ga gabo.

Tiragalo yeo ya leeto la go ya bookelong ka maoto la ge ditaba di thoma le ya leeto la setimela ge ditaba di fela, e nyalantšha le go tiiša tekatekano ya thulaganyo ya ditaba tša matseno le mafelelo. Ke ka fao, Cuddon (1988: 326) a gatelelago gore matseno a bitša mafelelo goba mafelelo a bitša matseno. Ka go realo thekniki ya tekelapejana e bohlokwa ka gobane e lebane le go boela sekeng ga ditiragalo. Ke go re taba yela e bego e le mošifa e na le tharollo ka gobane maemo a ditaba a boetše sekeng, bjale bophelo bo tšwela pele go swana le mathomong.

6.1.6 Kakaretšo

Go lemogilwe gore Rafapa ga se a rulaganya ditiragalo tša padinyana ye go ya ka tatelano ya ditiragalo tša tlhago. Ke go re o thomile ditaba tša gagwe mo gare. Ge go balwa padinyana ye, go lemogwa gore di thongwa ka tiragalo ya ge Mpitiki a le bookelong. Mmadi o ipotšiša gore go tlile

bjang gore moanegwa yo a amogelwe bookelong. Yona tlabego yeo e bontšha gore ditaba ga di thongwe fao. Ka fao, ka tshwanelo ditaba tša padinyana ye di thoma mo kgaolong ya mafelelo ge Makobe a otla Mmaahwile.

Tshekatsheko ya dithulano tša tšwetšopele e laetša gore padinyana ye ya Rafapa ga e na molwantšhi; ditiragalo di theilwe godimo ga molwantšhwa. Ka fao thulano ye kgolo e gareng ga molwantšhwa le dikgopolo tša gagwe (tše di iphetošago molwantšhi wa gagwe). Rafapa o rulagantše dithulano tšeo ka katlego ka gobane di lebantšhitšwe le go godiša (a) maatlakgogedi le (b) molaetša wa kanegelo ye. Ka fao go ka thwe mongwadi o beakantše tšwetšopele gabotse ka gobane dithekniki ka moka tša tšwetšopele di lebane le go godiša phišegelo ya mmadi le go tiiša tebanyo ya mongwadi.

Go tšwela pele gape go lemogilwe gore dithulano tše di rulagantšwe mo gare ga moanegwathwadi le moanegwathuši. Ka fao ge dithulano di le magareng ga moanegwathuši le moanegwathuši di hloka maatla (a go bopa phišegelo) mola ge di lebane le moanegwathwadi le moanegwathuši di na le maatla a mannyane a go fetwa ke ge di nepiša moanegwathwadi le dikgopolo tša gagwe (e lego molwantšhi). Rafapa o beakantše thulaganyo ye bjalo ya ditiragalo tša kanegelo ya gagwe ka bokgwari go bopa tšwetšopele ya go goketša mmadi go balela pele.

7 KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THUMO

7.1.1 Matseno

Kgaolo ye, e ya go akaretša dikgaolo tše tshela tša nyakišišo ye.

7.2 KGAOLO YA PELE

Mo kgaolong ya mathomo go hlalošitšwe gore Rafapa ke yo mongwe wa bangwadi ba Sepedi bao ba šetšego ba ngwadile dipuku tše di fapafapanego. Go hlokometšwe bohlokwa bja gagwe dingwalong tša Sepedi, ka go laetša dingwalo tšeo a šetšego a di ngwadile. Go lemogilwe gore Rafapa o thopile difoka tše tlhano go tše dingwe tša dipadi tše nne tšeo a di ngwadilego. Ka go realo Rafapa ke mongwadi yo bohlokwa dingwalong tša Sepedi.

Go hlokometšwe gape le borateori bao ba nyakišitšego padinyana ya *Bowelakalana* (1987), e lego Mphokeng (1995) le Boshego (1998). Go lemogilwe gore banyakišiši ba ga se ba tsenelela kutšwana mo padinyaneng ye le ge e le ya tše dingwe tše di thopilego difoka ka gobane e be e se maikemišetšo a bona.

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša, e lego (a) go hlaloša le (b) go hlatholla sebopego sa sengwalo sa *Bowelakalana* (1987).

Go hlokometšwe gore go hlaloša go nepiša dipharologantšho goba diponagalo tša selo se se hlalošwago. Ka lehlakoreng le lengwe go hlatholla e le tlhalošo ya selo go lebeletšwe diphapantšho tša sona.

Taetšonyakišišo yeo e dirišitšwego mo nyakišišong ye ke ya go hlaloša sebopego sa sengwalo go swana le ka fao se hlalošwago ke Mojalefa le Groenewald. Nyakišišo e hlatholotše matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Mabapi le diteng go hlalošitšwe gore ke letlalo la mathomo la sengwalo, leo le tlemaganywago ke sererwa. Sererwa ke taba yeo e rerwago sengwalong. Ke go re ke modu wa ditaba tša sengwalo, godimo ga moo sererwa se laola dielemente tša diteng. Thulaganyo e hlalošitšwe gore ke ka moo mongwadi a beakanyago ditaba tša sengwalo ge di latelana ka botšona gore tebanyo ya mongwadi e tle e bonale. Tebanyo yeo go thwe ke moko wa ditaba, woo go thwego ke molaetša/maikemišetšo/thuto/tebelelo/kgopolokgolo ya mongwadi yeo a ratago go efa babadi.

Ka lehlakoreng le lengwe mongwalelo o hlalošitšwe e le mokgwa wo mongwadi a alago ditaba tša gagwe ka wona. Le ge go le bjalo mongwalelo o hlalošitšwe ka boripana ka ge o se o lebane thwi le nyakišišo ye.

7.3 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolong ya bobedi go hlalošitšwe diteng tša *Bowelakalana (1987)*. Ge diteng di hlaloša go lebeletšwe kakarešo ya ditiragalo, sererwa, e lego go nyakana le meloko le tlhalošo ya dielemente tša diteng.

Go lemogilwe gore diteng di theilwe godimo ga dielemente tše nne, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Eupša go hlalošitšwe elemente e tee fela ya baanegwa mo kgaolong ye. Go gateletšwe gore baanegwa ba arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) baanegwagolo le (b) baanegwanyane. Baanegwagolo bao ke mongangišwa le mongangiši. Go boletšwe gore mongangišwa ke moanegwa yo mogolo yoo bogolo bja ditiragalo tša sengwalo bo dikologago godimo ga gagwe. Go humanwe gore padinyana ye ya *Bowelakalana* e theilwe godimo ga mongangišwa o tee fela, e lego Mpitiki.

Go hlalošitšwe gape kamano ya baanegwagolo le baanegwanyane. Kamano yeo e laolwa ke lenaneo le le latelago: tebanyo, bokgontšhi, bothuši, boganetši le bothušegi. Taba ye bohlokwa yeo e lemogilwego ge go hlokometšwe lenaneo le la kamano ya baanegwa ke gore bookelo bo tšwelela bjalo ka bothuši le bjalo ka boganetši bja mongangišwa.

7.4 KGAOLO YA BORARO

Kgaolo ya boraro e tšwela pele go hlaloša diteng go hlokometšwe dielemente tše tharo, e lego ditiragalo, nako le lefelo. Mabapi le ditiragalo go gateletšwe gore di arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) legoro la mathomo: Mpitiki o nyakana le meloko le (b) legoro la mafelelo: Mpitiki o kopana le meloko. Magoro a ditiragalo a bopa kanegelo gomme a laolwa ke sererwa, ka gobane a theilwe godimo ga sona.

Ka ga phetogo ya dielemente go gateletšwe gore taba yeo e šupa gore ge baanegwa, nako le felo di fetoga, ditiragalo di a fetoga. Phetogo yeo e bohlokwa ge go sekasekwa ditiragalo tša diteng tša *Bowelakalana* gobane e lebane le tše di diragalelago moanegwagolo le sererwa.

Go tsopotšwe mehlala fela ya ditiragalo tša legoro la mathomo le la mafelelo. Ka ntle le gore sererwa se lemoša ditiragalokgolo, go boletšwe gape gore se latelantšha ditiragalo tša magoro go tloga ka legoro la mathomo go fihla ka la mafelelo. Ka fao go ya ka sererwa nyakišišong ye ya *Bowelakalana* tiragalokgolo ya padinyana ye e theilwe godimo ga ditiragalo tše pedi tše kgolo, e lego go nyaka ga boMpitiki (legoro la mathomo) le go hwetša meloko ga boMpitiki (legoro la mafelelo). Ditiragalo ka moka tša padinyana ye di laolwa ke magoro a mabedi a ka ge e le ona sererwa se theilwego godimo ga ona.

Mabapi le tikologo go tsinketšwe dikarolwana tše pedi tša tikologo, e lego nako le felo. Nako e arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego nako ye e itšego, nako ya leago le nako ya ditiragalo. Nako ye e itšego e hlalošitšwe

e le ya go akanywa ebile ga e na mathomo le mafelelo. Nako ya leago e lebane le mabaka ao a sepelago le bophelo gomme ya ditiragalo yona e na le mathomo le mafelelo. Go lemogilwe gore ditiragalo tša ditsopolo tša nako ya leago ya padinyana ye ya *Bowelakalana* di nepiša sebjalebjale sa kgale ka gore ditiragalo tšeo le ge e le tša selehono di fapana le tša nako ya bjale. Mabapi le mafelo gona go hlalošitšwe mehuta ye mebedi ya mafelo, e lego ao a sa bonwego ka mahlo (a a itšego), le ao a bonwago ka mahlo (a ditiragalo). Mafelo a le ona a laolwa ke sererwa. Go gateletšwe bohlokwa bja mafelo ao a mo sengwalong se ka gore a hueditše Mpitiki gore a hlologele ga gabo.

Go rumilwe ka go re ge ditiragalo tša padinyana ye di akaretšwa, go humanwe di tšere mengwaga ye e ka bago ye mebedi, dikgwedi tše lesometee le diiri tše tlhano.

7.5 KGAOLO YA BONE

Kgaolong ye go hlalošitšwe dikgopolo tše bjalo ka moko wa ditaba, moakanyetšo, thaetlele, kokwane ya mathomo ya thulaganyo ya kalotaba, e lego baanegwa. Moko wa ditaba ke molaetša goba tebanyo goba thuto yeo mongwadi a ratago go e ruta mmadi. Moakanyetšo wona ke morero goba lenaneo la dikokwane tša thulaganyo. Go lemogilwe gape le mehola ya moakanyetšo, e lego go laola semelo sa moanegwathwadi le go laola gape le mohuta wa sengwalo, ke go re go lemoša gore sengwalo se wela mohuteng ofe.

Thaetlele ke leina la puku goba kgoboketšo ya direto. Go tsinketšwe mehola ya thaetlele, e lego go hlaola sengwalo gare ga tše dingwe le go lemoša mmadi ka seo sengwalo se bolelago ka sona. Godimo ga moo go hlalošitšwe kalotaba bjalo ka mothomo/matseno a ditaba tša sengwalo. Go gateletšwe gore mo go kalotaba go rotošwa thulano magareng ga baanegwa le go hlola maatlakgogedi.

Baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. Go hlalošitšwe mehuta ye meraro ya baanegwathwadi, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Molwantšhwa ke moanegwa yoo a lwantšhetšwago go loka goba go se loke ga gagwe. Molwantšhi o kgahlanong le seo molwantšhwa a se dirago gomme mohlohleletši yena o hlohleletša thulano gare ga molwantšhwa le molwantšhi. Moanegwathuši ke moanegwa yoo a kgathago tema ye nnyane mo pukung. Mohola wa gagwe ke go thuša maonegwathwadi le go godiša kgogedi.

7.6 KGAOLO YA BOHLANO

Kgaolo ye e lekotše mehuta ye mebedi ya diphapantšho tša thulaganyo, e lego (a) diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Diphapantšhotshwanelo di hlaloša thwi semelo sa moanegwa. Gape di lebane le dikokwane tše pedi tša pele tša moakanyetšo fela, e lego molwantšhwa ke (a) motho wa maemo goba wa go hloka maemo le (b) wa bofokodi goba wa go hloka bofokodi. Ge e le diphapantšhotlaleletšo tšona di hlaloša moanegwa ka mokgwa wa go utama ebile di tlaleletša ditiragalo. Ka fao bohlokwa bja diphapantšho ke go tšweletša semelo sa moanegwa. Nyakišišo ye, e gateletše tlhalošo ya semelo sa

molwantšhwa fela ka lebaka la gore go lemogilwe gore *Bowelakalana* ga e na molwantšhi.

Moko wa ditaba wa padinyana ye o lebane le gore ga gabomotho go na le boroko. Ge molaetša o hlaloša ka nepišo ya semelo sa molwantšhwa, go šomišwa diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Go ya ka kanegelo ye diphapantšhotshwanelo di lebane le gore Mpitiki ke tšhiololo. Go nepišitšwe gape gore molwantšhwa o na le bofokodi ka gobane o a utswa. Diphapantšhotlaleletšo tšona di tšweleditšwe ka dikarolwana tše tharo, e lego phišegelo, kgotlelelo le sebete. Dikokwane tše tharo tšeo di thuša go godiša semelo sa Mpitiki.

Godimo ga moo go lemogilwe gore Rafapa o dirišitše dithekniki tše lesome go hlaloša semelo sa molwantšhwa (Mpitiki). O tšweleditše gape le dithekniki tše seswai, e lego phetogonepišo, polelonoši, potšišoretoriki, tebelelo, potšišoretoriki, tshwantšhišo, ya leeto le pheteletšo go rulaganya bofokodi bja Mpitiki.

7.7 KGAOLO YA BOSELELA

Kgaolong ye e lekotše ditiragalo go hlokometšwe dielemente tše tharo tša mafelelo tša thulaganyo, e lego tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Ditiragalo tša thulaganyo di fapana le tša diteng ka gobane ge di lebane le thulaganyo di fiwa mošomo. Go gateletšwe gore ditiragalo tša thulaganyo (kalotaba) di šoma go thulanya molwantšhwa le molwantšhi gore thulano yeo mafelelong e be sehloa.

Go gateletšwe gore Rafapa ga se a rulaganya ditiragalo tša padinyana ye go ya ka tatelano ya tlhago. Ke go re o thomile ditaba mo gare. Ka tshwanelo ditaba tša *Bowelakalana* di thoma mo kgaolong ya mafelelo. Tšwetšopele e thoma ka thulano ya mathomo ya go rotoga mo ditiragalong tša kalotaba. Go hlalošitšwe gape gore tšwetšopele ke tiragalwana yeo e bešeletšago goba e thenkgollago thulano goba phapano ye e šetšego e nyaretše gannyane gore kgabo ya thulano e laumele godimo. Ke ka fao thulano e hlalošwago go ba phapano goba ntwa gare ga moanegwa ka boyena goba magareng ga baanegwa. Mahlakore a mabedi ao a thulano ke thulanogare le thulanontle.

Go lemogilwe gore padinyana ye ya Rafapa ga e na molwantšhi; ditiragalo di theilwe godimo ga molwantšhwa. Ka fao thulano ye kgolo e gare ga molwantšhwa le dikgopolo tša gagwe. Ka fao dikgopolo tša molwantšhwa di iphetoša molwantšhi wa gagwe. Le ge go le bjalo Rafapa o atlegile mo thulaganyong ya dithulano ka ge dithulano tša gagwe di lebane le go godiša maatlakgogedi le molaetša wa kanegelo ye.

Sehloa se boletšwe ge e le thulano ya mafelelo ye kgolo, ya go ba le maatlakgogedi a magolo, yeo e hlohleletšago mmadi go fišegelwa go bala sengwalo. Sehloa sa padinyana ye ya *Bowelakalana* se tšwelela ge Makobe le Moipati ba baka go yo dula le Mpikiti. Magareng ga tše dingwe tše bohlokwa, go šomišitšwe thekniki ya phetogonepišo. Bohlokwa bja thekniki ye bo lebane le go godiša thulano ye kgolo ye (sehloa).

Ge e le tlemollahuto e hlalošitšwe e le tiragalo ya mafelelo fao ditaba di rarollwago gona. Ke sephetho. Ka gona lehuto leo le bego le ngangegile le a tlemologa. Mafelelo a ditaba tša padinyana ye ya Rafapa a lebane le

ge Mpitiki le Moipati ba swere leeto ka setimela go ya ga gabo. Kanegelo ye e rumilwe ka go šomiša thekniki ya tekolanthago. Go gateletšwe gore thekniki yeo e logagantšwe le thekniki ya tekolapejana go tswalanya matseno le mafelelo a padinyana ye. Ke ka mokgwa woo go thwego matseno a bitša mafelelo goba go ba le tekatekano gare ga matseno le mafelelo a ditaba.

8 METHOPO

Methopo ya nyakišišo ye e arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) sengwalo sa mathomo le (b) dingwalo tša tlaleletšo.

8.1 SENGWALO SA MATHOMO

1. RAFAPA, J.R.L. 1987 *BOWELAKALANA*. PRETORIA: J.L. VAN SCHAIK LTD

8.2 DINGWALO TŠA TLALELETŠO

1. Abrams, M.H. 1981. A Glossary of Literary Terms. New York. Rinchart and Winston.
2. Abrams, M.H. 1985. A Glossary of Literary Terms. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich.
3. Abrams, M.H. 1999. A Glossary of Literary Terms (4th edition). New York: Harcout Brace College Publishers.
4. Abrams, M.H. 2005. A Glossary of Literary Terms. New York: Cornell University
5. Aristotle, H.L. 1980. Classical Literary Criticism. Penguin Books: England.
6. Attenbernd, L. le Lewis, L.L. 1966. A handbook for the study of Drama. New York: MacMillian. Publishing Co.Inc.
7. Bal, M. 1984. Narratology: Introduction to the Theory of Literary Terms. London: Toronto.
8. Baldick, C. 1990. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. New York: Oxford Univesity Press.
9. Baldick, C. 1995. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. New York: Oxford University Press.
10. Barnhard, R.K. 1995. The World Book Dictionary. Volume one A – K. Chicago: London Sydney.
11. Beckson, K. & Ganz, A. 1960. A Reader's Guide to Literary Terms. London: Thames and Hudson.
12. Boshego, P.L. 1998. JRL RAFAPA: An Exploration on his novels. Thesese ya Bongaka. Pretoria: UNISA

13. Bosseaux, R. 2004. A Dictionary of Literary Terms. Oxford: Blackwell Publishers.

14. Brooks, C. 1975. An Approach to Literature. New Jersey: Englewood Cliff.

15. Chatman, S. 1978. The Story and Discourse. New York: Cornell University Press.

16. Cohen, B.B. 1973. Writing about Literature. Glenview: Scott Foresman.

17. Collins, R. 1990. The Book of Literary Terms. Hanover: University Press of England.

18. Crampton, M.E 1991. An A to Z of English. Pretoria: Acacia

19. Cuddon, J.A. 1982. A Dictionary of Literary Terms. Cambridge. U.S.A: Basil Blackwell Inc.

20. Cuddon, J.A. 1988. A Dictionary of Literary Terms. Cambridge. U.S.A: Basil Blackwell Inc.

21. Cuddon, J.A. 1991. A Dictionary of Literary Terms (3rd Edition). Cambridge U.S.A: Basil Blackwell Inc.

22. Cuddon, J.A. 1998. A Dictionary of Literary Terms (4th Edition). Oxford: Blackwell Publishers.

23. Dietrich, R.F. & Sundell, R.H. 1967. The Art of Fiction. New York: Holt, Rinehart Inc.

24. Dikgale, E. 1988. Dingwalwa tša J.R.D Rakoma Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

25. Eksteen, L.C. 1989. Beknopte Verklarende Woordeboek. Pretoria: J.L. Van Schaik.

26. Fowler, R. 1969. Essays on Style and Language. London: Routledge and Kagen Paul.

27. Fowler, R. 1987. A Dictionary of Modern Critical Terms. New York; Routledge and Kegan Paul.

28. Fowler, R 2006. A. A Dictionary of Modern Critical Terms. New York; Routledge and Kegan Paul.

29. Frederick, M. 1989. Character and Narration in the Short Fiction of Soul Bellow. New York: Peter Lang.

30. Genette, G. 1980. A dictionary of Literary Terms. Hong Kong: New York; York Press.

31. Genette, G. 1980. Narrative Discourse. Oxford: Basil Blackwell; Claredon Press.

32. Gillan, R. 1968. Mastering English Literature. London: Macmillan Education Ltd.

33. Grobler, G.M.M.1987. Mahuba. Cape Town: Galvin and Sales.

34. Groenewald, P.S. 1991. Sesotho sa Leboa (Honase). Dingwalo. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

35. Groenewald, P.S. 1992. Thutadingwalo. B.A. (Honase) Sesotho sa Leboa. Pretoria: Yinubesithi ya Pretoria.

36. Groenewald, P.S. 1993. Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1. Pretoria: Via Afrika.

37. Groenewald, P.S. 1993. Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2. Pretoria: Via Afrika.

38. Groenewald, P.S. 1999. Letsogo la Molao. ‘n Stilistiese analise van ‘n Prosateks. South African Journal of African Languages. Vol.20 (1) : 61 – 69

39. Harris, L.S. 1992. The Nature of English Poetry. London: Dent.

40. Hawkins, J.M. & Allen, A. 1991. The Oxford Encyclopedic English Dictionary. Oxford: Clarendon Press.

41. Hawthorn, J. 2000. A Glossary contemporary Literary Theory. Norway: Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.

42. Hodgson, J. 1988. Albania. Oxford England: Santa Barbara.

43. Holman, C.H. 1972. A Handbook of Literature. London: Macmillan Publishing Co.

44. Hornby, A.S. 1974. Oxford Advanced Learners' Dictionary. Oxford: Oxford University.

45. Hornby, A.S. 1983. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: Oxford Univerity Press

46. Kekana, M.I. 2000. Moelelwa. Padinyana ya Boitshwaro. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

47. Kerkhoff, E. 1962. Kleine deutsche Stilistik. Bern' Munchen: Francke Verlag.

48. Keuris, M. 1997. The Play: A Manual: Pretoria: Van Schaik Publishers.

49. Kgatla, P.M. 2000. Kgolo, tšwelopele le katlego ya kanegelokopana ya Sepedi (1951 – 1999). Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

50. Kgatla, P.M. 1988. E.K.K. Matlala. Mongwadi wa Tšhukudu. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

51. Kgobe, D.M. 1985. The Classification and Significance of Folksongs in Northern Sotho. Taodiswana ya Onase. Pretoria: Yunibesithi ya Afrika Borwa.

52. Kosch, I.M. 1991. Doctor of Literature and Philosophy in African Languages. Pretoria: University of South Africa.

53. Kruger, L. 1988. Sebilwane by N. Matome Fela: A critical Analysis. Thesese ya M.A. Potchefstroom.

54. Lazarus, A & Smith, H.W. 1983. A Glossary of Literature and Comparison. Illinois: Urbana.

55. Lazarus, A & Smith, H.W. 1983. A Glossary of Literature and Composition. Illinois: Urbana University Press.

56. Lebaka, K.J. 1999. Megokgo ya Lethabo: Kanegelo ya Sepedi. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

57. Lekganyane, E.M. 1997. Noto – ya – Masogana: Padi ya Boitshwaro. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

58. Lekganyane, E.M. 2002. Tlhalošo ya Semelo sa Moanegwa Dingwalong tša Sepedi. Thesese ya Bongaka: Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

59. Levinson, J. 1990. Music, art and metaphysics: essays in philosophical aesthetics. Ithala, New York: Cornell University Press.

60. Lewis, A & Altenbernd, L. 1966. A Handbook for the Study of Drama. New York: Macmillan Publishing Co. Inc.

61. Lombardy, D.P.1998. Introduction to Grammar of Northern Sotho. Pretoria: J.L. Van Schaich.

62. Luwaca, N. 1989. Three Xhosa Novels – A comparative Study: Stellenbosch: University of Stellenbosch.

63. Mafela, M.J. 1988. The Narrative Techniques in some Novels of T.N. Maumela (M.A. Dissertation) Pretoria: UNISA.

64. Magapa, N.I. 1997. Papetšo ya Dikanegelotseka tsa Lebopa. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

65. Mahlaka, M.M. 2005. Marara: Patlisiso ya diteng le poloto. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

66. Mahole, B.F. 2002. Lenong la Gauta: Padi ya Botseka. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

67. Maila, R.A. 1997. Tshekatsheko ya A mo swina ngwana thakana. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

68. Malambane, R.O. 2002. L.D. Raditladi - Mokwadi wa Setswana. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

69. Mamabolo, M.R. 1995. The Development of Northern Sotho Poetry from 1950 – 1980. Thesese ya M.A. Pretoria: Vista University

70. Mampho, E.E. 1999. Mamogobo: Mongwadi wa Padisetšo ya mathomo. Thesese ya M.A. Pretoria. Yunibesithi ya Pretoria.

71. Mampuru, D.M. 1991. Senakangwedi. Bloemfontein: Out of Africa.

72. Marggraff, M.M. 1994. The moral story in Zulu (1930 – 1955). Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

73. Martin, W. 1995. Writing Historical Fiction. London: A and C Black.

74. McDonnel H. & Cohen, E.H. 1979. Literature and Life. Illinois: Scott and Foreman and Company.

75. Mohlala, M.J. 1994. Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

76. Mojalefa, D.D. 1994. Tshekatsheko ya Hlwayang Tsebe. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

77. Mojalefa, M.J. 1993. Tshekatsheko ya Seretokanegelo sa Sebilwane. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

78. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya Pele (B.A.) Sepedi 102 Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

79. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya Bobedi (B.A.) Sepedi 202 Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

80. Mojalefa, M.J. 1996. Ntlhahle ya Boraro (B.A) Sepedi 303. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

81. Mojalefa, M.J. 1997. 'Thaetlele' South African Journal of African Languages. 17(61):92.

82. Mosidi, M.H. 1994. Khuetšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

83. Moto, S.G. 1988. Plot in Northern Sotho Drama with Special Reference to C. K. Nchabeleng's works. Thesese ya M.A. University of Limpopo.

84. Mphokeng, K.M. 1995. Language and Style in J.RL Rafapa's Novel Bohwa Bja madimabe. Thesese ya M.A. Pretoria: Rand Afrikaans University.

85. Muir, E. 1957. The structure of the Novel. London: Horgath.

86. Nokaneng, M.B le Louwrens, L.J 1993. Segagešo, Mphato 9. Pretoria: Via Afrika.

87. Pearsall, J. (ed) 1999. The Concise Oxford Dictionanary. London: Oxford University Press.

88. Peck, J & Coyle, M. 1984. Literary Terms and Criticism. London: Macmillan Publishers.

89. Peck, J & Coyle, M. 1984. How to study Literature. London: Macmillan Education.

90. Phala, R.S. 1999. Thellenyane Bohlabela: Tiragatšo ya Boitshwaro. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

91. Preminger, A. 1986. Prineton Handbook of Poetic Terms. Prineton University Press.

92. Pretorius, W.J. & Swart, J.H.A. 1983. Teaching African Literature. A theoretical and Methological Introduction. Pretoria: UNISA

93. Rimmon – Kenan, S. 1983. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. London: Methuen.

94. Rooney, K. 2001. Encarta Concise English Dictionary. London: Bloomsbury.

95. Scott, A.F. 1967. Current Literary Terms: A Concise Dictionary of their Origin and use. London: Collier – MacMillan.

96. Sefoka, M.M. 2007. Nyakišišo ya Lucas Motšheletšhele. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

97. Serudu, M.S. 1987. The Novels of O.K. Matsepe. Thesese ya Bongaka. Pretoria: UNISA.

98. Serudu, M.S. 1989. Koketšatsebo. Pretoria: De Jager Haum Publishers.

99. Serudu, M.S. 1989. Šaka la pelo ga le tlale. Pretoria: Palm.

100. Serudu, M.S. et al. 1989. Northern Sotho Guide 3. Pretoria: UNISA.

101. Serudu, M.S. le ba bangwe. (No.79). 1998. Northern Sotho Only Study Guide for Nso 203-Y. Pretoria: UNISA.

102. Sharlotte, A. 2004. Consice English Dictionary. London: Bloomsburg.

103. Shaw, V. 1972. A Dictionary of Literary Terms. London: New York: McGraw Hill.

104. Shole, T.S. 1988. Mefama ya Diterama tsa Setswana. Pretoria: J.L. Van Schaik.

105. Simpson, J.A. & Weiner, E.S.C. 1989. The Oxford Dictionary: Volume xvii. Oxford: Clarendon.

106. Sirayi, G.T. 1989. The Xhosa Novel. Thesese ya Bongaka. Pretoria: University of South Africa.

107. Snyman, J.W. 1991. Dikisinare ya Setswana: English, Afrikaans. Pretoria: Via Afrika.

108. Thobejane, M.M. 2009. Tsiri. Padinyana ya Madiba. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

109. Tsholo, J.P. 2002. Pegonyakišišo ya “Ngwanešo Ikhomolele” Bjalo ka koša ya setšo. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

110. Turco, L. 1999. The book of Literary Terms. The Genres of Fiction, Drama, Non Fiction, Literary Criticism and Scholarship. Hanover: University Press of England.

111. Uspenski & Fowler, R. 1993. Dictionary of Modern Critical Terms. London: Routledge and Kegan Paul.

112. Wales, K. 1989. A Dictionary of Stylistics. London: Longman Publishers.

113. Wendell, S. H. 1983. A Glossary of Literature and Composition. Illinois: National Council of Teachers of English.

114. Willsmore, S.J. 1987. ‘The Roles of Titles in Literary Works’. Journal of aesthetics and Art Criticism, Volume 45, matl. 226 – 514.

115. Yelland, H.L. le ba bangwe. 1983. A Handbook of Literary Terms. London: Angus and Robertson Publishers.

116. Yelland, H.L. le ba bangwe. 1950. A Handbook of Literary Terms. London: Angus and Robertson.

9. SUMMARY

With this research, Rafapa's novella, *Bowelakalana* (1987) is carefully scrutinised. It is his fourth story and is considered as a story of morality. This work has been awarded De Jager – Haum the publisher's prize for literary work in Sepedi, as well as the E.M. Ramaila prize. Although it is an important contribution to Sepedi literature, it has thus far, not yet been considered for closer investigation. The time was thus right for such an appreciation of the work to be undertaken.

In the investigation, descriptive as well as interpretive / explanatory methods are used. For this purpose, a revised or adapted narratological descriptive model is used where the literary work is shown to be composed of layers, namely: the content, the plot and the style. The stylistic finishes of the work are only briefly touched on as they seem to be less important for the purpose of this investigation.

The content consists of facts, as such, before the author considered it for his purpose. It is not an arbitrary combination of the information. The relevance thereof is determined by a common topic that establishes the elements of the narrative, namely: the characters, the events, the time and the place.

With regard to the content, there are main characters and minor characters. The two important main characters are the kind-hearted person and the quarrelsome person (Mojalefa: 1996:6) who is pitted against each other in suspense. In this narrative, Mpitiki (the kind-hearted person) is thrown into a search for his own people and identity, and various other characters take on the role of quarrelsome person.

The events are divided into (a) the events where Mpitiki's search for his own people is described and (b) the events where he finds them. The unifying factor or topic is Mpitiki's search and it determines the course of events.

The time when and the place when this action takes place is the near past where urbanization takes place, but is not pre-defined. The time is divided into (a) the historic time in which these events take place, (b) the time taken up by the events, and (c) the time taken up by the separate incidents of the story.

The structure / plot of the narrative include the exposition, the development, the peak or climax and the denouement or anti-climax. Narrative unity is established through the theme, in other words, the message or what the author would like to convey to his reader. The theme also establishes the scheme by which the plot unfolds. The fate of protagonist is accordingly established, as well as his personality and thereby the reader can decide which genre they are dealing with. It is self-evident that the title of the work fits the structural layer of the narrative, as is the case in this novella

In the exposition, the author conveys the clash between the protagonist and antagonist as it takes place. Thus a point of struggle is represented through the tritagonist, and the tension is increased by his actions. There are also minor characters that are used to bring the tension to breaking point.

The scheme (mentioned above) broadly establishes the character traits of the protagonist (Mpitiki) and it shows that his personality exhibits certain shortcomings or weaknesses. He is also consequentially described as someone who, amongst other things, steals. However, the reader still mainly identifies with the circumstances of life/situation that he finds himself in. The author therefore uses different storylines to conceal Mpitiki's offences so that the reader will empathise with the character.

The events or handling of events fits structurally into what was first proposed, namely (a) it creates tension, (b) it prolongs the tension (c) it draws the tension to a point of culmination, and (d) it increases the tension. To bring it to a point, Rafapa first describes the events in the middle of the story and then explains the preceding of events through flashbacks – this is an effective approach and can be described as one of the merits of this novella.

The climax is reached when Makobe and Moipati compete to live with Mpitiki. By shifting the focus, the tension is brought to breakpoint.

In the denouement or anti-climax, Makobe and Moipati's train ride to Kofifi is described. Everything falls into place.

Rafapas's use of flashbacks and foreshadowing are singled out as praiseworthy and his use of frame narration, as a technique, brings about equilibrium between the beginning and the end.

9.1 KEY WORDS

1. Novelette
2. Content
3. Kind-hearted person
4. Relationship
5. Main events
6. Minor events
7. Theme
8. Plot
9. Message
10. Technique

10 SAMEVATTING

Met hierdie navorsing is Rafapa se novella, *Bowelakalana* (1987) onder die loep geplaas. Dit is sy vierde verhaal, en word heir as ‘n moraalstorie oorweeg. Hierdie werk is destyds met sowel die uitgewersprys, die De jager-HAUMprys vir literêre werk in Sepedi, as die E.M. Ramailaprys bekroon. Ofskoon dit ‘n belangrike bydrae tot die Sepedi letterkunde is, het dit tot dusver nog nie vir ‘n nadere ondersoek in aanmerking gekom nie. Die tyd was dus ryp dat so ‘n waardering van die werk onderneem moes word.

In die onndersoek van sowel die beskrywende as die verklarende metodes gebruik gemaak. Hiervoor is ‘n aangepaste naratologiese beskrywingsmodel gebruik waar die literêre werk beskou word as uit die lae saamgestel, t.w., die struktuur en die styl. Die stilistiese afwerking van die werk is hier egter net ligtelik aangeraak, omdat dit vir die doel van hierdie ondersoek van minder belang blyk te wees.

Die inhoud bestaan uit die feite as sodanig, voordat die outeur vir sy doel oorweeg het. Dis geen willekeurige samevoeging van die gegewens nie, daar die tersaaklikheid daarvan deur ‘n gemeenskaplike onderwerp bepaal word wat die verhaalelemente, t.w., die karakters, die gebeure, die tyd en die plek bepaal.

T.o.v die inhoud is daar hoofkarakters en newekarakters. Die twee belangrike hoofkarakters is die voorstander en teenstander Mojalefa (1996:6) wat deur ‘n spanningspunt teenoor mekaar gestel word in hierdie verhaal word Mpitiki (die voorstander) in ‘n soektog na sy eie gedompel, en neem verskeie ander karakters hierdie rol van teenstander oor.

Die gebeure word verdeel in (a) dié waar Mpitiki se soektog na sy eie mense beskryf word, en (b) dié waar hy hulle vind. Die samebindende faktor of onderwerp, is Mpitiki se soektog, en dit bepaal die gang van sake.

Die tyd en plek waarin hierdie handeling plaasvind, is die nabye verlede waar verstedeliking plaasvind maar nie voorop gestel word nie. Die tyd word verdeel in (a) die historiese tyd waarin hierdie gebeure plaasvind, (b) die tyd wat deur die gebeure in beslag geneem word, en (c) die tyd wat die afsonderlike insidente in die verhaal in beslag neem.

Die struktuur van die verhaal omvat die eksposisie, ontwikkeling, hoogtepunt of klimkaks en ontknoping. Die verhaaleenheid word deur die tema bepaal, m.a.w., dit wat die outeur graag aan sy leser wil oordra. Die tema bepaal ook die skema waarvolgens die verhaalgang ontplooi word. Hiervolgens word nie net die lotgevalle van die protagonist bepaal nie, maar ook sy persoonlikheid, en sodoende kan die leser beslis met watter verhaalgenre hy te doen het. Dit spree kook vanself dat die title van die werk tot die struktuurlaag van die vertelling behoort, soos dit ook in die novella die geval is.

In die eksposisie stel die outeur die botsing tussen die protagonist en die antagonis aan die orde. So ‘n strydpunt word duer die tritagonis verteenwoordig, en deur sy optrede word die spanning aangeblaas. Daar is ook newekarakters wat ingespan word om die spanningslyn tot breekpunt te bring.

Die skema (wat hoer-op genome is) bepaal in die breë die karaktertrekke van die protagonist (in die geval Mpitiki) en dat sy persoonlikheid sekere leemtes of swakhede vertoon, en hy derhalwe as iemand beskryf word wat o.a. steel, maar dat die leser nogtans met hom identifiseer hoofsaaklik om die lewensomstandighede waarin hy hom bevind. Die outeur gebruik daarom verskillende verhaalgrepe om Mpitiki se misdrywe so in te klee dat die leser meelewing met hierdie karakter toon.

Die gebeurtenisse of handeling pas struktureel in wat voorop gestel word, nl. (a) dit wek spanning, (b) brei die spanning uit, (c) voer die spanningslyn tot ‘n kulminasiepunt, en (d) hef die spanning op. Om dit teweeg te bring, begin Rafapa deur eers die middelgebeure te beskryf, en by wyse van terugflitse die voorafgaande gebeurtenisse toe te lig – ‘n werkwyse wat effektief is, en as een van die verdienste van hierdie novella beskryf kan word.

Die klimaks word bereik waar Makobe en Moipati wedywer om by Mpitiki te gaan woon. Deur focus verskuiwing word die spanning tot breekpunt uitgebou.

In die ontknoping word Mpitiki en Moipati se treinreis na kofifi beskryf. Alles val in plek.

Rafapa se gebruik van terugflitse en vooruitskouing word as verdienstelik uitgesonder, en sy gebruik van raamvertelling as tegniek val op waarmee hy begin en einde as ‘t ware in ewewig bring.

10.1 SLEUTELWOORDE

1. Novelle
2. Inhoud
3. Voorstander
4. Verhouding
5. Belangrike gebeurtenis
6. Insidente
7. Onderwerp
8. Reëling
9. Boodskap
10. Tegniek